

DR. MATIJA EVETVIĆ:

ŽIVOT I RAD PAJE KUJUNDŽIĆA

1859—1915

SUBOTICA, 1940.

„GLOBUS“ ŠTAMPARIJA I KNJIGOVEZNICA, VILSONOVA ULICA 6-a

IZDANJE MATICE SUBOTIČKE

UVODNA RIJEČ

Biskup Ivan Antunović svojim rodoljubivim radom stekao je ljubav i odanost bačkih Hrvata. Bili su mu vjerni, jer je branio svetu vjeru i borio se za slobodu i prava svoga roda. On je dragovoljno i ustrajno nosio teško breme na trnovitome putu kojim je pošao da pruži prvu spasonosnu luč prosvjete i napretka narodu — koga je u svojoj duši i srcu vazda nosio, od njega se nikad ni u danu ni u noći nije odijelio, već je u njega vazda kao u najmilije zrcalo gledao, za njim vazda tužio i s njim se jedino radovao.¹ —

U svome rodoljubivom domu okupio je učenike, uzdanicu našega naroda. Ovi đaci, kada su svršili svoje nauke i stupili na pozornicu života, postali su lučonoše narodnog prosvjećivanja. Bili su u pravom smislu Antunovićevi učenici. Među njima, bez sumnje, zauzima prvo i najodličnije mjesto pop Pajo Kujundžić, župnik sv. Jurja u Subotici. Po svome čvrstom značaju, po odvažnosti i ustrajnosti u borbi za narodna prava i po velikom strpljenju u progonstvima za svoj hrvatski osjećaj njegova je duša srodna onoj neumrloj velikog prosvjettelja i preporoditelja, oca i spasitelja Bunjevaca i Šokaca, biskupa Ivana Antunovića.

Ova istovjetnost između učitelja i učenika dala mi je pobudu da poslije svoje dovršene knjige „Život i rad biskupa Ivana Antunovića, narodnog preporoditelja“ napišem život i rad ovoga velikog rodoljuba i odvažnog pobornika za sveta i zaslužena narodna prava.

Ovo sam djelo, kao i prvu svoju knjigu, napisao iz ljubavi prema rodu svome. Nadam se da će se i ova moja knjiga usaditi u srce naroda, jer će po njoj upoznati dobrog učenika velikog učitelja i preporoditelja našega naroda. Po njoj će upoznati naš narod dugotrajnu i odvažnu borbu njegovu za narodni jezik i prosvjetu. U ovoj je borbi u mnogim pitanjima učenik nadmašio svoga učitelja.

Djelo svoje napisao sam na osnovu izvornih rukopisa, povelja, isprava i pisama Paje Kujundžića. Proučio sam sva izdata i neizdata djela njegova i prikazao sam u ovoj knjizi. Napokon sam upotrijebio sva izdanja

¹ I. Antunović: Bog s čoviekom, st. VI.

Bunjevačke i šokačke Danice, sva godišta bunjevačkog lista Nevena i svu dnevnu štampu koja je pozorno pratila djelovanje ovog neustrašivog muža.

Ovu knjigu razdijelio sam na dva dijela. U prvom sam prikazao njegov život i rad kao svećenika, javnog radenika i rodoljuba, ocrtao njegov čvrsti značaj i napokon opisao sam njegovu bolest i blaženu smrt. U drugom dijelu prikazao sam sva izdata i neizdata djela istaknuvši njihov postanak, karakteristiku, ocjenu i sadržaj.

Tako sam, evo, dovršio prvo opširno i iscrpljivo djelo o životu i radu pop Paje Kujundžića. Napisao sam ga o 25 godišnjici njegove smrti da ožtvim njegovu blaženu uspomenu među Bunjevcima i Šokcima koji su zeleni ogranak svježega hrvatskog stabla.

Dragi i mili rode! Primi ovo djelo onom ljubavlju kojom sam ga i napisao! Neka Bog da, da ova knjiga urodi korisnim i dobrim plodom: da se u borbi za svoje pravo i svoj narodni ponos ugledamo u svijetli primjer našega nezaboravljenoḡa rodoljuba Paje Kujundžića.

U Subotici, o Maloj Gospojini 1940 godine.

DR. MATIJA EVETOVIĆ.

I DIO

**ŽIVOT
PAJE KUJUNDŽIĆA**

MLADOST I ŠKOLOVANJE

Pajo Kujundžić rodio se 12 svibnja 1859 godine u Subotici od oca Pavla i matere Imerke rođ. Sudarević. Obitelj Kujundžića ima više ogranaka. On potječe iz Mišakove. Velika obiteljska zadruga Kujundžićeva brojila je tada 34 osobe. U njoj je živjelo šest porodica. Za jednim stolom, pri jednoj „kamenici“, koja je praskala od stare slanine, učilo je šest učenika naglas po običaju onoga vremena.

Kršten je 12 svibnja 1859 godine u Subotici u crkvi sv. Terezije. Krštenje je obavio Bartul Prčić, kapelan. Kum na krštenju bio mu je Jakov Kujundžić, muž Ane Kajić.¹

Osnovnu školu svršio je školske godine 1869/70 u Subotici. Tada mu je umrla majka, a za njega se brinula njegova dobroćudna maćuha Teza rođ. Crnković.²

Prvih šest razreda gimnazije svršio je u Subotici. U nižim razredima teško je učio. Duševne su se sile u njega kasnije razvile. U četvrtom razredu imao je slabije ocjene a iz mađarskoga nedovoljan uspjeh. To ga je ogorčilo, zato htjede napustiti školu i baviti se zemljoradnjom. Ali mu otac strogo zapovjedi da položi popravni ispit. Poslušao je savjet svoga oca i položio je ispit vrlo dobrim uspjehom. U višim razredima gimnazije sve se više razvijala njegova sposobnost pa je odlično svršavao svoje srednjoškolske nauke. Već je tada marljivo proučavao hrvatski jezik. Tome je dao povoda Antun Farkaš, profesor mađarskog jezika. Ovaj je profesor tvrdio da Bunjevci nemaju ni sto riječi. Kada se Pajo potužio svojoj braći Iliji i Nikoli, sva trojica počnu marljivo sakupljati hrvatske riječi. Začas su napisali do 500 riječi. Grohotom se nasmiju i reknu: „Taj profesor laže“. Od toga dana osobito je brigom njegovao svoj materinski jezik.³ Bio je ljubimac profesora njemačkog jezika

¹ Krsni list u Matici subotičkoj.

² Neven od 10 listopada 1919.

³ Ibidem.

Tipke, jer je marljivo učio. To mu je bilo od velike koristi. Još kao gimnazijalac čitao je njemačke knjige.⁴

Svršivši šesti razred gimnazije, stupio je u kalačko malo sjemenište. S njim su zajedno stupili u sjemenište još šest učenika iz Subotice.⁵ U Kalači je imao prilike da od odličnih profesora, Isusovaca primi sve blago više naobrazbe. Sedmi i osmi razred svršio je odličnim uspjehom.⁶ Isusovci su svečanim prigodama priređivali akademije u malom sjemeništu. God. 1878 bio je izbor Pape Lava XIII. Neki je Isusovac tom zgodom napisao kazališni komad, a klerici su ga prikazivali. Ulogu pape igrao je klerik Valihora, kasniji kanonik kalački. Pajo je bio „kardinal“ koji je imao zadaću da poslije izbora proglasi narodu: Habemus papam! Svima se svidala njegova dostojanstvena pojava.⁷ God. 1877 poslije svršenoga sedmoga razreda zabilježio je Pajo u svome dnevniku ove riječi: — Sedmu škulu gimnazijsku srićno smo završili i prvi put pošto sam kući iz daljega vapijuć viditi ono sve s čime sam za 10 mjeseci samo snivati mogao.⁸ — Ispit zrelosti položio je odličnim uspjehom 1878 godine. Od svih školskih predmeta najviše je volio matematiku. Maturalnu je zadaću svršio za jedan sat. Prof. Štrobl iznenađen upita ga, da li je dobro izradio zadatak. Pajo se nakloni profesoru i odvrati: „Mislim da je dobro izrađen“.⁹

U kalačku bogosloviju stupio je 1878 godine. Godine 1879, kada je bio već u bogosloviji, umro mu je otac. Ostao je sam bez roditelja, zato je potpisivao svoje članke imenom „Sirotan“.¹⁰ Sve je predmete savjesno proučavao da stekne temeljitog znanja. Već je tada kao mladi bogoslov dobro prosudio da dobar svećenik mora imati temeljito znanje u bogoslovskim naukama. Ovo znanje pokazao je naš pop Pajo na svima ispitima. Prvi i drugi ispit položio je 1879 godine. Ispitu je pretsjedavao sam nadbiskup Dr. Ljudevit Hajnald koji se pohvalno izrazio na dobrom uspjehu bogoslova. Običaj je u bogosloviji da se mladi klerici vježbaju u propovijedi i tako se pripremaju za svoj uzvišeni poziv. Pajo je prvu propovijed održao 1879 godine u sjemenišnoj kapelici. Govor

⁴ Neven od 10 listopada 1919. Svjedodžbe u arhivu Matice subotičke.

⁵ Katica bisera, rukopis u arhivu Matice subotičke.

⁶ Svjedodžbe u arhivu Matice subotičke.

⁷ Neven od 10 listopada 1919.

⁸ Katica bisera, rukopis u arhivu Matice subotičke.

⁹ Neven od 10 listopada 1919.

¹⁰ Ibidem.

je sačuvan među njegovim rukopisima. Temu je izabrao o psovki protiv Boga. Glavne su mu misli ove: Psovka je veliki grijeh, ali je najveći kada se grdi Bog, Stvoritelj samoga čovjeka i svega što je na svijetu. U Starom zavjetu ovaj se grijeh kaznio smrću. U zakonodavstvu kršćanskom predviđene su najstrože kazne. Car Justinijan pa i naše zakonodavstvo (zak. čl. 42 iz godine 1563) predviđaju smrtnu kaznu za one koji psuju Boga. Ljudevit XIV, francuski kralj strogo je kaznio psovače. Svaki kršćanin treba da se čuva psovke, pogotovo one protiv Boga. To mu nalaže sinovska odanost prema svome Stvoritelju, izvoru svega dobra na svijetu. Najbolji je lijek protiv psovke kad izgovaramo svete riječi: Blagosloven bio Bog u anđelima i svecima svojim.¹¹

Sačuvane su još dvije propovijedi njegove iz kalačkog sjemeništa. Prva je iz 1880 godine. Temu je uzeo o lijenosti a temeljne su joj misli: Lijenost je štetna i griješna. Posljedica je lijenosti nesreća na zemlji i prokletstvo na drugom svijetu. Moramo, dakle, raditi, jer u radu je spas. Otkako je prvi čovjek sagraježio, uvijek čujemo stroge riječi Stvoriteljeve: U znoju lica jesćeš kruh! — Ove riječi treba da zapamti svaki kršćanin. Zato treba da radi. Rad će ga očuvati grijeha i spasiće dušu svoju¹² — Druga je propovijed o zadnjem pomazanju. To je kruna pokorničkog života svakog kršćanina. Po njemu dobija bolesnik milost od Boga, utjehu u mukama i čvrstu nadu da će poslije zemaljskog života dobiti nagradu od Svevišnjega. Ovu je propovijed izrekao 12 ožujka 1882 godine kao bogoslov zadnjeg tečaja.¹³

Još kao bogoslov 1879 god. postao je povjerenikom društva sv. Jeronima. Širio je među narodom ove dobre i korisne knjige.¹⁴

U bogosloviji iz crkvenog prava bio mu je profesor Dr. Julije Varoši, kasniji nadbiskup kalački. Pajo ga često pitao, a on mu je dragovoljno tumačio i divio se dubokom mišljenju svoga učenika. U klerikatu učio je marljivo i lijepo je napredovao. Samo pjevanje nije mu išlo. Nije imao sluha. U III i IV tečaju bogoslovije predavao je hrvatski jezik svojim kolegama. Jednom posjeti ovo predavanje prefekt Dr. Hofman. Na koncu se nasmije i reče: — Domine, vi ovo ozbiljno shvaćate. — Pajo se pokloni

¹¹ Rukopis u arhivu Matice subotičke.

¹² Ibidem.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Kitica bisera, rukopis u arhivu Matice subotičke.

i odvrati: — Clarissime, već prema tome kako je zavrjedio predmet. — U Kalači je živio tada Ivan Antunović, naslovni biskup i veliki prepozit kalačkog kaptola. Od njega su dobivali bunjevački klerici hrvatske novine: Obzor, Narodne novine pa i Kuhačeve popijevke. U sjemenište ih je donosio Ivan Evetović, kasniji župnik bački i prepozit.¹⁵

Biskup Ivan Antunović brinuo se za sve naše mlade bogoslove. Oni su ga slušali kao svoga oca. Po njegovim uputama pripremali su se za svoje uzvišeno svećeničko zvanje. Tako je i mladi bogoslov Pajo sretno završio god. 1882 svoje nauke i ponizno se pripravljaio na sakramenat svetoga reda.

¹⁵ Neven od 10 listopada 1919 godine.

SVEĆENIK

Pajo Kujundžić bio je uzor-svećenik. Primjernim životom pokazao je svojim drugovima kako treba stupati na trnovitoj stazi što su je izabrali. Njegovim svećeničkim vrlinama divili su se drugovi i prijatelji, a pripoznali su ih i njegovi protivnici. Ako su ga u političkom pogledu i proganjali, kada je ali bila riječ o njemu kao svećeniku, skidali su kapu i klanjali se njemu. To mu je bila slaba utjeha i zadovoljština u ovom životu, punom jada i čemera. Ta znao je on dobro, kad je stupio na ovaj put, što ga čeka u životu. Vidao je ljute rane narodu, a svijet nije znao za njegovu tugu. Kršćanskom naukom unosio je tračak nade na ognjišta izmučenog i jadnog puka. Mnogu je suzu obrisao prezrenom narodu kome je bio jedini vjerni drug u sreći i tuzi. Ovu požrtvovnu i samaritansku ljubav svijet je ovaj prezirom vraćao. Progonstvo bila mu je plata, ali on nije zdvajao. Tješio se teškim križem što ga rado primio i u njemu je našao utjehu. Nadao se da će nebeski anđeli sve njegove suze i jade sakupiti i kao miomirisno cvijeće splesti u krasnu krunu što ga čeka u vječnom životu.

Ređen je za svećenika 3 lipnja 1882 godine. Sveti čin je obavio biskup Mihovil Kubinski. Prvu sv. misu prikazao je u Subotici u crkvi sv. Terezije. U zadruzi Kujundžićeve obitelji bilo je veliko veselje. Još je i stari „dida Stipan“, 84 godišnji starješina veselo zaplesao.¹

Nadbiskup kalački u jesen 1882 godine imenuje pop Paju za kapelana u Bikiću gdje je bio župnikom Mirko Radojčić. U ovom je selu bilo dosta Nijemaca. Upotrijebio je ovu priliku, pa se usavršio u njemačkom jeziku. Ovdje na prvom mjestu svoga kapelanovanja doživio je pop Pajo veliki duševni potres. Njegov prvi župnik sam sebi je oduzeo život. Pop Pajo se teško razbolio i dva mjeseca ležao je u postelji. Kada se oporavio,

¹ Neven od 10 listopada 1919.

molio je premještenje. Nadbiskup ga imenuje godine 1884 za kapelana u Bačkom Monoštoru. Tu mu je bio župnikom Ivan Palić, školski nadzornik rimokatoličkih vjeroispovjednih škola. Od župnika Palića pop Pajo je mnogo naučio. Ovaj revni pastir vježbao je svoga mladoga kapelana, i pop Pajo je od njega naslijedio sve vrline uzornog svećenika i dobrog pedagoga.²

PROFESOR VJERONAUKA

Godine 1884 Gradski senat raspisao je natječaj na jedno mjesto profesora vjeronauka u Subotičkoj gimnaziji. Dva su mlada svećenika bili najozbiljniji kandidati: Matija Varga i Pajo Kujundžić. Vargu je pomagao Petar Varga Horgoši, a za Paju je radio Lazo Kujundžić, „Lesekur“. Njihovi zagovornici su bili dobri prijatelji. Pripadali su jednoj političkoj stranci Laze Mamužića. Pop Pajo je ipak pobijedio na izboru većinom od dva glasa. Za njega su glasali Bunjevci, za Vargu Mađari.³

Pop Pajo izabran je za profesora vjeronauka u privremenom svojstvu na sjednici Gradskog vijeća od 29 i 30 prosinca 1884 godine pod pretsjedništvom gradskog načelnika Laze Mamužića. Na osnovu rezultata glasanja Pajo Kujundžić izabran je u privremenom svojstvu sa 47 glasova. Matija Varga dobio je 45, Veco Jesenović 39, Josip Latki 9 i Ivan Deneš 2 glasa.⁴

Bunjevci u Subotici u to vrijeme trebali su čovjeka kao što je bio pop Pajo. Učenici biskupa Antunovića širili su njegov nauk. Posijano sjeme palo je u dobro i plodno tlo. Narod se probudio iz stoljetnoga sna. Osvijestio se i težio za duševnim napretkom i svojom narodnom prosvjetom. Bunjevci su imali svoje vođe Agu i Lazu Mamužića. Njihovo narodno kolo nije još imalo svijesne i odvažne bunjevačke inteligencije, zato je pop Pajo svojim dolaskom za profesora vjeronauka u Suboticu bio iskreno pozdravljen. Odmah je postao ugledan član narodne zajednice koja se borila za svoja pogažena prava: za jezik, jednakost i ravnopravnost narodnih manjina u školi, upravi i pravosuđu. U ovoj borbi mnogi su se pokolebali. Mnogi su se iznevjerili narodnoj zastavi. Pop Pajo ostao je u toj borbi čvrst i odlučan sve do konca svoga života.

² Neven od 10 listopada 1919.

³ Ibidem.

⁴ Original u arhivu grada Subotice.

Kada je pop Pajo bio izabran za profesora vjeronauka, nije još imao propisanog ispita. On se zato odmah marljivo počeo pripravlјati pa ga je položio u Kalači 1885 godine vrlo dobrim uspjehom. Na sjednici Gradskog vijeća održanoj 26 i 27 kolovoza 1885 godine, kojoj je pretsjedavao Aurel Janković, veliki župan, pop Pajo je prikazao diplomu o položenom profsorskom ispitu.⁵

Na sjednici Gradskog vijeća od 25 i 26 studenoga 1885 godine pročitаn je akt Inspektora u Segedinu u kojem izvještаva grad Suboticu da je Ministar vјere i prosvјete potvrdio izbor Paje Kujundžića.⁶ Njemu se u srednjoj školi otvorilo široko polje rada među omladinom koju je očinski ljubio svim žarom svoga hrvatskoga srca. Kao profesoru vjeronauka prva mu je briga bila da učvrsti čudorednost i vјerski život među školskom omladinom. Zato osnuje Marijinu kongregaciju. U ovom vјerskom društvu odgajao je revne mladiće u katoličkom duhu. Pripravlјao ih je da postanu vrijedni članovi ljudskoga društva i odani sinovi katoličke Crkve.⁷

Ravnatelj gimnazije Haverda i neki profesori sprječavali su pop Paju u ovome radu. Opreka njihovih nazora često se ispolјila na sjednicama Profsorskog vijeća. Pop Pajo ali nije popustio od svojih načela. Na zapisnik sjednice od 16 i 18 veljače 1891 godine dao je odvojeno mišljenje. U toj obrani, pisanoj na 52 stranice, prigovorio je uglavnom ovo: — Moja je bila dužnost da se staram za vјerski odgoј učenika. Ovu je dužnost Ravnatelj gimnazije meni povjerio. Isprva je bilo sve u redu. Ravnatelj i neki profesori prigovorili su da učenici idu u crkvu sv. Terezije koju su renovirali. Zato su na jednoj sjednici, kada ja nijesam bio prisutan, odlučili da se učenicima služi sv. misa u crkvi franjevacа. To je prvi slučaj kada se u vјerskom pitanju nešto odlučilo bez znanja profesora vjeronauka. Drugi je slučaj bio kada su profesori odredili da se duhovne vјježbe drže učenicima u restauraciji „Pešta“. Ovoj sam odluci ozbilјno prigovorio. Duhovne vјježbe, naime, obavljaju se u crkvi, a ne u gostioni. Na poklade su učenici obično išli u crkvu. Ravnatelj je u sporazumu sa nekim profesorima odredio da bude redovno predavanje. Time je spriječio učenike, da vrše svoje vјerske

⁵ Original u arhivu grada Subotice.

⁶ Ibidem.

⁷ Neven od 15 ožujka 1909.

dužnosti. Ravnatelj je ali dozvolio učenicima pokladnu zabavu. Ovaj njegov postupak izazvao je negodovanje u građanstvu. Ovaj slučaj iznesen je i u mjesnim mađarskim novinama. Naravno, da su se profesori bunili zbog ovih članaka. Tome su oni krivi, jer su sami dali povoda ovim napadajima. Oni sada na mene bacaju svu krivicu. U tome osobito prednjači prof. Tonč. Neki profesori ne biraju riječi u napadajima na one koji nijesu istoga mišljenja. To nije kolegijalnost. Ponašanje profesora nije bez prigovora. Kada vode učenike u crkvu, dolaze samo do vrata i odu. To primjećuje naš narod pa i sama omladina. Kakva je to pedagogija? Dr. Kaplanj, profesor ide još i dalje. Izostaje u noći, a sutradan ne dolazi u školu. U školi nema discipline. Nadzor je slab, zato nema reda. Kada ove stvari iznosim, profesorski zbor mi prigovara. Iz ovih razloga prijatelj sam pokreta da se u Subotičkoj gimnaziji provede temeljita reforma.⁸

Svaki svećenik, prije no što mu biskup povjeri župu, mora položiti župnički ili t. zv. sinodalni ispit. Od ove obaveze biskup može osloboditi onoga svećenika koji je svojim radom dokazao da se svestrano bavio bogoslovskim naukama. Pop Pajo kao profesor vjeronauka molio je 1895 godine Kalačkog nadbiskupa da ga oslobodi ovog ispita. Kao razlog naveo je da je položio profesorski ispit iz cjelokupne bogoslovije i stalno se bavi ovom naukom poučavanjem mladeži. Nadbiskup Juraj Časka usvojio je ove opravdane razloge pa ga je oslobodio polaganja sinodalnog ispita.⁹

IZBOR ŽUPNIKA SV. TEREZIJE

Maća Mamužić, prepozit i župnik crkve sv. Terezije u Subotici zadavio se 28 rujna 1900 god. u paličkom jezeru. Njegovom nenadanom smrću upraznila se ova župa u Subotici.¹⁰ Gradski senat raspisao je natječaj na ovu nadarbinu još iste godine. Za ovu su se župu natjecali: Pajo Kujundžić, Veco Mamužić, Ivan Đeneš i Stjepan Tumbas. Poslije raspisanog natječaja „Neven“ je donio članak: Ko će biti nasljednik Maće Mamužića? U tom članku vjerno opisuje raspoloženje naroda: — Zvanična liberalna stranka istakla je svoga kandidata u osobi Vece Ma-

⁸ Rukopis u arhivu Matice subotičke.

⁹ Original u arhivu Matice subotičke.

¹⁰ Neven od 1 studenoga 1900.

mužića, župnika sv. Jurja i naslovnog kanonika. Za njega su bili: „Gazdaker“, Karlo Biro, Grgo Đelmiš, Karlo Varga, Žiga Farkaš, Zoltan Skoza, Šimun Mukić i drugi. Još i Židovi i Kalvini su bili za Vecu Mamužića, jer je bio liberalnog osjećaja. Na drugoj strani složili su se ljudi, dobri katolici, Bunjevci i Mađari u osobi Paje Kujundžića. Za njega su se borili: Dr. Josip Antunović, Đuro Galfi, Albe Prčić, Vecko Sudarević, Ive Prčić, Ico Malagurski, Antun Romić, Grgo Baić, Marko Vojnić, Miško Lendvai. Antun Lendvai, Marko Stipić, Pere Skenderović, Antun Stantić, Kalor Pletikosić, Mate Dulić, Stanko Neorčić, Dr. Veco Mamužić, Dr. Stipan Matijević i Dr. Franjo Sudarević. To su, dakle, dva kandidata. Pokazali smo i ljude koji su za jednu i koji su za drugu stranku. Svatko indi neka stavi svoju ruku na srce i neka po duši ozbiljno i temeljito prosudi i promisli: ko je dostojniji i sposobniji za župnika sv. Terezije, na misto sa velikim dilo-krugom i odgovornošću skopčano i onda u tom smislu neka slobodno brez svake sile i nagovaranja stane i glasa na ovu ili na onu stranu.¹¹ —

Uoči samoga izbora donio je Neven o izboru župnika ovu vijest: — Pravi kršćani i Bunjevci i Mađari jate se oko častne osobe gospodina Paje Kujundžića. Žene, udovice i divojke stale na pokoru i mole krunicu da Bog usliša molitvu i želju kršćanavirnika. I gradonačelnik Lazo Mamužić vidivši želju naroda izjavi, da se neće mišati u izbor i nek slobodno po duši glasa svaki općinar i zvaničnik kud hoće.¹² —

Izbor župnika sv. Terezije obavljen je na sjednici Gradskog vijeća od 29 prosinca 1900 godine pod pretsjedanjem Velikog župana Andrije Šmausa. Veliki župan na pismeni prijedlog od 20 vijećnika odredio je tajno glasanje. Glasalo je svega 193 vijećnika. Pajo Kujundžić je dobio 66, Veco Mamužić 126 i Ivan Deneš 1 glas. Prema ovom rezultatu izbora grad je predložio Vecu Mamužića za župnika sv. Terezije koji je dobio apsolutnu većinu od 59 glasova.¹³

Poslije obavljenog izbora dogodio se ovaj slučaj: Miško Prčić, pretsjednik siročadskog stola izgubio je glasačke listiće. Veliki župan ga tri puta pozvao da ih preda, ali on se izgovarao da ih je negdje zabacio. Kada je župan odlučno tražio da ih

¹¹ Neven od 1 studenoga 1900.

¹² Neven od 1 prosinca 1900.

¹³ Zapisnik u arhivu grada Subotice.

preda, jer u protivnom će snositi sve posljedice, pronašao ih je. Novine su tvrdile da ih nije izgubio, nego predao Agi Mamužiću, svakako u izvjesnom cilju.¹⁴

Pajo Kujundžić ostao je, dakle, u manjini. Njegov pad su dnevni listovi popratili različitim komentarima. Naročito su ga napadale mađarske novine. U tom su osobito prednjačili socijalistička novina „Népszava“ i liberalni židovski list „Bácskai Hirlap“. Protivnici su mu predbacivali da je širio razdor među Bunjevcima i Mađarima. Narod je zato izrekao svoj sud. Nijesu to ali pravi razlozi njegova pada. Prave i istinite razloge iznosi Neven u svome članku: „Izbor župnika u Subotici“ koji glasi: — Dan ovoga izbora željno su izčekivali ne samo virnici župe sv. Terezije, nego i cilo stanovništvo varoši Subotice: dapače kažu, da se živo zauzimala za izbor župnika i Kalača i samo ugarsko ministarstvo. Dakle zauzimali su se za izbor i oni kojih se ticala stvar a i oni, kojih se taj posao ništa ticao nije . . . Ljudi kojima je crkva i vira deveta briga, oni odlučiše sudbinu izbora; ljudi koji se zovu liberalnima i koji su u savezu sa žudijama i kalvinima oni pobeđiše; a ljudi kršćani pravednici koji se istinito staraju za spasenje dušah svojih oni padoše . . . Nezavisniji Bunjevci i Mađari složiše se i dogovoriše se, da će u ime sloge, međusobne ljubavi i mira Gospodina Paju Kujundžića kandidovati za župnika Sv. Terezije . . . A na drugoj strani pod vikom i barjakom liberalizma, uz klicanje i povlađivanje žudija i kalvina, uz pripomoć svemogućće zvanične sile i raznoga pritiska postaviše za kandidata pop Vecu Mamužića. Nije bilo u varoši zavisnoga čovika općinara koji nije bio prid načelnika prizvat i kojemu nije Lazo Mamužić štogod obećao ili mu se popritio nije, samo da na Vecu Mamužića glasa . . . Ovdí nam valja spomenuti da je načelnik Lazo Mamužić ponudio gospodinu Paji Kujundžiću župu sv. Terezije, ako mu se pop Pajo podveže . . . To pismo je u rukuh Gospodina Paje Kujundžića. Ali Gospodin Pajo kao pošten čovik i savistan svećenik odvrati načelniku: „Unaprid se ni na čeg obvezati nemogu i neću; ako poštenim načinom nemogu župnikom postati, onda ostajem onaj koji sam i bio . . .“ S ovim izborom dokazano je to: da pravedan čovik, pravim putem teško dode do svoga cilja; nadalje posvidočeno je i to, da je Gospodin Pajo Kujundžić jedino zbog toga pao,

¹⁴ „Népszava“ od 6 siječnja 1901.

što je svoj čisti značaj i u najvećoj napasti očuvao, i što je digao svoj rodoljubivi i svećenički glas na obranu bunjevačkog jezika . . . S ovim izborom je u temelju uzburkan mir u Subotici brez svake nužde i brez svakoga uzroka, koji će svojim zlim plodom velikim uplivom dilovati ne samo na virnike cile Subotice, nego i na sva sela i gradove, gdi god Bunjevci i Šokci stanuju.¹⁵ —

Zbog izbora Vece Mamužića za župnika sv. Terezije, koji nije imao ni župničkog ispita, a po svojim sposobnostima i svećeničkim vrlinama daleko zaostaje za pop-Pajom, narod je u Subotici bio ogorčen i nezadovoljan. Ova je činjenica dala povoda nekim svećenicima u Subotici i protivnicima pop-Paje, da su najprije u liberalnoj židovskoj novini „Bácskai Hirlap“, zatim u kršćanskim novinama dali ovu izjavu: — Protiv namjernih vijesti u mađarskim i bunjevačkim novinama koje su pune ličnih inspiracija da je zbog rezultata izbora, što je u stvari građanstvo mirno primilo, veliko nezadovoljstvo među Bunjevcima, potpisani subotički svećenici izjavljujemo da u tome pogledu ništa nijesmo primijetili što bi nas uznemirilo, jer je i sam izabrani župnik Bunjevac. Neka pojedinci ne uspaire hotimično onu nervozu koja se obično javlja kod onih koji dožive poraz na izboru. Subotica, 16 siječnja 1901 godine. Matija Mokošai dekan i nadbiskupski povjerenik, Ivan Đeneš administrator, Ivan Barić kapelan, Leonardo Vinkler kapelan, Leonardo Hegediš kapelan, Mihovil Kerš kateheta, Bela Šimrak kateheta, Stjepan Varga kateheta, Stjepan Lukači kateheta, Edmund Hervanek kateheta, Franjo Šverer kateheta, Grgo Jasenović kapelan i Julije Acel kateheta. — Ovu izjavu nije potpisao Lajčo Budanović koji je tada u Subotici bio kapelan. Nije se, naime, slagao sa obrazloženjem ove izjave, jer je ona bila falzificiranje javnoga mišljenja.¹⁶

Kakvo je bilo raspoloženje naroda, vidi se najbolje po izboru pretsjednika Katoličkog kruga. Na skupštini od 20 siječnja 1901 godine za pretsjednika je izabran Pajo Kujundžić sa 92 glasa. Njegov protivnik Veco Mamužić, župnik sv. Terezije dobio je svega jedan glas. Ovu je činjenicu registrirala mađarska katolička novina „Alkotmány“ u Budimpešti.¹⁷

Odluku Gradskog vijeća o izboru župnika sv. Terezije ape-

¹⁵ Neven od 1 siječnja 1901.

¹⁶ Neven od 1 veljače 1901.

¹⁷ Ibidem.

lirali su Ago Mamužić i Đuro Galfi. Svome prizivu naveli su kao razlog, da je vlast upotrijebila nasilje u korist kanonika Vece Mamužića. Molili su Ministarstvo da poništi ovu odluku, jer se povrijedio zakon.¹⁸ Ministarstvo je razmotrilo odluku Gradskog vijeća kao i žalbu pa je odbacilo žalioce motivacijom da pri izboru nije bila učinjena nikakva protuzakonitost. Nadbiskup kalački poslije toga potvrdio je Vecu Mamužića, i bez položenoga sinodalnog ispita, za župnika sv. Terezije u Subotici.¹⁹

Tako se, eto, završila borba za ovu župničku nadarbinu potpunom pobjedom liberalaca, a porazom onih ljudi koji su se borili za svoj narod i za njegova prava. Pop Pajo nije malaksao. Dvostrukom snagom nastavio je svoj započeti rad. Borio se još odvažnije za hrvatski jezik i prosvjetu među napuštenim Bunjevcima i Šokcima. Radio je ustrajno. Okupljao je mladež oko sebe i pripravljaio ju na novu borbu koja će biti još tvrđa, ali možda, i uspješnija. Poučavao je i dalje omladinu u školi na istine svete vjere koje imaju svoj izvor u Bogu. Bog je izvor pravednosti i jednakosti među ljudima. Zato se uzdao u njega da će mu pomoći u ovoj borbi, pa će i našem narodu jednom svanuti bolji i sretniji dani.

Kao profesor bio je izvrstan pedagog. Njegovu su pedagošku vještinu cijenili i najpoznatiji stručnjaci. Zato je i postao članom odbornikom zajednice rimokatoličkih vjeroučitelja u Mađarskoj.²⁰ U tom je društvu često puta iznosio svoja mišljenja o načinu i metodici poučavanja vjeronauka u srednjim školama. Drugovi su njegova izlaganja često puta jednodušno prihvatili i primjenjivali ih u svome radu u školi. Njegovo su bogoslovsko znanje priznale i crkvene vlasti i sami učenjaci među kojima je uživao lijep ugled. Nadbiskup kalački 1905 god. odredio ga za censored knjige „Katolička moralka“ koju je napisao prof. Budai za učenike srednjih škola. Pop Pajo je pozorno proučio ovu knjigu. Našao je u njoj samo jednu tvrdnju koja se protivi nacu katoličke Crkve. Ovo je svoje mišljenje temeljito obrazložio citirajući po ovom pitanju i tumačenja glasovitih bogoslova: Hurtera, Dr. Tica, Repašija i Totfalušija.²¹

Godine 1905 Blaško Rajić, kapelan u Subotici pripremio je

¹⁸ Ibidem.

¹⁹ Neven od 1 lipnja 1901.

²⁰ Neven od 15 ožujka 1909.

²¹ Rukopis u arhivu Matice subotičke.

za tisak molitvenik „Duhovnu manu“. Nadbiskup kalački odredio je pop-Paju za cenzora i za ovu knjigu. O njoj se vrlo lijepo izrazio i nekim malim izmjenama u tekstu predložio je Nadbiskupu da se može izdati dozvola za tisak.²²

U mjesecu svibnju godine 1908 inspektor Dr. Robert Sele pregledao je rad u Subotičkoj gimnaziji. Prof. Gustav Tonč bio je glavni referent o cjelokupnom radu u gimnaziji. U svome razlaganju nije bio objektivan, jer je obescijenio rad onih kolega koji su bili dobri katolici. Pop Pajo odmah na sjednici ustao je u njihovu obranu. Kada je pak sam inspektor pohvalio rad prof. Tonča i ukorio pop Paju zbog učinjenih primjedaba na konferenciji, poslao je pretstavku u kojoj je razložio inspektoru svoje stanovište u pogledu vjerskog odgoja učenika. Rekao je uglavnom ovo: — Prof. Tonč je izložio mišljenje samo nekih profesora. U svojoj referadi neke je pohvalio, a o nekima prezirno govorio. To nije činio slučajno. Govorio je naročito protiv profesora Belčkei i Končeka koji zastupaju katolički pravac u odgoju mladeži. To je nesavjesno od strane prof. Tonča. Zato sam primoran da branim svoje čestite i valjane drugove. Ovo činim, jer vidim da je prof. Tonč zao duh u ovoj gimnaziji. On je bezvjerac. To je njegova privatna stvar. Kada je pak natoliko drzak da svoje mišljenje o vjeri nametne i vodstvu ove škole, onda mi je svećenička dužnost da ovaj njegov zao uticaj spriječim po svaku cijenu. Sjećamo se svi da je ravnatelj Kostolanji, kada je preuzeo svoj položaj, rekao da će početi u ime Božje i osobitu važnost polaže na vjerski odgoj učenika. To nije trajalo dugo. Prof. Tonč, koji mu je bio protivnik na izboru, predobio ga za svoja načela. I sada je išlo sve naopako. To je uticaj prof. Tonča koji dobre katolike naziva neznačicama. Ovo načelo je ispovijedao i u kritici o radu u subotičkoj gimnaziji. Taj postupak prof. Tonča ni najmanje nije druževan. Mnogo je više naškodio i ugledu naše škole. U profesorskom zboru nema harmonije, nema među profesorima iskrenosti i kolegijalne ljubavi. Učenici se odgajaju u protuvjerskom duhu. To je na štetu naše škole. Ne govorim iz mržnje ili prezira prema nekim svojim drugovima. Cilj mi je jedino da prikažem stvarno stanje u našoj školi.²³ —

²² Rukopis u arhivu Matice subotičke.

²³ Ibidem.

ŽUPNIK SV. JURJA

Smrću župnika Ivana Jesenovića upraznila se župa sv. Jurja u Subotici. Godine 1909 Gradski senat raspisao je natječaj za ovu nadarbinu. Predate su Kalačkom nadbiskupu svega dvije molbe: Paje Kujundžića i Dezidera Vojnića od Bajše. Nadbiskup kalački predložio je oba kandidata. Gradsko vijeće izvršilo je izbor župnika na svojoj sjednici od 19 svibnja 1909 godine. Poslije izvršenog poimeničnog i tajnog glasanja Pajo Kujundžić dobio je 156 a Dezider Vojnić od Bajše 79 glasova.²⁴ Članovi Gradskog vijeća primili su rezultat glasanja burnim odobravanjem i poklicima: Živio Pajo Kujundžić! Izabran je odbor koji će saopćiti ovu radosnu vijest novoizabranom župniku i pozvati ga na sjednicu Gradskog vijeća. Članovi su ovoga odbora bili: Veco Mamužić naslovni kanonik, Marko Vukov, Mihajlo Riger i Ivan Poljaković. Kada je novi župnik u njihovom društvu stupio u dvoranu, ponovo se zaorilo: „Živio!“ Veliki župan Stjepan Bezeredi saopćio mu je uspjeh glasanja i čestitao u ime cijeloga građanstva. Pajo Kujundžić zahvali se na povjerenju i u grobnoj tišini održao je svoj programni govor. Razložio je svoje dosadašnje djelovanje u javnom životu. Pobio je sve svoje protivnike koji su bacili na njega sjenu izdajstva samo zato što se iskreno borio za svoj narod i hrvatski jezik. Svi su gradski vijećnici pozorno saslušali ovaj govor i na koncu su mu burno odobravali. Pod dojmom toga govora neki vijećnik Madar rekao je tada svojim drugovima: „Ovog čovjeka je trebalo izabrati jednoglasno“. Na ovoj sjajnoj pobjedi Pajo Kujundžić dobio je mnogo čestitaka. Pučka kasina je priredila na drugi dan Duhova sjajan banket na kome je sudjelovalo preko 150 osoba. U ime starješinstva Pučke kasine Dr. Stipan Matijević pozdravio je svečara vrlo lijepim i jezgrovitim govorom. Svi bunjevački svećenici u Subotici i mnogi i od Madara bili su u izbornoj borbi javno uz Paju Kujundžića. Samo se jedan Bunjevac, Pajo Vidaković našao koji je bio uz Dezidera Vojnića. On se otvoreno borio protiv ovog zaslužnoga muža. Neven na to primjećuje: — Ne možemo razumjeti, te se tomu jako čudimo.²⁵ —

Gradski načelnik poslao je ovu odluku Gradskog vijeća

²⁴ Original u arhivu grada Subotice.

²⁵ Neven od 15 lipnja 1909.

Kalačkom nadbiskupu izvještavajući ga ujedno da je protiv odluke uložen priziv.²⁶

Poslije ovoga izvještaja nadbiskup Dr. Julije Varoši imenovao je pop-Paju za privremenog administratora župe sv. Jurja u Subotici. Ovim imenovanjem povjerio mu je i nadalje dužnost profesora vjeronauka u gimnaziji. Dakle, dvije dužnosti za jednoga čovjeka. To je mnogo, ako hoće da ih vrši savjesno. Pop Pajo molio je Nadbiskupa da ga razriješi dužnosti profesora. Ordinarijat ga je odbio preporučivši mu da traži sebi pomoći u duhovnoj pastvi. Ako mu je pak teško vršiti dvije dužnosti, neka se na jednoj zahvali.²⁷

Na ovaj dopis Nadbiskupa pop Pajo je u jednom pismu naveo razloge, zašto je molio župu: — Zbog bolesti htio sam poći u penziju ... Međutim umre župnik Jesenović. Iz zdravstvenih razloga molio sam župu ... Bio sam izabran ... Gradski senat zbog priziva poslao je odluku Vijeća Ministarstvu a i Nadbiskupu ... Nadao sam se da će me Nadbiskup imenovati za župnika bez obzira na priziv. Ali potvrda nije stigla ... U velikom školskom odmoru tražio sam lijeka u kupalištima. Pojavila se bolest i na očima. Došao sam, dakle, do zaključka, da katedra nije više za mene ... Školski praznici primiču se kraju. Imenovan sam za administratora. Molio sam zato Gradski senat da mjesto mene imenuje privremenog profesora za vjeronauku, jer sam se nadao da ću ubrzo biti imenovan za župnika. Što se pak tiče alternative, moram izjaviti: nije moguće da se zahvalim na jednom položaju u kojem sam proveo 25 godina, a u drugom još nijesam potvrđen.²⁸ —

Po traženju Kalačkog nadbiskupa Edmund Hervanek, profesor vjeronauka poslao je opširan izvještaj. On je naglasio da je bezuslovno potrebno da budu dva profesora u gimnaziji i jedan u građanskoj školi. Nadbiskup kalački prihvatio je prijedlog Hervaneka pa je pozvao pop-Paju: ili da se zahvali na položaju profesora vjeronauka, ili da preuzme sve dužnosti vjeroučitelja, budući da redovno prima i platu, ili će ga smijeniti sa položaja upravitelja župe.²⁹ —

Na dopis pop-Paje Kalački nadbiskup je odgovorio da je

²⁶ Original u arhivu Matice subotičke.

²⁷ Ibidem.

²⁸ Rukopis u arhivu Matice subotičke.

²⁹ Original u arhivu Matice subotičke.

položaj profesora vjeronauka nestalan (*ad mutum amovibilis*), pa se vjeroučitelj može makad smijeniti kao i svaki kapelan. Jedini je pak razlog ovim naredbama „*Salus animarum*“ (spas duša). To je onaj viši cilj za kojim treba da težimo. Predbacuje mu, što pitanje vjeronauka rješava sa Gradskim senatom, a ne sa svojim nadležnim crkvenim vlastima. Poslije ovih razjašnjenja izjavljuje da će drugo mjesto profesora vjeronauka u gimnaziji popuniti poslije božićnih praznika. U pogledu primjedbe o njegovu imenovanju za župnika Nadbiskup je mišljenja da ga po kanonskom pravu može imenovati, ali to ne želi iz obzira prema njemu. Kada bi se naime patron tome protivio, ne bi uživao župničke nadarbine. Ako patron obeća Nadbiskupu, da će mu osigurati sva župnička prava, u slučaju da ga imenuje župnikom bez obzira na predati priziv, odmah će to i učiniti, jer smatra da po ovakvom pitanju jedino su crkvene vlasti nadležne donijeti odluku.³⁰ —

Na dopis Kalačkog nadbiskupa pop Pajo je opet odgovorio. Svome postupku naveo je ove razloge: — Slažem se sa izvještajem Edmunda Hervaneka da su u gimnaziji potrebni dva vjeroučitelja. Zato sam u velikom odmoru nastojao da se moje imenovanje za župnika što prije riješi. Nažalost, odluka Ministarstva još nije stigla. Ako pak Preuzvišeni gospodin Nadbiskup misli da se moje imenovanje neće naskoro riješiti, pristajem da me privremeno riješi položaja vjeroučitelja u gimnaziji. Znam da se po kanonskom pravu može smijeniti vjeroučitelj. Mene je ali Gradsko vijeće izabralo za profesora, Nadbiskup imenovao kao ispitnog profesora i Ministarstvo me potvrdilo. Poslije privremene službe od tri godine dobio sam stalnost, i Gradsko me je vijeće izabralo za redovnog profesora vjeronauka. To su sve takve okolnosti po kojima se položaj profesora vjeronauka ipak razlikuje od običnog kapelana. Kapelani, naime, bez obzira na osobu, uživaju uvijek istu nadarbinu, ali moji prihodi kao profesora gimnazije, vezani su za moju osobu, jer sam stekao neka prava. Ovim neću da sumnjam u natpastirska prava, ali moram naglasiti da crkvene vlasti ne žele stvoriti precedent pa da potezom pera unište sva prava pojedina. Da olakšam riješenje pitanja vjeroučitelja, pristajem da svoju osnovnu platu od 200 kruna ustupim vjeroučitelju koga će

³⁰ Original u arhivu Matice subotičke.

crkvene vlasti imenovati privremeno na moje mjesto dok se moje pitanje konačno ne riješi. Dodatak na službu pripada samo meni, zato nijesam voljan da se prije imenovanja za župnika zahvalim na položaju profesora vjeronauka. U slučaju potrebe pripravan sam ponovo preuzeti svoj položaj profesora vjeronauka, jer je nemoguće voditi župski ured bez kapelana. Zato sam tražio dopust da u školskoj godini ne bude promjene. Predlažem dakle da se naimeuje još jedan vjeroučitelj u gimnaziji uzevši u obzir moju ponudu.³¹ —

Ovaj prijedlog pop-Paje u pogledu imenovanja privremenog vjeroučitelja u gimnaziji Kalački nadbiskup nije primio, pa ga danom 1 siječnja 1910 godine razriješio dužnosti profesora vjeronauka u Subotičkoj gimnaziji.³²

Ministarstvo unutrašnjih poslova razmotrilo je odluku Gradskog vijeća o izboru župnika sv. Jurja i priziv što su ga predali gradski vijećnici: Petar Lelbah vjere protestantske, Dr. Matija Klein mojsijevske i Dr. Jovan Petrović grčko-istočne vjere. Po saslušanju Ministarstva vjera i prosvjete osnažilo je odluku Gradskog vijeća a podneseni priziv odbilo kao na zakonu neosnovan.³³

Nadbiskup kalački Dr. Julije Varoši primivši sve spise što se odnose na ovaj izbor, konačno je imenovao pop-Paju za župnika sv. Jurja u Subotici 12 siječnja 1910 godine. Dekret o imenovanju istavljen je na latinskom jeziku.³⁴

Pop Pajo izborom svojim za župnika rastao se od profesorske katedre. Napustio je položaj na kome je proveo 25 godina u savjesnom i marljivom radu kao dobar pedagog i učitelj. Odgojio je mnoge generacije. Njegova blaga i očinska ruka upravljala je odgojem učenika. Njegove brižljive oči pratile su svaki njihov korak. Vrline je njihove hvalio a pogreške popravljao. Svojim bistrim umom raspršio je sve njihove sumnje i učvrstio ih je u vjeri. Svojim uzornim životom dao im je primjer kakvi treba da budu pravi i dobri kršćani. Dobrim odgojem i korisnom poukom pripravljaio ih je za život da postanu dobri i praktični katolici. To su njegove nezaboravne zasluge. Učenici su mu zato zahvalni i sjećaju se njegove blage uspomene.

Prva je briga pop-Paje kao župnika bila da uvede u crkvi

³¹ Rukopis u arhivu Matice subotičke.

³² Original u arhivu Matice subotičke.

³³ Ibidem.

³⁴ Ibidem.

i za Mađare cijelu službu Božju. Trebao je, dakle, još jednog kapelana. On je zato molio Gradski senat da jedno mjesto vjeroučitelja, koje se upraznilo izborom Dezidera Vojnića za župnika sv. Roka, ne popuni. Predviđena godišnja plata od 2006 kruna neka se upotrijebi za izdržavanje drugog kapelana kod sv. Jurja. Gradski senat je udovoljio ovoj molbi. Ovoj se odluci protivio Nadbiskup kalački i naredio je da se ovaj položaj vjeroučitelja ne smije ukinuti. Ne smije se pak ukinuti iz razloga, jer je u smislu tč. 5 ugovora iz godine 1841 sklopljenog između grada kao patrona i prvoga župnika sv. Jurja Đure Dubičanca svagdašnji župnik dužan držati dva kapelana na teret župničke nadarbine. Pop Pajo je na ove naredbe Nadbiskupa odgovorio da je zbog skupoće nemoguće izdržavati dva kapelana iz ove malene nadarbine. Nadbiskup je uvažio ove razloge pa je dozvolio pop-Paji da može primiti 2006 kruna od Gradskog senata kao godišnju platu jednog vjeroučitelja. Dužan je ali od toga prihoda dati drugom kapelanu 1000 kruna koji će pored župnika i prvog kapelana vršiti dužnost vjeroučitelja.³⁵

Pop Pajo bio je dobar duhovnik. Slabe je tješio, dizao postradale a jake je krijepio da ustraju u kreposnom i kršćanskom životu. Nadbiskup je znao za ove njegove duševne odlike, zato ga je poslije smrti Matije Mokošai, župnika crkve sv. Roka imenovao ispovjednikom časnih sestara.³⁶

Njegova instalacija za župnika održana je 24 travnja 1910 godine na dan sv. Jurja, patrona ove crkve. Nadbiskupa je zastupao prelat i kanonik Dr. Augustin Valihora koga je pop Pajo pozvao u pismu od 10 travnja 1910 godine.³⁷

Sam čin instalacije opisan je u Nevenu i Danici ovako : — U 9 sati krenula je povorka iz plebanije u crkvu. Na čelu povorke su stupali Dr. Augustin Valihora kao zastupnik nadbiskupa, Dr. Šandor Purgl, veliki župan i Dr. Karlo Biro, gradski načelnik. U crkvi je Leonardo Hegediš, dekan i bajmački župnik govorio na mađarskom i hrvatskom jeziku o značaju instalacije. Poslije toga pročitana je na mađarskom i hrvatskom jeziku izvadak iz zapisnika Gradskoga vijeća o izboru Paje Kujundžića za župnika i dopis Kalačkog nadbiskupa po kojem prima na znanje ovaj izbor i potvrđuje ga za župnika sv. Jurja. Leonardo Hegediš

³⁵ Rukopis u arhivu Matice subotičke.

³⁶ Originali u arhivu Matice subotičke.

³⁷ Rukopis u arhivu Matice subotičke.

predao je novome župniku evanđelje kao znak crkvene vlasti. Iza toga Dr. Karlo Biro, gradski načelnik predade crkvene ključeve. Govorio je samo mađarski. Novi župnik primio je evanđelje i ključeve i izrekao prvo na hrvatskom zatim na mađarskom jeziku krasnu propovijed. Poslije toga otслужи je novi župnik svečanu sv. misu.³⁸

DRUGI IZBOR ŽUPNIKA SV. TEREZIJE

Poslije smrti Vece Mamužića 8 listopada 1910 godine upraznila se župa sv. Terezije. Gradski senat raspisao je 1911 godine natječaj za ovu nadarbinu. Pop Pajo je odlučio da se i drugiput natječe za ovu župu. Mislio je: narod je uz njega, i pobjeda je sigurna. Događaji, ali, drukčije su se razvijali. Nadbiskupu kalačkom predate su svega tri molbe: Leonarda Hegediša, dekana i župnika u Bajmaku, Paje Kujundžića, župnika sv. Jurja i Dezidera Vojnića, župnika sv. Roka u Subotici.

Izbor župnika sv. Terezije obavio se na sjednici Gradskog vijeća od 31 siječnja 1911 godine. Glasalo je svega 235 vijećnika. Leonardo Hegediš dobio je 3, Pajo Kujundžić 105 i Dezider Vojnić 125 glasova. Dvije su glasovnice bile prazne. Prema tome Dezider Vojnić je izabran većinom od 20 glasova. Na osnovu ovog rezultata Dezider Vojnić predložen je za župnika sv. Terezije.³⁹

Pad pop-Paje na izborima iznenadio je cijelo građanstvo. Neke su tajne sile radile da na sve moguće načine osujete njegovu pobjedu. Narod je bio za njega. Za njega su se borili svi čestiti Bunjevci i Mađari. Ali nije bila vlast uz njega. I Pajo Kujundžić morao je pasti. Pop Pajo je časno pao, ali u političkom životu Bunjevaca u Subotici njegov pad imao je teških posljedica. Ovim pojavama službeni mađarski političari nijesu se ni najmanje radovali.

Pop Pajo je sam zapisao prave razloge svoga pada. Bi-lješke sam našao među njegovim rukopisima. U tim zapisima čitamo ovo: — Gradski načelnik i Veliki župan nagovorili su Leonarda Hegediša da i on preda molbu. Prema njemu nijesu bili iskreni. Radili su za Vojnića. Njih su pomagali Dr. Janiga,

³⁸ Neven od 15 svibnja 1910; Danica 1911, str. 37—38.

³⁹ Original u arhivu grada Subotice.

Dr. Josip Kiš i drugi. Pred javnosti radili su za Hegediša, ali samo prividno. Gradski načelnik je na sam dan izbora rekao Barni Vidakoviću da će Pajo Kujundžić biti župnikom. Sve je bilo izvedeno po utvrđenom planu. Dr. Deker i Antunović bili su otvoreno za Paju Kujundžića, a protiv Vojnića. Ipak nijesu glasali. Tko ih je nagovorio?⁴⁰ —

Neven je također donio prave razloge rezultatu ovih izbora. — Kada se doznalo da se vlasti neće miješati, svi su očekivali pobjedu Paje Kujundžića. Znali su, naime, za raspoloženje naroda. Ali nije bilo tako. Sa izborom se odvlačilo. Uoči izbora barun Stjepan Vojnić daje večeru. Veliki župan i Gradski načelnik odu u Gospodarsko društvo. Sve se spremalo za pobjedu Vojnića, a da sruše ovoga opasnoga Panslavena.⁴¹ —

Na izboru župnika prisustvovao je i 90 godišnji starac Dr. Franjo Zomborčević. Na rukama su ga nosili da preda svoj glas za pop-Paju. Mađari su ga upitali: Neće valjda glasati na Panslavena Paju? On im je mirno odgovorio: — Nije Pajo Panslaven, jer već više od 20 godina uči našu mladež u školi, zato ću glasati na njega.⁴² —

O uzrocima i posljedicama pada pop-Paje bavila se i cijela mađarska javnost.

„Bácskai Hírlap“ piše: — Neki istaknuti građanin i inteligentni Bunjevac radio je još prije nekoliko mjeseca za Šandora Vojnića. Svojim ugledom i govorničkim darom mnogo mu je pomogao, da je došao do zastupničkog mandata. Vrlo je zamjerio Vojniću što ništa nije učinio u korist pop-Paje. Prebacio mu je da je učinio veliki grijeh protiv naroda koji ga izabrao za zastupnika. To će mu se ljuto osvetiti. Ovaj židovsko-mađarski list, kome je bio urednik Henrik Braun, oštro osuđuje ovaj postupak toga istaknutog građanina i pokazuje na svu opasnost ovakvih i sličnih pojava. Zato poziva svu mađarsku inteligenciju na slogu da zajednički nastupe u svim važnijim pitanjima.⁴³ Na drugom mjestu preštampano je iz peštanskih novina članak: „Uvrijeđeni Bunjevci“, u kome su iznesene ove posljedice župničkog izbora: Župnik sv. Terezije uvijek je bio Bunjevac. Dezider Vojnić ne zna jezika svojih vjernika. Rezultat izbora uzrokovao je rascjep

⁴⁰ Rukopis u arhivu Matice subotičke.

⁴¹ Neven od 15 veljače 1911.

⁴² Neven od 21 listopada 1922.

⁴³ Bácskai Hírlap od 5 veljače 1911.

u najjačoj vladinoj stranci. Najugledniji gradski vijećnici su disidirali i zahvalili se na mandatu. Dr. Babijan Malagurski, najugledniji vođa vladine većine među Bunjevcima, koji ima najviše zasluga što je Šandor Vojnić izaban za narodnog zastupnika, zahvalio se i na časti počasnog glavnog odvjetnika. Nezadovoljni gradski vijećnici osnovali su građansku stranku. Ovaj subotički židovski list oštro kritizira ovaj članak i tvrdi da sadrži lažne podatke.⁴⁴

„Bácsmegyei Napló“ pisao je također o rezultatu ovih izbora u članku: „Komešanje zbog župničkog izbora“. U njemu uglavnom kaže: „Odmah poslije proglašenja rezultata, Bunjevci, koji su bili nezadovoljni što nije izabran Pajo Kujundžić, napustili su gradsku vijećnicu. Dosad je u sv. Tereziji bio župnikom uvijek Bunjevac. Tko pozna Bunjevce, odmah je došao do zaključka, da će ovaj izbor imati teških posljedica. Vođe nezadovoljnika Dr. Babijan Malagurski, Mate Dulić, Staniša Neorčić i drugi bave se mišlju da istupe iz redova vladine većine. Hoće da osnuju novu građansku stranku.“⁴⁵

„Függetlenség“ piše o župničkom izboru u sličnom duhu. Svu krivnju za ovaj rezultat baca na vladinu stranku koja samo obećava narodu. Ističe vrline i sposobnosti pop-Paje. On je morao pasti na izboru jedino zbog svojeg rodoljubivog rada.⁴⁶

Tako se svršila i ova izborna borba. Pop Pajo morao je pasti, jer je ljubio svoj rod. Za njega je radio i borio se za njegova prava. Ovaj njegov rodoljubivi rad krivim su okom gledali vlasti i mađarski šoveni. Upotrijebili su sve i sva da ga onemoguće i diskvalificiraju pred njegovim crkvenim vlastima. Ali ni to im nije pomoglo. Pop Pajo im je i dalje ostao „tvrđ orah“.

DOBAR PASTIR

Godine 1911 održali su profesori svoj godišnji kongres u Budimpešti. Neki su članovi oštro napali sve istaknute ličnosti koje su po svome uvjerenju katoličkog osjećaja. Zahtijavali su da se vjeronauk izbací iz srednje škole i ukine kongregacija učenika. Znali su ovi dobro da im profesori vjeronauka smetaju u razornom radu. Cilj im je da omladinu pridobiju slobodoum-

⁴⁴ Bácskai Hirlap od 10 veljače 1911.

⁴⁵ Bácsmegyei Napló od 4 veljače 1911.

⁴⁶ Függetlenség od 5 veljače 1911.

nom i protukršćanskom duhu. Pop Pajo je uvidio ovu veliku opasnost. Sazvao je zato veliki protestni zbor na dan 5 studenoga 1911 godine. Svi su govornici ukazali na štetne posljedice koje prijete omladini, roditeljima pa i samom katoličkom društvu. Prisutni su odobravali razlaganja govornika i jednoglasno su primili ove dvije rezolucije: 1) Katolici grada Subotice osuđuju podzemne napadaje što ih pod plaštem Profesorskog društva vode slobodni zidari i neprijatelji katoličke Crkve. Osuđuju djelovanje ovoga društva koje je zatajilo vjeru i bori se protiv kršćanskih načela u srednjim školama. 2) Zbor je duboko uvjeren da protivnici i neprijatelji katolicizma, iz mržnje protiv Crkve, nastoje da spriječe namještenje profesora katoličkih načela. Oni hoće da ukinu kongregaciju učenika. Time nanose uvredu katolicima kojih ima preko 12 milijuna. Kongregacija im smeta, ali trpe u srednjim školama „Talmud Toru“ i protestantsko đačko društvo „Gavre Betlena“. Temelj je svakoj državi vjerska čudorednost. Zato ovaj zbor osuđuje podzemni i javni rad vitezova bezvjerstva. Žalosno je, ali moramo konstatirati da ovo vjersko progonstvo priređuju većinom Židovi.⁴⁷

Ove rezolucije pop Pajo poslao je popratnim pismom Ministru prosvjete. Nije pravo — kaže on — da vlada u katoličkom gradu Subotici imenuje župana, javnog bilježnika i druge činovnike koji nijesu katolici. Tim postupkom vlada pokazuje da je više naklona drugim vjeroispovijestima, nego katolicima.⁴⁸

Ovaj protestni zbor, kome je pretsjedavao pop Pajo, održan je u prostorijama Kat. momačkog društva. Naroda je bilo sakupljeno oko 3000. Govori su se držali za Bunjevce u velikoj, za Nijemce u maloj dvorani a za mađare u dvorištu. Glavni govornik za Bunjevce bio je Dr. Andrija Pletikosić. Prvi uspjeh ovoga zbora bio je da je Židov Moric Vezer, profesor premješten u Pečuh, koga je Gradski senat nedavno izabrao u subotičku gimnaziju.⁴⁹

Za ovaj zbor uveliko se zalagao mjesni list „Bácskai Napló“. U velikim člancima pozvao je sva društva i svijesne katolike da odvažno zagovaraju katolički odgoj omladine u srednjim školama.⁵⁰

Mjesni židovski list „Bácskai Hirlap“, kome je bio urednik

⁴⁷ Rukopis u arhivu Matice subotičke.

⁴⁸ Ibidem.

⁴⁹ Neven od 15 studenoga 1911.

⁵⁰ Bácskai Napló od 3 i 4 studenoga 1911.

Henrik Braun, ironički piše o ovom katoličkom zboru, a bezobrazno i izazovno brani svoje slobodnozidarsko-liberalne suplemenike.⁵¹

U sličnom je smislu pisao i drugi mjesni židovski slobodno-zidarski list „Bácsmegyei Napló“, kome je bio urednikom Dr. Franjo Fenjveš. Ironično prikazuje brigu katoličke Subotice o posljedicama slobodno-zidarskog utjecaja u odgoju mladeži u srednjim školama.⁵²

Godine 1912 Leonardo Hegediš zahvalio se na časti nadbiskupskog povjerenika na ispitima iz vjeronauka u subotičkim srednjim školama. Nadbiskup kalački Dr. Ivan Černoh imenovao je na ovu čast Paju Kujundžića. Ovu je službu savjesno vršio. Budno je pazio na katolički odgoj mladeži i pratio rad i djelovanje vjeroučitelja. Nije trpio nikakve neispravnosti ili nemar od strane vjeroučitelja. Zato je on na svaki nedostatak upozorio vjeroučitelja, zatim je izvijestio svoje crkvene poglavare.⁵³

U to vrijeme djelovao je Dr. Julije Hibner, profesor vjeronauka u subotičkoj ženskoj preparandiji. Njegovim radom pop Pajo nije bio zadovoljan. Radio je bez ikakve volje niti se brinuo za uspjeh učenica. Kalački nadbiskup primivši opširan izvještaj pop-Paje, razriješio je Dr. Hibnera ove dužnosti.

Kao revan svećenik i dobar pedagog budno je pazio na sve pokrete neprijatelja Crkve. U novije vrijeme pokazali su oni živu djelatnost. Zahtijevali su da se vjeronauk briše u srednjim školama. Pop Pajo odmah je uočio ovu opasnost što prijeti našoj omladini. Zato je na dan 7 lipnja 1914 godine pozvao sva katolička društva, organizacije i ustanove na veliki prosvjedni zbor u Subotici. Pretsjednik zbora za Bunjevce bio je Pajo Kujundžić a za Mađare Dezider Vojnić, prepozit. Govornici su bili: za Bunjevce Ivan Evtović, prepozit, župnik bački i narodni zastupnik a za Mađare Stjepan Haler, narodni zastupnik. Zbor je otvorio pop Pajo ovim riječima: — Veliki zbore! Govorom se poučavao svit od početka. I danas, kad već vlada knjiga, novina, pismo, narod rado sluša živu rič. Iz žive riči osića života. Ali danas se nismo zato skupili da pridiku slušamo, da se poučavamo, nego da se porazgovorimo o jednom pitanju koje je najnovije izbilo na površinu. Neki nevirnici žele da se katekizam protira iz škole. Hoće da vironauk

⁵¹ Bácskai Hirlap od 7 studenoga 1911.

⁵² Bácsmegyei Napló od 7 studenoga 1911.

⁵³ Rukopis u arhivu Matice subotičke.

nema mista u školi. Ta želja vrida naše kršćansko srce. Kako se nevirnici čoporaju i naglasivaju njeve, tako je poželila subotička kongregacija sakupiti svoje jednomišljenike i u zboru odgovoriti na njeve bogogrdne želje. Da u ovom pravcu naše mišljenje i želje budu ovde predstavljene priređivači su zamolili velm. i preč. g. Ivana Evetovića, paroha i zem. poslanika koji će vam iznijeti naše želje i zahtjeve.⁵⁴ — Ivan Evetović prikazao je u lijepom i odrješitom govoru svu opasnost koja nam prijeti od strane neprijatelja Crkve. Zbor je na kraju prihvatio ovu rezoluciju: — U zboru sakupljeni odsuđujemo ono nastojanje koje hoće da vironauk iztisne iz škola i da briše obvezatnost vironauka u školama, jer smo čvrsto osvidočeni, da je čudoređe i vironauk temelj državnom opstanku, poredku i napridovanju naroda. Naš sopstveni, obiteljski, društveni i državni život potribuje neoborivi ugled, koji niče iz čudoredno-virskog osvidočenja. Zato sakupljeni zbor izriče, da se u našim školama i radi što temeljitijeg odgoja čudoredno-bogoljubnoga i radi prave koristi državnoga života: ima bezuvitnim pridmetom poštivati; a samu viru — želimo — javnim dobrom prvoga reda smatrati. Radi ovoga našega osvidočenja i stanovišta umolićemo subotičke zemaljske poslanike na saboru mađarskome, preko kneza Arcibiskupa ostrogonskoga čitav biskupski kor i kršćansku pučku stranku, da odvažnim postupkom obrane naše stanovište proti svim onim nastojanjima, koja smiraju vironauk proganjati iz naših škola.⁵⁵ —

Pop Pajo išao je dalje. Njegova je želja bila da se vironauk bezuslovno poučava na hrvatskom jeziku. To je predlagao Miško Prčić, i zbor je to jednoglasno prihvatio.⁵⁶ Ova rezolucija kao nastavak prve glasi: — A pošto je vironauka duševna stvar, koja zavaća koren u obiteljskom životu, te dite već sa materinim mlikom usisa neke pojmove te nosi sa sobom u svom materinskom jeziku: to će vironauk samo uspješniji bivati kad se materinskim jezikom pridaje. Zato na pridlog Miška Prčića sakupljeni zbor izriče u ime bunjevštine subotičke da želi vironauk na materinskom jeziku tako radi bolje i uspješnije nauke vire kao i radi bogoljubnosti naroda uopće, da školsko vrime u životu dice naše nebi zbunjivalo njevu kućevnu obiteljsku bogoljubnost. Zato

⁵⁴ Rukopis u arhivu Matice subotičke.

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ Bácsmegyei Napló od 9 lipnja 1914.

molimo prečasno poglavarstvo crkveno u Kalači da bi blagoizvolilo odrediti vironauku na materinskom jeziku u našim školama već za 1914—15 školsku godinu. Čega radi se ovaj dio pridloga uz naklon velikoga zbora podastire presvitlom i prečasnom arcibiskupskom ordinarijatu u Kalači.⁵⁷ —

Na ovome zboru sudjelovalo je ogromno mnoštvo naroda. To su potvrdile i sve mađarske mjesne novine koje nijesu bile naklonjene katoličkoj stvari.⁵⁸

Zasluga je pop-Paje što je groblje sv. Jurja donekle uređeno. Molio je Gradski senat da izgradi puteve do groblja. Njegovoj je molbi udovoljeno i grad je u tu svrhu izglasao 14.000 kruna.⁵⁹

Pop Pajo bio je dobar propovjednik. Savjestan u radu, on je napisao svaku svoju propovijed. Svaki je njegov govor protkan dubokim mislima, vjerskim i moralnim istinama. Poznavao je svoje vjernike. Znao je za njihove vrline i mane a kao dobar pastir vidao im je rane na duši. Sve su njegove propovijedi sačuvane u rukopisu. Govorio je o Bogu, Stvoritelju svijeta. U svakoj travčici vidio je nazočnost Boga, gospodara svemira. Govorničkom rječitošću držao je propovijedi o sv. Crkvi i njenim ustanovama. Osvrnuo se i na neprijatelje sv. Crkve koji nastoje da potkopaju njene temelje. Ali uzaludno je njihovo nastojanje. Sv. Crkva još i danas stoji čvrsta i jaka. Krist je Crkvu svoju sagradio na čvrstoj stijeni, zato je neće savladati ni vrata paklena. Sinovskom ljubavlju govorio je o Majci Božjoj, o njenim radostima i žalostima. Ona je uzor svima kršćanskim majkama, ona je naša zaštitnica i zagovornica kod božanskog svoga Sina. Kršćanskim oduševljenjem govorio je o krepostima Božjih ugodnika koji su poslije kratkoga i prolaznoga života na zemlji zadobili nebesku palmu. Često je puta svojim vjernicima razlagao vjerske istine, Božje i crkvene zapovijedi. Hvalio je kreposti i dobra djela a šibao poroke i zle navike slabića, pa im je pokazao put kojim treba poći da stignu u nebesku luku. Osobito su lijepe njegove korizmene propovijedi. Izrekao ih je tolikom spremnošću i rječitošću, tolikim uvjerenjem i oduševljenjem, to-

⁵⁷ Rukopis u arhivu Matice subotičke.

⁵⁸ Bácsmegyei Napló od 9 lipnja 1914 i Szabadkai Hétfői Hirlap od 8 lipnja 1914.

⁵⁹ Rukopis u arhivu Matice subotičke.

likom ljubavlju i odanošću prema vjernicima i svome narodu, da se još i danas sjećaju njegovih blagih očinskih riječi.⁹⁰

Bio je blaga i ponizna srca. Strog prema samom sebi, a prema drugima dobroćudan i uslužan. Kao uzoran svećenik i dobar pastir svoga stada prednjačio je dobrim primjerom. Na njega se, uistinu, mogu primijeniti riječi neumrloga pjesnika:

„Dobar pastier, jer što kaže inom,
I sam svojim potvrđuje činom“.

(I. Mažuranić).

⁹⁰ Rukopis u arhivu Matice subotičke.

JAVNO DJELOVANJE

Pop Pajo u svoje javnom djelovanju u Subotici zauzimao je vidno mjesto među najuglednijim muževima. Odličnim svojim govorničkim darom oduševio je omladinu i okupio oko sebe i najšire narodne slojeve. On je bio političar i organizator na društvenom, gospodarskom i socijalnom polju. Po svojem zvanju i službi stajao je na braniku katoličke svijesti i kršćanskog osjećaja. Kao pedagog bio je čuvar ćudoređa i valjanog odgoja učenika. Nije bilo u Subotici nijednoga važnijeg dogovora ili sastanka, organizacije ili društvenog zborovanja gdje pop Pajo ne bi vodio glavnu riječ. Mlađi su ga slušali a stariji poštovali zbog njegove duboke naobrazbe. Bio je predestiniran, da postane vođom naroda. On je razvio zastavu narodne svijesti, velikoga pokreta i teške ali ustrajne borbe kojoj su zadnji akordi odjeknuli u gruvanju topova svjetskoga rata. Ali plodove ove borbe nije dočekao. Gledao ih je sa nebeskih visina i radovao se sa andeoskim zborovima zori ljepšega dana.

POLITIČKA NAČELA

Boza Šarčević izdao je 1892 godine na mađarskom jeziku brošuru: Bunjevački program. Njegova je želja da se gradski oglasi štampaju i na hrvatskom jeziku a u osnovne škole uvede materinski jezik Bunjevaca. Tražio je, dakle, samo ono što i zakon propisuje. Ipak su ga mađarske novine žestoko napadale što je ustao na obranu Bunjevaca.¹ Ovaj kratki program bacio je sjeme za osnivanje samostalne bunjevačke stranke. Pop Pajo bio je pristaša ove struje. Radio je u ovom pravcu na svima poljima javnoga života. Kao političar bio je isprva pristaša Laze Mamužića koji je, po nauci biskupa Antunovića, stao među prvima u borbu za narodna prava. Kada se Lazo iznevjerio svome

¹ Neven od 1 kolovoza 1892.

načelu i govorio protiv narodnog jezika u školama, pop Pajo ga ostavio sa svojim drugovima i započeo je protiv njega oštru borbu pristupivši u Mukićevu nezavisnu stranku. Kako je mislio o Lazi Mamužiću, vidimo iz bilješke što je o njemu zapisao;

— Lazo Mamužić 1874—1896. Bio pa ga nema! Govori se o preminulom čoviku. Ko bi rekao kadgod subotičkim bunjevcima da će oni tako rano morati reći o negda prigrljenim Lazi Mamužiću, da je bio pa ga nema! Kad se je Lazo Mamužić kao sveučilišni đak od velikih škula kući povraćao, već onda je počeo uvigjati kako je golemo zanemaren rod njegov i da ta zanemarost potiče iz slabih i neuregjenih škula.

— Počme dakle zalaziti u škole subotičke, počne jadikovati sa narodom za narod, on se lati pera i u zasebnoj radnji, knjižici istakne novu zastavu; zastavu prosvite naroda. Ta se knjižica zvala: „A Bácskai Híradó és a bunyevác elemi tanügy, 1874“. U ovoj knjižici se Lazo Mamužić počeo boriti za narod, za materinski jezik u pučkim školama, koje tolikim oduševljenjem primi u obranu, da na 38-oj strani knjige svoje sa uzhićenjem piše: „I duša mi plače kad vidim da sadanja nauka bez materinskog jezika uzkraćuje blagodat moderne učenosti!“

— Ovu rič je narod razumio. I kad je vidio kako nemilo kori Lazo Mamužić i njegovi privrženici bezdušnu nauku u Subotici: narod se zaljubi u zastavu Lazine i počne se za njeg oduševljavati i dađe mu ime krasno i svitlo: Naš Lazo!

— Naš Lazo sa narodom privlada u Subotici, po ramenih naroda se popne do najviše časti u varoškoj upravi, postane načelnikom Subotice grada!

— Narod je mislio da mu je svanuo čas ostvarenja njegovih nada i želja... Ali se ljuto prevario. Kada se o jeziku naroda počelo govoriti Lazo je uvijek znao uzroka naći, zašto se ne smi još govoriti o toj najpričoj želji naroda.

— Izbor općinara, izbor poslanika, restauracia zvaničnika uvijek je bio dovoljan uzrok za to da se skine pitanje jezika sa dnevnoga reda. Ali kad je već težnja naroda odgojila sebi borioc, koji su neoborivo radili za narod, Lazo Mamužić zaslipljen od premoći svoje počne drugove najvirnije izsigravati i načelo za načelom izdavati. Drugove svoje napusti, on postane svoje stranke glava, rebro i noge; on kao načelnik bude blagajnikom svoje stranke i počne brati zulum od sebi podregjenih zvaničnika u partijski cilj... Opće mnjenje društveno protiv Laze se okrenilo.

Ovog se Lazo kanda već i prija bojao, zato je ostavio braću svoju i u virskom pitanju ne samo da je podlego liberalnoj politici vlade već je javno u Pučkoj Kasini tako počeo govoriti o viri, da se je narod smutio i u obranu vire na njeg ustao i n. pr. Marko Sudarev takom perlicom nakitio načelnika da ju ni kapetanija subotička nije mogla skinuti s Lazina šešira. Lazo je uzdrmao mnjenje bogoljubnog naroda i razdražio protiv sebe. Mi smo sve poslove prostodušno istom na svitlo iznosili. Mi smo se još uvijek nadali da će Lazo viran ostati bar svom prvobitnom barjaku narodne kulture, svom materinskom jeziku. I tu se prevarismo! 1896-te godine, dne 26 siečnja kad se je o tom vičalo da li bunjevačkoj dicitriba u škuli bunjevački jezik, Lazo Mamužić kao šk. stolice član nije otišao na sidnicu a njegovi doglavnici glasovahu protiv bunjevačkog jezika!

— Lazo Mamužić je daklem i tu nadu naroda izjalovio, svoju zastavu s kojom je dobio, spalio ju, u blato gazio. On koji je 22 godine obećavao bunjevački jezik, sad kad bi tribalo obećanje izvršiti sad se priobrazi i veli da bunjevački jezik ne triba u školama našima. Ovim postupanjem je uvradio Lazo Mamužić Bunjevce.² —

To su, dakle, bili razlozi, zašto je pop Pajo tako oštro nastupio protiv svoga negdašnjega druga u borbi za narodna prava. Lazo se iznevjerio narodnoj zastavi koju je sada preuzeo pop Pajo. Njegova je želja bila da se ovaj pokret raširi među najširim slojevima narodnim. Godine 1896 iznese ovu namjeru pred svojim drugovima. Sastanu se na dogovor i zakluče da će osnovati samostalnu bunjevačku stranku. To im je bio jedini izlaz iz očajnog stanja bez ikakve nade. U toj novoj stranci, nadali su se, biće im sigurno moguće da ostvare svoja načela. Ovom pokretu Neven navodi ove razloge: — Bunjevačko pitanje svakim danom većma uzrijava, veći mah zahvaća, dublje spušća žile. Postaje svetinjom naroda, za koju je narod pripreman stupiti u borbu.

— Kao nov pojav rado bilitimo i iznašamo prid svit, da je narod bunjevački tražio sebi narodnog kandidata i molio je svoje mlade rodoljube, da prime u ruku zastavu Bunjevine, koja i ako nebi pobedila, bar bi pokazala, da nas ima Bunjevaca! Misao se rodila! Rodila se u srcu naroda samoga.

² Rukopis u arhivu Matice subotičke.

No što se još danas nije ostvarilo, može se ostvariti sutra ili priksutra. Ta okolnost da u narodu živi svist, jamči da će se ta zamisao i proizvesti.

— Bunjevci još do sada nisu na to pomišljali, da bi im trebala za se stranka, općinari ili poslanički kandidati. Nego evo od kako se moraju o tom osvidočiti, da nas neće da uvažavaju, ne dadu nam jezik učiti u školi, t. j. od kako nepogrišivo osiđaju da nas pritiskuju, narod je uvidio, da je prika potreba nastala, da se kao Bunjevci pokažemo i kod izbora poslanika... Treba dakle: 1) da o tom govorimo među sobom, kako nam je bezuvitno od potribe udruženje Bunjevaca; 2) da cilj našega udruženja istaknemo, a taj je: da u granicama zakona, na temelju kršćanske vire, braniti naš materinski jezik u crkvi, u školi, u sudu i upravi. Zato će mo zasnovati stranku i imenovati joj vođe, koji će se starati o tom da narod izviste o važnijim pitanjima koji se nas tiču. Kad se na ovaj način narod pripravi, naše diloavanje neće promašiti cilja. Želja će se naša ostvariti... Skrajnje je vrijeme, da se narod digne, da kod svakog izbora istakne svoj barjak pod kojim će braniti jezik materinski i viru svetu. Biće dobro mičimo se samol³ —

Na prvim najbližim izborima Bunjevci još nijesu mogli nastupiti samostalno. To nije bilo moguće, jer je stranku trebalo osnovati i organizirati. Sve ovo još nije bilo uređeno. Zato je pop Pajo pozvao sve birače: — Stanimo dakle na branik prava svoga te recimo da ćemo naš glas samo onom poslaničkom kandidatu dati koji nam javno obeća da će braniti bunjevački jezik u školi, u crkvi i u upravi.⁴ —

Lazo Mamužić vladao je Suboticom kao načelnik već sedamnaest godina. Od svoga političkog programa, što je obećavao narodu, nije ispunio ni jedne riječi. Svi su viđeniji Bunjevci ostavili njegov tabor i osnovali protivničku stranku. Vođe su opozicije bili Ago Mamužić i Šimun Mukić.

Pop Pajo borio se uvijek za pravdu i jednakost. Videći svu nepravdu što čini vladina većina, nastupi prema njoj odlučnije. Vođe nezavisne stranke ponude mu svoju suradnju. I on, kao što kaže: bez „communicatio in sacris“ (bez učešća u vjerskim obredima), prihvati njihovu ponudu. On se, dakle, priključio

³ Neven od 1 studenoga 1896.

⁴ Neven od 1 listopada 1896.

liberalnoj (nezavisnoj) stranci, jer je vidio da ova stranka odobrava njihovu borbu za narodni jezik.

Kada se prije 15 godina Lazo Mamužić pohvalio da su s njime svećenici, Židovi i Kalvini, pa se zato ne boji izbora, pok. Matija Mokošai, župnik sv. Roka napao je pop-Paju u katoličkom listu predbacujući mu da katoličkom svećeniku nije mjesto u liberalnoj stranci. I što se dogodilo? Liberalna je stranka pobijedila. Pop Pajo nije htio postati ni član Gradskog vijeća, a župnik Mokošai postao je počasnim pretsjednikom nezavisne (liberalne) stranke i odlučnim njenim propogatorom. Je li to dosljednost? Kada je pak Nadbiskup kalački prigovorio pop-Paji zbog političkog držanja, on je dostojno odgovorio riječima: — Povučenost u politici nije borba. Propasćemo bez odlučnosti i hrabrosti. Veliko socijalno pitanje: obrana narodnih prava bila je zadaća i naše katoličke Crkve. Ovo smo ispustili iz ruku jedino zato, što smo bili kukavice i zbog našeg stalnog prilagođivanja. Preuzvišeni gospodine! Mene već ništa više ne iznenađuje. Idem svojim pravcem naprijed, jer me u borbi potstrekavaju moji sumišljenici.⁵ —

Godine 1901 raspisani su izbori za narodne zastupnike. Opozicija bila je jaka i pobijedila je na izborima. Pred same izbore ova je stranka izdala proglas na narod u kojem je iznijela potpunu sliku nesnošljive Lazine vlade. Evo što se u tom proglasu kaže: — Kada smo prije 17 godina Lazu Mamužića prvi put izabrali, i u prvi stolac naše varoši podigli, svi smo tu radosnu nadu gojili, da ćemo s'njim jednu plemenitu vočku u naše zemljište usaditi, koja će vremenom lipe i slatke plodove u našu korist, diku i slavu radati.

— Jest, mi smo usadili vočku, ali se ona podivljačila, rod te vočke od samog čemera je i jada. Sve naše ufanje i uzdanje, sve naše lipe nade jalove nam ostale. Toliko gada, toliko srama, toliko bisnila, toliko pakosti i osvete, toliko laži i privrtljivosti, toliko rasapa i krađe u varoškoj kući nikad nije bilo od kako je Subotica sažidana, kao što pod upravom sadašnjeg gradonačelnika Laze Mamužića.

— On je i najvridnije i najpoštenije zvaničnike nemilo protiro, samo ako su mu na putu stajali. A više puta je prave kradljivce penzijom nadario i natrag u zvaniju poprimo, samo

⁵ Rukopis u arhivu Matice subotičke.

ako su njegovim podlim strastima služiti znali. On se ne stidi i najgrdnije laži rasprostirati samo ako će s tim koji vokš zadobiti. U tu svrhu će ti se do zemlje poniziti, pa i sebe i svoj stališ osramiti. Ta gledajte samo, kako trči, kako viče, kako laže, kako sebe hvali po salaših baš kao pravi gurbetaš. Za svoje sedamnaest godišnje vladanje nije znao i mogao zadobiti toliko ugleda, česti i ponosa, da bez kortešovanja, tog prljavog zanata ostane, nego ga sad većma rabi kao ikada. Pa još i varoške sluge i pandure u proste haljine oblači te ih šilje na sve strane, da mu vokšove kupe i nabavljaju. Valjda bi to bilo dolično, dostojno i pošteno, da ga posli 17 godina prijatelji hvale, a ne on sam sebe, naravno kad bi prijatelja imao! Ali ovakih nema! Stari ga prijatelji ostaviše, a novi se ne nadoše. Ali ko bi ričom izkazo i perom opiso sva njegova gadna dila, osvete i strasti i njegove laži?

— Manimo se tih njegovih ličnih stvari i gledajmo samo to: Na kaki način je izpunio ono što je svom puku i narodu obećao?

— Blagi i krotki zemljodilci! Vama je najviše obećavao. Vi ste ga i najvećma podigli. Zato je i govorio kadgod, da je njegova partaja rekliaska.

— Ali žali Bože! Zemljodilce je u prvom redu izneviriio, privario i oštetiio...

— Što je bolje od atova bilo, to je sve poprodavao i razoro.

— A što je radio sa školama, koje i tamo diže gdi nisu potribne? Po svom obećavanju htio je da se u pučkim školama dica, po zakonu, — na materinskom jeziku poučavaju. Još je dao i knjigu šampati, koja bi se u tu svrhu upotribljavala, ali posli, da ne bi imao kake neprilike, i u toj stvari je izneviriio i ostavio svoju braću. I sada misto da se stidi, on se bezsramno s tim još i hvali u peštanskim novinama, da je to njegova zasluga, što bunjevački jezik nije uveden u pučke škole.

— Ako ništa drugo, no ovo nam jasno dokazuje, da je on prava laža.

— A kako mu je gazdovanje varoško?

— Bože mili! Kako smo i mogli očekivati dobrog gazdovanja od takog čovika, koji nije vridan ni kod svoje kuće gazdovati, a kamo li u silnom varoškom dobru...

— Kad je Lazo stupio na čelo naše varoške uprave, onda je bilo 16 krajcara domestike. A sada? Sada je stigla već do

50 krajcara. I ako ćemo to računati da za svakom kupovinom i prodajom, da za vinom i sodom plaćamo ne samo u državnu, nego i u varošku kasu poreza, onda sigurno možemo kazati, da je domestika četiri puta tolika kao što je pod Mukićom bila...

— Zašto što se tako gazduje u varškoj kući, nedopušta Lazo varoške knjige i teftere prigledati i razgledati općinarima ko kanda bi to njegove knjige bile. Da, da, nesrećniče Lazo, imaš šta pokrivati i sakrovati, jerbo u tima knjigama i hamišaga ima.

— A pak pogledajte gazdačku škulu, kako se tamo gazduje. Ovu je škulu Lazo podigao bez da je to kogod zahtivao, bez da je na to kakva nužda bila. Ovoj je škuli Lazo sasvim samovoljno na razpoloženje u ruke dao msto 200 lanaca 744 lanca. Pa mislite li vi, da ovo 744 lanca štogod dohodka ima? Ni jedne jedine krajcare iz tog velikog dobra dohodka nema. Ali to ništa nije. Uzto, što iz tog velikog dobra ni krajcare dohodka nemamo, moramo na gazdačku škulu priko godine 40—50 hiljada kruna još i kalamiti...

— Evo tako je gazdovauje Lazino! Tako on svoju zadatu rič ispunjava, tako nam čuva didovinu, koju smo od naših pratora baštinili!

— E pa još smi, pa još mu nije sramota prid svit ići i srljati, da puk njegove općinare i zastupnike zemaljske nanovo izabere...

— Zbog tog nemilog gazdovanja i rasapa već i tužba je pridata kod ministra, koju su potpisali: Ago Mamužić, Šimun Mukić, Marko Stipić, Ivan Stipić, Nikola Stipić, Marko Purčar Vojnić, Albe Prčić, Mate Šarčev, Antun Lendvay i Antun Stantić.

— Zaman kortešuje Lazo, zaman se srami i srlja, ova tužba će mu vrat slomiti kod ministra, i on u svom stocu godinu dana neće dočekati. Na to tvrdu viru polažemo. I to vam braćo očitujemo, da on više neće smiti silu činiti kod izbora.

— Kome srce nije otrovano i kome mozak pomućen nije, taj će svaki želiti, da se Lazini općinari i zastupnici jedanput već prominu, jerbo od njih ništa dobra očekivat nemožemo.⁶ —

Pop Pajo okupio je oko sebe svu svijesnu bunjevačku omladinu. Udružio ju pod imenom: Kolo mladeži. Ovo društvo borilo se na prosvjetnom i političkom polju za pravo naroda u duhu pravde i zakona, a na temelju kršćanskih načela. Na op-

⁶ Original u arhivu Matice subotičke.

ćinskim izborima 20 studenoga 1902 godine bunjevačka stranka pod vodstvom Kola mladeži nastupila je samostalno. Ovo mlado i novo Kolo, od silnih neprijatelja ozloglašeno, palo je sa svojim kandidatima. Nije ni čudo, jer je moralo voditi gigantsku borbu za svoj opstanak protiv vladine stranke. Palo je na izborima časno. Ali ovaj pad bio je zalogom ljepše budućnosti. Na čelu bunjevačke stranke bili su: Pajo Kujundžić, Dr. Franjo i Dr. Beno Sudarević, Dr. Josip Vojnić Hajduk, Dr. Luka Plesković, Babijan Malagurski i Dr. Stipan Matijević.⁷

Kada je pop Pajo poslije ovih izbora vidio da ima dosta svijesnih birača, radio je neumorno i pripravljaio je narod za izbore narodnih zastupnika.

Dne 30 travnja 1906 godine sakupilo se mnogo birača prvoga sreza Subotice u kući Dr. Franje Sudarevića. Raspravljali su o izborima zemaljskih zastupnika. Na sastanku se naglasilo da su bivši zastupnici Mukić Šimun i Varga Karlo nesposobni da brane interese Bunjevaca. Zato je Pajo Kujundžić predložio da kandiduju svoga čovjeka, Dr. Benu Sudarevića. Poslije ovoga razlaganja i govora Dr. Pere Mukića skupština jednoglasno zaključila, da će kandidirati Dr. Benu Sudarevića. Dr. Beno Sudarević primi kandidaciju izjavljujući da mu nije toliko stalo do pobjede, već je pripravan boriti se za narodna prava za koja ne bi mu bilo teško ni umrijeti. Ovo je bio odlučan korak našega naroda. Tako je osnovana narodna stranka.⁸

Dne 5 svibnja 1906 godine bio je izbor narodnih zastupnika. Zvanični kandidati su bili: Karlo Varga u I i Dr. Šimun Mukić u II srezu, obadva 48-aške stranke. U I srezu Dr. Beno Sudarević, kao kandidat bunjevačke stranke, bio je protukandidat Karla Varge. Iako je Dr. Beno Sudarević propao na izborima, jer je dobio 285 glasova a Karlo Varga 1209 na kojega su glasali svi zvaničnici, ipak je to bio velik moralni uspjeh Bunjevaca. Narod je glasao na njega bez ikakvog podmićivanja, a iz dubokog uvjerenja da glasa za svoju slobodu.⁹

Kandidovanjem Dr. Bene Sudarevića obrazovana je Narodna bunjevačka stranka u Subotici. Za pretsjednika je izabran Dr. Franjo Sudarević, za bilježnika Dr. Babijan Malagurski. Ovaj je izbor oduševljeno primljen, i odmah se započeo rad u narodu.

⁷ Neven od 1 prosinca 1902.

⁸ Neven od 1 svibnja 1906.

⁹ Neven od 1 lipnja 1906.

U ovom radu pomažu ih odvjetničke pisarne: Dr. Bene Sudarevića, Dr. Stjepana Matijevića, Dr. Babijana Malagurskog i Dr. Josipa Vojnić-Hajduka. Pri osnivanju stranke bili su prisutni: Dr. Andrija Pletikosić, Staniša Neorčić, Pajo Kujundžić i još mnogi drugi vrlo rodoljubi.¹⁰

U Mađarskoj su u to vrijeme bile, uglavnom, dvije stranke. Jedni su bili za nagodbu, a drugi za nezavisnost i samostalnost Ugarske. Naši ljudi bez svoje narodne stranke nijesu imali drugoga izbora, nego glasati ili na jednu ili na drugu stranku. Svoje stanovište i mišljenje o ovim strankama zabilježio je pop Pajo riječima: — Nije lako glasati. Vikači su obično za opoziciju, koja također hoće da dođe na vlast. Zato je teško, na koju ćemo se stranu odlučiti. Svoj glas dajem promišljeno, to ne znači povjerenje onoj stranci na koju glasam, a niti nepovjerenje onoj, na koju nijesam glasao. Nepromišljena je politika onih, koji čekaju nezavisnost svoju od Beča. Slobodu svoju moramo sami stvoriti. I što se dogodilo? Vođe nezavisne stranke poklonili su se Beču i položili oružje kao kod Vilagoša. Mađari su se radovali nagodbi, jer je ostavila slobodne ruke prema narodnim manjinama. I što se postiglo tom politikom? U Hrvatskoj ban, koga je kralj imenovao, nije dobio u saboru nijednog zastupnika. Zato je Mađar slab, a u Beču je car mogao reći Franji Košutu i Aporniju: „Diese acht Millionen sind auch meine Unterthanen!“ I tako su se vođe mađarske nezavisne stranke vratili iz Beča praznih ruku, a kod kuće nijesu mogli sastaviti vladu iako su imali većinu. Tako je lako moglo doći do apsolutizma, koji bi vremenom bio vrlo dobar, da spriječi širenje mađarizacije.

— Došli su godine 1911 izbori, i pobijedila je radna stranka (Munkapárt), pa je Kuen-Hedervari sastavio vladu. Ali je i ova stranka imala malo samopouzdanja u sebi. Svi su očekivali novoga vođu. Trebao je doći jedan general i napravio bi reda. To je bio prirodni razvitak mađarske politike. Imali su Mađari glasovitih ljudi kao Sečenji i Deak, pa ipak ih politika stalno vodi da se razoružaju kao kod Vilagoša. Mi imamo narodne manjine, a po mađarskoj politici i na njih bi se moglo reći: „Diese acht Millionen sind auch meine Unterthanen!“ (I ovih osam milijuna nemađara također su moji podanici). Kod nas se sve stranke bore za narodna prava. Ipak je Beč zagovornik po-

¹⁰ Neven od 1 srpnja 1906.

tlačenih. Imamo plodna polja, šume i rudnike. Treba samo radne snage da se ovo blago iskoristi. I što se događa? Sirotinja se seli u Njemačku i Ameriku. A što rade privrednici i narodnjaci? Od Beča čekaju mađarsku narodnu banku, i mađarsko domobranstvo. Mađar će dakle samo tako postati pravim Mađarom, ako to dopusti Beč. Šarena je dakle politika mađarskih državnika, koja se uvijek svršava polaganjem oružja. Što treba dakle da se čini? Državnici se moraju ravnati prema volji naroda i volji narodnih manjina. Mađarski parlament, kako je dakle sastavljen, to je narodna mizerija, jer nije biran voljom naroda i voljom narodnih manjina. Volja pak naroda ima da se uzvisi nad sam parlament, nad kojim je jedino on suveren.¹¹ —

GRADSKI VIJEĆNIK

Bio je vijećnik i član Školskog odbora dvanaest godina. U svim pitanjima imao je glavnu riječ. Tražio je uvijek pravdu i jednakost u postupanju prema Bunjevcima. Zbog ovoga plemenitog nastojanja često se puta zamjerio vođama vladine većine. Ovo ga ali nije smetalo da i dalje radi u započetom i određenom pravcu. Budnim je okom pratio svaki rad Gradske uprave u svima odborima. Ako je opazio neku nepravdu, oštrim je riječima šibao postupak nadležne vlasti i tražio je lijeka protiv uvrede nanesene našem narodu. Katkad je uspio, ali je često puta njegova riječ ostala glas vapijućega u pustinji.

Školski odbor 1895 godine donio je odluku da se kazne roditelji onih učenika koji redovno ne pohađaju škole. Protiv ove odluke žalio se pop Pajo sa svojim drugovima nadležnoj višoj vlasti. Nepravедnost ove odluke razložio je ovim riječima: — Poznato je, da naša osnovna nastava ne zadovoljava narodnim potrebama. Danas u 28 godini obavezne nastave, nažalost, uvijek je još velik postotak nepismenosti. Zato rado prihvaćamo zgodu da ukažemo na glavni razlog neuspjeha među učenicima. Već smo davno toga uvjerenja, da u pogledu marljivog pohađanja škole ne griješe samo djeca nego i školske vlasti. U prvom redu škola treba da je točna. Neka vide djeca i roditelji da ona nikoga ne čeka. Ne treba, dakle, odmah misliti na kaznu, već usaditi ljubav prema školi u dječja srca. Osobitu pažnju treba

¹¹ Rukopis u arhivu Matice subotičke.

posvetiti osnovnim školama na vanjskom području grada. Tamo se djeca upisuju u listopadu, a nastava počinje mjeseca studenoga. Djeca tada izostaju iz škole zbog rđavog vremena i slabe odjeće. Naš grad žrtvuje velike svote za osnovne škole, zašto neka se ne uskrati djeci potrebna nastava. Radimo li tako, ugledaćemo plod svoga truda.¹² —

Kao član Školskog odbora bio je stalni izaslanik na ispitima u osnovnim školama.

Kao gradski vijećnik pozorno je pratio rad Gradskog senata u pogledu srednjih škola. Katolički smjer i dobar kršćanski odgoj bili su bitne točke u njegovim pedagozijskim nazorima. Gdje je vidio da se odstupa od ovih načela, odmah je tražio lijeka ovoj zabludi. Godine 1911 Gradsko vijeće dalo je ovlaštenje Senatu da privremeno popuni upražnjena profesorska mjesta u subotičkoj gimnaziji. I što se dogodilo? Gradski senat je postavio za profesora Židova Morica Vezera. Pop Pajo zahtijevao je da se taj profesor odstrani iz subotičke gimnazije. Žalio se sa svojim drugovima protiv odluke Senata i podnio je Gradskom vijeću ovaj prijedlog: — Slavno Vijeće! Dogodilo se nešto nečuveno. Po odluci Senata u katoličkoj Subotici poučava u Gimnaziji jedan profesor, Židov. Gradsko vijeće, istina, ovlastilo je Senat da popuni prazna profesorska mjesta, ali nije mislilo da će ovim pravom zlorabiti i vrijeđati katolički osjećaj cijeloga građanstva... Katolicima ne treba onaj profesor koji je protivnik kršćanstva. Članovi Gradskog vijeća katoličke vjere velikodušni su prema drugim vjeroispovijestima. Samo u pitanju odgoja mladeži ne znadu za kompromis. Kako da profesor Židov poučava katoličkog mladića kome se sav odgoj temelji na nauci naše svete vjere? To nije moguće bez smutnje u duši. Natječaj treba, dakle, ponoviti. Pajo Kujundžić, Matija Jandek, Marko Dulić, Ive Prčić, Veco Stipić, Petar Mukić, Lojzija Prčić i Miško Kujundžić.¹³ —

O uspjehu i odluci velikog zbora, što se održao 1911 godine u znak protesta protiv bezvjerskih zaključaka zemaljskog kongresa profesora, izvijestio je Vijeće grada Subotice. Uz ovaj izvještaj predao je i pretstavku u kojoj je rekao uglavnom ovo: — Priključujem rezoluciju velikog protestnog zbora koji osuđuje

¹² Rukopis u arhivu Matice subotičke.

¹³ Ibidem.

namještanje profesora Židova u katoličkim školama. Uvjeren sam da će Gradski senat udovoljiti načelima koje zastupa cijelo građanstvo ovoga grada. Ne napadam nikoga, samo branim što je naše. Inovjerci zauzimaju sve važnije položaje i krše prava većine. Ovaj postupak ne mogu trpjeti bez riječi. Nije pravo da grad daje pomoć Trgovačkoj akademiji koju je otvorilo trgovačko društvo Lojd, a zanemaruje Gimnaziju. Gimnazija imala je svoju zakladu od 730.000 kruna koja se troši na druge ustanove. To je nepravilno. Naši su stari osnovali zaklade, a mi ih čuvajmo.¹⁴ —

Pop Pajo bio je virilni član Gradskog vijeća. To su, naime, oni članovi kojih ima određeni broj i plaćaju najviše poreza. Godine 1911 preuzet je među najveće porezovnike, te je postao virilnim članom Gradskog vijeća. Najveći porezovnici morali su do određenoga roka moliti prijem među virilne članove. Koji je propustio rok, naprosto su ga izostavili, iako je plaćao više poreza od drugih koje su uvrstili među viriliste. Godine 1912 pop Pajo propustio je ovu molbu. Vlasti su ga zato brisale iz reda virilnih članova. Uzalud se žalio Upravnom odboru. Bio je odbijen. Upravni sud ga također odbio iz razloga što je odluka vlasti na zakonu osnovana. Svake godine u mjesecu siječnju sastao se birački odbor da sastavi spisak virilnih članova. Ako je ovaj odbor nekoga brisao, dužan ga je bio izvijestiti u roku od osam dana. Pop Pajo dobio je ovu odluku odbora kada je ovo pitanje postalo već bespredmetno. Vlasti su ga sprječavale na svakom koraku, da u javnom životu djeluje za dobro i napredak svoga naroda. Uzalud je tražio lijeka protiv ovog samosilja vlasti od najvišeg suda. Nijesu ga ni tamo poslušali.¹⁵

Uvrijeđen što mađarske vlasti tako očito gaze zakonske propise, ustaje pop Pajo sam da obrani svoja prava. Napiše tadašnjem Velikom županu Dr. Aleksandru Purgli pretstavku iz loživši u njoj sve grijehe i nepravde uprave: — Nadležni su na svaki način nastojali i uspjeli da me izostave iz spiska virilnih članova. To je bio cilj kod ustanovljenja moga neposrednog poreza. To je sprječavanje u vršenju mojih građanskih prava. Kako je namjera zakonodavca bila da i učeni ljudi sudjeluju u upravi, očevidan je i protuzakonit postupak nadležnih kada su

¹⁴ Rukopis u arhivu Matice subotičke.

¹⁵ Ibidem.

vam podmetnuli gosp. Veliki župane, da potpišete jedan dopis bez oznake datuma. Zato za opravdanje, da živimo u pravnoj državi, krivac treba da se primjerno kazni. Molim da se u ovoj stvari odredi disciplinska istraga. Ako se pusti da ova stvar miruje, moram doći do uvjerenja, da su kod nas građanska prava kao dječje igračke.¹⁶ —

Sve su ove nepravde prema njemu učinjene bile uzrokom, zašto pop Pajo nije prisustvovao posvećenju nove gradske vijećnice. Gradski načelnik ga pozvao na ovu svečanost ali mu odgovorio: — Uvrijeđen sam, što su me nadležni nepravedno i bez ikakvog uzroka isključili iz gradske vijećnice. Izostavili su me, naime, protiv svih zakonskih propisa iz spiska virilnih članova Gradskog vijeća. To su učinili namjerno. Ne boli me ovaj prezir, jer nijesam tražio da budem vijećnik. No, da sam znao da će se ova stvar tako svršiti, ne bih primio ni ponuđenog mandata.¹⁷ —

Osobitu je važnost polagao pop Pajo na karakter naših škola. Kao gradski vijećnik tražio je da se naša Gimnazija zove: Katolička gimnazija. Tako je odlučilo Gradsko vijeće na svojim sjednicama 1861 godine. Ovu su odluku poštovali sve do 1874 godine kada su liberalci brisali katolički karakter naše Gimnazije. Tome je bio uzrok, što je među članovima profesorskog zbora bilo i inovjeraca. Tim postupkom očito se povrijedio zakon koji propisuje da izdržavalac škole ima pravo da joj odredi karakter. Primjenjivanje ovih zakonskih odredaba tražio je u svojim mnogim pretstavkama i prijedlozima. Ali nije uspio.¹⁸

Živo je pratio sav rad Gradske uprave. Kad je opazio da se mnogo troši na suvišne stvari, odmah je svojim pretstavkama i interpelacijama upozorio nadležne vlasti. Iz ovih razloga oštro je napao Upravu i gradskog načelnika Dr. Karla Biro. Prigovorio mu je što je dozvolio zidanje kalvinske crkve u sredini grada. Ni stil nove gradske vijećnice ne odgovara našoj sredini. Njoj su slične i one zgrade na Paliću. Osnovne škole po salašima predao je u državne ruke. To nije bilo potrebno, jer bi ih grad i sam mogao izdržavati. Gradski načelnik je odgovorio pop-Paji u subotičkom mađarskom listu „Bácskai Hírlap“. Na-

¹⁶ Rukopis u arhivu Matice subotičke.

¹⁷ Ibidem.

¹⁸ Ibidem.

stojao je da opravda svoje stanovište, ali nije se upuštao u stvarnu obranu.¹⁹

U pitanju građenja kalvinske crkve Gradski načelnik je zlonamjerno zaveo Bunjevce. I oni, dobrodušni glasali su sa Židovima i Kalvinima da se ova crkva sagradi na ovom mjestu.²⁰

Godine 1913 na općinskim izborima Pajo Kujundžić dao se kandidirati za gradskog vijećnika. U opširnom članku u *Nevenu* naveo je sve razloge, zašto se na to odlučio: — Činim to samo po nalogu savisti moje. Na toliko je okužena današnja zemaljska vlada nedostojnim dilima i namirama prvaka svojih, da nas je stid i sramota da taki ljudi vladaju s nama... Naša varoška uprava se iznevirila subačanima i služi strane koristi... Ako je tako onda mi moramo pokazati, da sa Suboticom ne vlada Tisa... Kaka bi kršćanska duša bila koja bi iza nedila proti kršćanluku učinjenog mogla na Birovljevu stranku vokš davati. Ja ne mogu i neću... Pod upravom dra. Birova na toliko je zabasala Subotica da će joj na godinu tribat skoro milijun kruna samo na otplaćivanje!... Najveća mu je briga to, da nam se rič ne čuje, da nam učitelje goni... Hoćemo da pokažemo i poštovanje prema našem jeziku... Zato smo mi dužni boriti se proti apsolutističkoj vladi dra. Birova. Jer mislimo da još nismo raja brez svakog prava, nego da smo slobodni građani.²¹ —

Izbori za gradske vijećnike donijeli su potpuni poraz za sve kandidate koji su se borili za hrvatski jezik u školama. Srušilo ih je nasilje gradskog načelnika Dr. Karla Biro koji nije izbirao sredstva da uništi svoje protivnike. Poslije ovih zlokočnih izbora pop Pajo piše u *Nevenu*: — Narod je sudio. Ako se tako misli, kako je sada opojen, obmamljen, zaplašen sudio, onda neka se stara što prije za svoj grob. Ali najpre neka je pripravan podnositi sve nepravde i muke, koje ga čekaju prije smrti, na koju je smrt narod sam sebe osudio.²² — I dalje piše: — Gradski načelnik je trebao Bunjevce samo do izbora. Odmah je zatim odredio za policijskog komesara za III i IV krug Franju Husta i imenovao za upravitelja učitelja Kovač Striko u III krugu, koji ne znađu jezika našeg naroda. Tome su krivi gradski vijećnici Bunjevci koji su skutonoše gradskog načelnika. A šta će

¹⁹ Bácskai Hírlap od 7 listopada 1913.

²⁰ Neven od 11 listopada 1913.

²¹ Neven od 4 listopada 1913.

²² Neven od 1 studenoga 1913.

jadni sada dati, kada su već sve dali? Kada su već i svoj jezik zatajali, nemaju drugo, nego, da i dušu dadu . . . Dobili su Bunnjevci plaću za izdaju.²³ —

KATOLIČKA AKCIJA

Prepozita Maću Mamužića, poslije njegove nemile smrti 23 rujna 1900 godine, ispratila je sva Subotica do njegova groba. U ime Katoličkog kruga oprostio se od njega pop Pajo ovim riječima: — Sjećati se svojih mrtvih plemenito je čuvstvo. Molitva za pokojnike po nauči naše svete vjere najuzvišeniji je zalag kršćanske ljubavi. Tom kršćanskom ljubavlju došli smo u ovo groblje, u carstvo mrtvih. Ovome grobu ali dovela nas je ne samo ljubav, nego zahvalnost i poštovanje. Pred nama leži osnivač i prvi pretsjednik Katoličkog kruga. Došli smo, da se pomolimo kod ovoga križa. Njegov odlazak iz naše sredine velik je gubitak za sve nas. Izgubili smo u njemu vrijednog svećenika, odvažnog pobornika Kristove nauke i njegova kraljevstva, neumrlog radenika za opće dobro i napokon vjernog sina svete Crkve i domovine. Mi smo zato tužni i žalosni. Na ovaj grob velikom boli u duši polažemo vijenac od nježnoga i svježega cvijeća u znak priznanja njegovih nezaboravnih zasluga, naše ljubavi, poštovanja i zahvalnosti prema njemu. Čuvaćemo njegovu uspomenu, a njegovim duhom prožeti i osnaženi radićemo i dalje u našoj katoličkoj ustanovi. Kleknimo zato kod ovoga groba i izgovorimo toplu molitvu za spas njegove duše.²⁴ —

Na skupštini Katoličkog kruga od 20 siječnja 1901 godine pop Pajo je izabran za pretsjednika. Dobio je 92 glasa a njegov protivnik Veco Mamužić samo jedan glas. Kao novoizabrani pretsjednik Katoličkog kruga pop Pajo je izrekao govor. Rekao je uglavnom ovo: — Činjenica je, da je rimokatolička Crkva kao društvena ustanova više učinila za dobro i napredak čovječanstva nego druga koja ljudska tvorevina. Kršćanstvo naime nije samo širilo prosvjetu u najširim slojevima i podizalo duhovni život u narodu, nego je podiglo vrijednost i dostojanstvo čovjeka kao člana ljudskoga društva. Katolička Crkva kao duhovna za-

²³ Neven od 15 studenoga 1913.

²⁴ Rukopis u arhivu Matice subotičke.

jednica svega čovječanstva pošla je svojim putem u svome djelovanju i obrani svojih prava. Pozvala je čovječanstvo na društveni rad. Crkva je ali imala uvijek svojih neprijatelja, koji su vidjeli njenu najveću snagu u društvenom djelovanju. Zato su i oni počeli da rade na ovom polju. Mnogo su naškodili, jer su po društvenim uređajima imali mjestimice i uspjeha. Društva i bratstva tvorevine su Crkve. U novije doba naši su neprijatelji djelatniji u tome radu. Zato su naše vođe uvidjeli svu opasnost i bacili se svom snagom na društveni rad, da posvjedoče tvrdnju glasovitoga francuskog govornika Jakova Piona: „Čovječanstvo će samo u sv. Evanđelju naći sigurnu potporu i opravdanje svojim opravdanim zahtjevima. Vrijedne su hvale organizacije među katolicima u svima državama u Europi a naročito u Njemačkoj. Mi smo se ugledali u njihov primjer. Redom su osnovana katolička društva. U ovom značajnom pokretu vidnu je ulogu igrao Maća Mamužić, prepozit i župnik. On je u malom stvorio u Subotici sve ono što je učinjeno u cijeloj državi.“²⁵ —

Kao pretsjednik Katoličkog kruga živo je i ustrajno radio da podigne katoličku svijest u narodu. Potstrekavao je članove na katoličku akciju i pripravljaio ih je za tešku borbu protiv onih koji rade protiv naše svete vjere i katoličke Crkve. Njegovo budno oko opazilo je svu opasnost što prijeti katoličkoj Crkvi od prokletih sinova Lucifera. Na ovom polju radio je kroz čitav svoj vijek. Njegov trud nije bio uzaludan. Bunjevci su po svojoj prirodi i mišljenju pobožni i odani sinovi katoličke Crkve. Ali nijesu bili organizatori. Stado je bilo raštrkano, a nezasićan i gladan vuk je svaki čas mogao napasti nevine ovce. Pop Pajo, kao dobar pastir stada Kristova, imao je u svom srcu zapisanu njegovu opomenu: „Bdijte i molite se, da ne padnete u napast; duh je istina voljan, ali je tijelo slabo“.²⁶ On je svojim ustrajnim i napornim radom podigao jaku stražu koja je bila na braniku katoličkog mišljenja i osjećaja u narodu. Katolički krug, katolička štampa, katolička društva, Marijine kongregacije i pobožna bratstva bdjeli su nad pobožnim vjernicima. Zasluga u organizaciji ovih bedema katoličke svijesti zasluga je našega dobroga pastira i brižljivog oca Paje Kujundžića.

²⁵ Rukopis u arhivu Matice subotičke.

²⁶ Ev. sv. Marka gl. 14—38.

SOCIJALNO STARANJE

U radu na pomaganju slabih i nemoćnih, ubogih i siromašnih pop Pajo bio je neumoran. Za mnoga dobrotvorna društva izradio je pravila. Iako neka nijesu osnovana, ipak čujemo kucanje njegovog plemenitog i milosrdnog srca. Ono je vazda bilo za bunjevačku sirotinju, za nekaku i napuštenu siročad. On je osjećao za nju više nego itko, jer ju je razumio. Ta, i on je u ranoj svojoj mladosti postao siroče.

Osnovao je zakladu za humano društvo „Dobrotvor“. Cilj mu je potpomaganje siromašnih učenika Bunjevaca. Ovom je društvu ostavio u oporuci zakladu od 2000 kruna da se iz prihoda ove svote pomaže sirotinja. Naročiti joj je zadatak: — Sirotu i zanemarenu bunjevačku dicu pomagati, njegovati, poučavati ili baš odgajati; sotim bedu umanjivati i prigodu dati Bunjevcima da milostinjom svojom domaću kulturu šire. — Društvo je preporučio nebeskoj zaštiti sv. Obitelji. Nacrt pravila ovome društvu izradio je 1907 godine.²⁷

Nažalost, ova se njegova namjera nije odmah ispunila. Tek poslije rata nastojanjem našega svećenstva osnovana je Dobrotvorna zajednica Bunjevaka koja je imala istu svrhu. Tako se ova lijepa i plemenita zamisao pop-Paje, iako kasnije, ipak ostvarila.

Godine 1907 izradio je nacrt pravila pokopnog društva „Familije“. Cilj mu je bio da se u slučaju smrti potpomognu siromašnije obitelji.²⁸

Godine 1908 izradio je pravila za pokopno društvo „Sv. Križ.“ Pod istim imenom htio je osnovati i zadrugu za uzajamno osiguranje. Članovi toga društva dobili bi pripomoć u slučaju nesreće i smrti, a njihova djeca kad sklope brak ili otvore samostalnu radnju.²⁹

Pomišljao je da osnuje društvo „Marija“ za uzajamno pomaganje u slučaju tuče i požara. Izradio je i pravila toga društva, ali, nažalost, nije osnovao.³⁰

Imao je aktivnog učešća kod osnivanja subotičkog dobrotvornog društva „Patronaže“. Cilj je ovome društvu da smjesti

²⁷ Rukopis u arhivu Matice subotičke.

²⁸ Ibidem.

²⁹ Ibidem.

³⁰ Ibidem.

nezbrinutu djecu i da se stara za obitelj zločinaca koji su na izdržavanju kazne.³¹

Njegovo brižljivo nastojanje za zbrinjavanje i valjani odgoj siromašne i napuštene djece bilo je svima poznato. Zato ga Ministar pravde imenovao za člana u odboru za nadziranje maloljetnih. Zadatak je bio ovom odboru da spriječi moralni pad maloljetnih smještanjem u popravilište. Pop Pajo rado je primio ovu dužnost.³²

Na humanom polju radio je mnogo, ali tiho i nečujno. Činio je tako da ne zna ljevica što daje desnica. Mnoge je siromašne obitelji pomagao i izbavljao iz skrajnje bijede i siromaštva. Njegova očinska ruka zakrilila je siromašne učenike. Pomagao ih je i izučio. Kod njegovoga stola hranili su se dnevno dobri i siromašni bunjevački daci. Mnoge generacije mogu jedino njemu zahvaliti, što su u životu pribavili sebi i svojoj obitelji korice hljeba. Za ova svoja dobra djela pop Pajo nije tražio plate na zemlji. Ovaj život pružio mu samo oštro trnje. Mnogo je trpio na zemlji, zato mu je veća nagrada u nebu.

Pop Pajo nastojao je da svoj narod podigne i na gospodarskom polju. Napredak u gospodarstvu ne može se ni pomisliti bez dobro uređenih novčanih zavoda. Bunjevci nijesu imali takvih ustanova. Zato mu je bila glavna zadaća da osnuje takav zavod koji će pružiti jeftini kredit i dobro ukamaćivati zaštedeni novac seljačkog naroda. Zato osnuje Zemljodilsku štedionicu. Glavni su mu pomagači bili: Ico Malagurski, Marko Dulić, Ive Prčić, Martin Jelić, Dr. Beno i Dr. Franjo Sudarević, Dr. Ivan (Mukija) Budinčević, Dr. Luka Plesković, Dr. Babijan Malagurski i drugi. Ova je štedionica osnovana sa 1000 dionica i osnovnim imanjem od 100.000 kruna.³³

Njegov rad na gospodarskom podizanju radnoga naroda bio je poznat i izvan granica Bačke. Privrednici iz Hrvatske, cijeneći njegovu organizatorsku sposobnost, imenuju ga 1912. godine članom upravnog vijeća Hrvatske zemaljske banke d. d. u Osijeku, podružnice u Subotici.³⁴

Pop Pajo pomagao je Hrvatsku zemaljsku banku ulošcima od prihoda župe. Cij mu je bio da se ova podružnica ojača u

³¹ Bácskai Napló od 15. prosinca 1910.

³² Dekret u arhivu Matice subotičke.

³³ Neven od 16. ožujka 1909.

³⁴ Dekret u arhivu Matice subotičke.

Subotici. Ovaj njegov rad bio je zazoran Kalačkom nadbiskupu. Ljudevit Kleiner, kaptolski namjesnik 1913 godine ukorio je pop-Paju i Blaška Rajića što sav novac ulažu samo u hrvatsku banku. Kori ih što ulažu novac u tu banku samo zato, jer je hrvatska, natoliko hrvatska, da mađarski ne zna i neće da govori. „Ravnatelj banke još ni u dopisu Kalačkom nadbiskupu nije držao za pristojno da piše mađarskim službenim jezikom. A gdje je garancija da ova pokrajinska štedionica neće propasti?“ Iz ovih razloga naredio im je da izvade sav novac iz hrvatske banke i dadu u zajam vjernicima uz 6 % godišnjih kamata. Ukoliko bi još ostalo novaca, neka ulože u druge sigurnije štedionice. Ovom pismu ne treba komentara.³⁵

Tako su, eto, i svjetovne a i crkvene vlasti smetale na svakom koraku ovom vrijednom mužu koji je nesebično radio iz ljubavi prema svome zapuštenom narodu.

³⁵ Original u arhivu Matice subotičke.

RODOLJUB

Biskup Antunović bio je prvi među Bunjevcima koji je kao dobar rodoljub tražio da se naš jezik ima poučavati u svima školama. Tražio je samo ono što je i sam zakon odredio. Za ovo pravo našega naroda borio se kroz čitav svoj život, ali nije postigao uspjeha. Ipak nije zdvajao. Kada mu je već teška bolest svladala umorno tijelo, poručio je mladima i svojim učenicima da nastave ovaj težak i naporan rad.

Pop Pajo je među Antunovićevim učenicima, kojih je bilo na lijepom broju, najmarkantnija ličnost. Još kao đak čvrsto je odlučio da će poći stopama ovoga najvećeg rodoljuba. Zlatne riječi biskupa Antunovića, što ih je napisao u Bunjevačkoj i šokačkoj vili na obranu narodnoga jezika u školama, bile su misao vodilja u rodoljubivom radu našega pop-Paje. On je duboko usadio u svoje hrvatsko srce ove biskupove riječi: — Vi nemojte (obraćajući se Mađarima) da nas tlačite, već nam dajte ono što je pravo Bogu i čovjeku; da nam se diečica uče slatkim našim jezikom, pa upiu u pamet što ovu razasjava, i uliu u srce, što ovo oplemenjiva. Dajte nam svećenike, učitelje, sudie i ravnatelje vješte u našem jeziku i zato uredite: da se i bunjevački jezik pridaje na preparandii i u sriednjoj školi baš kao i nemački, neka vam bude ovaj kako govorite, za volju više kulture obraženosti, nama pak dajte bunjevački, da nam barem svakdanje nauke otvorite.¹ —

Ove su riječi velikoga biskupa odredile pravac i ulijevale snagu i odvažnost u daljnjoj borbi pop-Paje za duševno i tjelesno dobro Bunjevaca. Antunović je razvio zastavu našeg narodnog preporoda. Ovu zastavu vjerno je branio, a kada je već oslabio, poručio je svome rodu: — Nemamo druge svrhe: već da svagdi, kuda dopiremo, razjasnit pomognemo, jednu stazicu i našem bližnjem rodu, na velikom drumu ljudsko-kršćanske

¹ Bunjevačka i šokačka vila 1874, str. 41.

prosviete. Stari su već iznemogli, dakle hodite mladja bratjo, ućeni Bunjevci i Šokadie! Podmećite ćvrsta pleća slatkom bri-menu obrazovanja duše i tiela našeg milog roda.² —

Ovu je zastavu, koju je Antunović ostavio u amanet mladima, pop Pajo svesrdno primio u svoje ruke. Blaž Modrošić primio je Bunjevačku i šokačku vilu u baštinu od našega preporoditelja i nastavio je borbu za narodne pravice. Radio je među Bunjercima i Šokcima po selima Bačke i Baranje. Pop Pajo otvorio je i razvio ovu borbu u svome rodnome gradu i cijeli je svoj život posvetio boljitku i napretku svoga naroda. Izdavao je novine, kalendare i brošure. U svome gostoljubivom domu okupio je našu narodnu omladinu. Održavao je s njima sastanke gdje su se rješavala sva važnija pitanja. Onaj barjak što ga je dostojno primio od neumrloga Antunovića razvio je i vjerno ćuvao sve do konca svoga života u našoj bijeloj Subotici, u Ateni bunjevaćkih i šokaćkih Hrvata.

ZA NAROD

Biskup Ivan Antunović svojim rodoljubivim radom imao je velik utjecaj na pop-Paju. Već kao mladi bogoslov stupio je u redove onih narodnjaka kojima je bio životni cilj da saćuvaju svoj rod od propasti. Saćuvano je jedno pismo što ga pop Pajo još kao bogoslov trećeg godišta 1880 godine pisao biskupu Antunoviću. Ovo je pismo iskreno oćitovanje da će kao vjerni sin hrvatskoga naroda hrabro i smjelo slijediti stope svoga velikog ućitelja. To je program njegova života i budućeg rada. Evo ga u cijelosti: — Uzvišeni Gosp. Biskupe! Predragi Oće! Pada mi još po kadgod na pamet ono srećno vrijeme kada sam po subotićkim bujnim livadama skakuto od cvieća do cvieća, te divio šarenim liepotami nadarenoj prirodi, i to je za me onda veliko uživanje, prava sreća bila. Pamćim kako su me kadgod u rodnom zavićaju, sad mati sad otac, sad majka sad dida ljupko njegovali, u krilo primali, slatko celivali i tako mi ugaćali. Istinabog godilo mi je sve ovo ali za dosta tužan cjeniti nisam znao. Sad, kad sam se krenuo da se Bogu približim, da se njegovomu sinu zarućim; sad, rekoć, kad sam sve ono ostavio što mi je dotle srdce punilo, istom osjetih šta sam izgubio, sad istom poćimam upoznati cjenu i blago koje u svome rodu uživamo.

² Bunjevaćka i šokaćka vila 1775, str. 1.

— Što dalje to sve većma se osvjedočavam o tom osobito kad ne riedko moram čuti, kako nesmišljeno bacaju blato po glikoji, ne izuzimajući ni same neharne sinove, na nevinu bunjevštinu; te kako malo imamo zaštitnika koji bi ljage zbrisali sa krasnog lica bunjevačkog. Jest ovo me osvjedočava o cieni roda svoga ali me ovo teško i boli, ovo je onaj kamen što mi o srcu visi. Jest o tom srcu koje je na svašto kripko i jako samo u ovom jednom pogledu je vrlo ositno i mekše od rujnog voska.

— Ali u ovoj nevolji evo jedared uzburka se krv, zaigra mi srdce kano da mu je novo sunce ograniilo; počimam osjećati one minule radosti. Čini mi se da mi je majka u oči pogledala, na me se osmjenuila, čini mi se da sam opet pridobio što sam kadgod izgubio, da sam se sad istom i samom Bogu u ozbilj približio. Srećnim se sad osjećam i nehotice mi zvuči u ušima liepa kitica slavnog našeg Petra pesnika: „Puca zora bit će dana!“

— Pa da je sve ovo Vaša Uzvišenost prouzrokovala, da je Vaša otčinska bdijuća pozornost i vrhu menom nada sve mene iznenadila i veoma usriečila, tribal li da govorim? Oh ne, na to je Vaša Uzvišenost smjerela kada se udostojila moju neznaatnu i slabu osobu pažljivošću osebužno počastiti i ja sad svi-dočim da se nije privarila.

— Zato kad bi Vama Uzvišeni Gospodine iz svog srдца zavapio: Hvala na pozornosti toj neprocjenjenoj! Ujedno do-dajem, jer znam da će samo ovo milit Vašem rodoljubnom srcu, da sam i ja stupio u red onih koji su mjesto mača i pluga knjigu uzeli za žezlo i perom:

„Kojiem nebo za unučad pozna
Djela otaca bielježi vitežka,“

žele pritrčati u pomoć našem zanemarenom rodu. A to isto pri-poručuje mi i Vaša Uzvišenost, kada u niekidanjem ljubeznom pisamcu pristavi mi za uzor učenoga velikoga biskupa pisca mnogi okružnica.

— To skupocjeno pismo Vaše Uzvišenosti biti će od velike važnosti u mojem životu, jer to je svidočba od iskusnog Velikog Bunjevca i jamstvo da sam dobrim pravcem krenuo kada sam si bunjevačku knjigu izabro. A na Vaše bodreće rieči evo krat-kog odgovora: Obećajem i jamčim Vašu Uzvišenost da ću od sada dvojakom silom obuhvatiti Vaš velecinjeni savjet, t. j. moj započet pravac. Uzvišeni Rodoljube blagoizvolite primit ovaj

kratki odziv. Samo bi na jedno molio Vašu Uzvišenost da milost prema mladim bunjevcem a napose prema meni svakako nedostojnom do vieka ne uzkrati. Istina maleni je ovde broj rodoljuba pravih ali je srдца junačkog! i ne da se zanieti. Ne žele oni još ni to si za plaću što osvetnici turčina u krasnoj pjesmi Mažuranićevoj: naime pjesmu, nego samo korist roda svoga, pa zato se i nadaju da će uspjeti! Još jedared vapijuć: Hvala! Hvala do vieka! Ostajem Uzvišenosti Vaše najpokorniji štovatelj.³—

Žarka i odana ljubav prema svome rodu plamtjela je uvijek u njegovom hrvatskom srcu. Osjećao je još kao bogoslov da ga Bog pozvao da brani i štiti pravice ovoga zapuštenog puka. Sačuvane su njegove bilješke iz 1880 godine u kojima je zapisao o svojem milom rodu: — Kad ustajem ili liegam uvik me tvoje sjajno lice prati. Sad se dičim sa tvojom čudorednošću, sad krotkošću, sad ti slavne običaje bojadišem i tako se divim.⁴ —

Čvrsto je vjerovao u narodno uskrsnuće. Bio je uvjeren da je kucnuo čas narodnog preporoda, zato je ustrajno radio da ga digne iz stoljetnog mrtvila. Ova ga je nada krijepila i snažila u očajnoj borbi. Oduševljenjem i dubokim uvjerenjem u ljepšu budućnost piše o 200 godišnjici dolaska Bunjevaca u ove krajeve: — Prva stogodišnjica je skupocini vinac crveni, koji nabojadisa prolivena krv odpalih glava junačkih. Drugo sto godina obradismo i znojem naplodismo ono silno divijačtvo, što je ovde tursko kopito ostavilo. Trećega stoleća najveća dužnost postaje: slogu i oduševljenje prvoga stoljeća povratit; složno dilovati za narodnu probit, za obću naobrazbu, da tako stupimo u red inih naroda oko nas stanujućih. Ja u nadi, da će se to dogoditi, ovo novo ili treće stoleće nazivam stolećem priporoda narodnog, koji priporod će osigurati za nas i materijalni, jer onda se mora i bunjevačka marljivost podmladiti, kojoj malo ima i danas para . . .

— Ni nam je dvojiti za budućnost, već današnji nam život svidioči to. Ta ko je prošlo kroz narod, morao je opaziti koli živo osića sav narod tu istu želju, ko poznaje narod i njegove sinove danas, već nemož kazat, da ne bi imao svojih ljudi izobraženih, koji mu iskreno dobro hoće. Danas ima učitelja, svećenika, odvjetnika, višjih i nižjih zvaničnika i časnika po varo-

³ Rukopis u arhivu Matice subotičke.

⁴ Ibidem.

šima, ko i po seli, a to je znak ili početak priporoda, što istom treće stolecé ima doneti. Priznajem da je još težak naš položaj, al triba nam znati, da borba rađa čestitim plodom.⁵ —

Pop Pajo u svemu je slijedio primjer biskupa Ivana Antunovića, pa je ustrajno radio na prosvjećivanju naroda idući stopama neumrlog začetnika. Borio se sa svojim drugovima za hrvatski jezik na svakom polju. U toj borbi ne poznaje nagodbe, jer znao je dobro da je to pravo naroda, a njegova je dužnost da se bori za to pravo. Zato i donosi Danica ove lijepe riječi u korist narodnog jezika: — Njeguajte svoj maternji jezik, njeguajte ga na domu, u školi i na svakom koraku, i ulivajte u mlađana srca dice naše ljubav prema njemu; učite ih neka tuđe svetinje poštuju, a svoje neka iznad svega ljube, pa nek su gotovi za njih sve, pa uztriba li čak i život svoj žrtvovati. Samo tako možemo gledati u budućnost našu... Čuvajte svoje običaje, jer nastaćé vrimenta... kad će se mnogi odricati majčina mlika, pa blago onom, koji u takovom metežu, ne izgubi svisti svoga plemena i veličanstva svoga imena.⁶ —

Neven, ovaj vjerni čuvar narodne svijesti pomagao je pop-Paju u radu na učvršćivanju narodne svijesti. U njemu čitamo ove lijepe riječi: — Onim jezikom, koji smo od naše matere naučili, najradije se molimo i najpokornije se klanjamo Bogu svemoćnome, slavimo rod svoj i tumačimo ljubav prema miloj otadžbini. Di se materinski jezik ne poštuje i potiskuje, tamo se ruše bedemi napritka i spasenja.⁷ —

Žiga Farkaš, pretsjednik Gospodske (građanske) kasine pozvao je 1898 god. Pučku kasinu da sudjeluje u proslavi 15 ožujka. Ali Pučka kasina nije sudjelovala u proslavi 15 ožujka, narodnog praznika mađarske slobode. Naravno, ovaj zaključak Pučke kasine nije zadovoljio Judeo-Mađare i na sva usta su širili klevete na pop-Paju i naše ljude da nijesu odani prema domovini, što više, da su izdajice. Neven im je na to odgovorio: — E dakle dok se vi gospodo i braćo tako neprijateljski ponašate naprama svemu što je bunjevačko, dotle nemožemo se zajedno veseliti! Izvolite veselite se vi sami brez nas i brez našega džepa! A mi vas učtivo molimo, pustite nas da ostanemo na miru u svome domu.⁸ —

⁵ Danica, 1887, str. 17—21.

⁶ Danica, 1893, str. 47.

⁷ Neven od 1 lipnja 1896.

⁸ Neven od 1 travnja 1898.

Nacionalnom radu pop-Paje prigovarali su vlasti, mađarske novine pa i sam Kalački nadbiskup. Pop Pajo nije ostao ni njemu dužan. Po želji Velikog župana i same mađarske vlade Kalački nadbiskup pozvao ga da se zahvali na položaju profesora vjeronauka i ponudio mu župu u mađarskom selu Bogojevu. Pop Pajo prozrio je namjeru Nadbiskupa koji je htio da ga otrgne iz sredine našega naroda. Zato je ovaj prijedlog dostojno i junački odbio.

Godine 1898 odgovorio je pop Pajo na sve prigovore Kalačkog nadbiskupa u pogledu svoga rada u prosvjećivanju naroda. Ovaj je njegov odgovor dostojna odbrana Pučke kasine, Nevena, Danice, Kola mladeži i svega nacionalnog rada među Bunjevcima. Rekao je, među ostalom, ovo:

— G. Ministri prosvjete i unutrašnjih poslova zamjeravaju mi, što sam u korist narodnog jezika u osnovnim školama u Subotici poslao pretstavku Kr. vladi.

— Čudnovati su ljudi ova gospoda Ministri. Neke tuže, što traže lijeka iz Beča, a ne iz Budimpešte. Ja sam sa svojih 1200 drugova molio Ministarstvo u Budimpešti. I evo, i to je grijeh?! Kuda idemo dakle?! Što je slobodno Bunjevcima, kada im je zabranjena i sama molba svojem ministarstvu?

— Ali što smo molili?!

— Da se primijeni jedan zakon i u Subotici. Po zakonu iz godine 1868 svaki učenik ima da dobije prvu pouku na svome materinskom jeziku.

— Ja, dakle, hoću da se jedan mađarski zakon poštuje i u Subotici.

— Možda je nastojanje u tom pravcu rad protiv domovine?! Zbog poslušnosti prema određenom zakonu u ovoj domovini ne može se nitko pozvati na odgovornost. Mene ne može nitko uvjeriti da su zakoni naše domovine lažni, da će domovina donijeti neki zakon što neće da izvršuje. Dosta je jaka mađarska država da izmijeni neki zakon koji joj se ne sviđa.

— Stvarno rečeno: Htio sam postići ono što je slobodno Nijemcima u Bukovini, Tamišvaru, Apatinu, Sv. Ivanu i u drugim selima. Neka to ne bude zabranjeno, dakle, ni Bunjevcima u Subotici.

— Ministri prigovaraju mojem držanju u Pučkoj kasini u pogledu proslave 15 ožujka. Pučka kasina obzirom na držanje mađarskog sabora pa i same vlade nije sudjelovala u proslavi.

— Preuzvišeni gosp. Nadbiskup mene krivi za sve pisanje u Danici, Nevenu i Subotičkim novinama.

— Iskreno priznajem: kad bi se ova tužba mogla na mene odnositi, ja bih se najviše radovao. Ako su sve zasluge u radu za napredak i boljitak jednoga naroda svedene u jednom čovjeku, to je njegova dika. Zato, kad bi mi savjest dozvolila da i ovu tužbu primim na sebe, bio bih sretan i blažen. Koliko imam udjela u radu oko prosvjećivanja Bunjevaca, o tome neću da govorim, jer je sada riječ o kazni.

— Svaka misao zahtijeva svoju žrtvu, pa i bunjevačka. Ako se za nju moram žrtvovati, drage volje pristajem.

— Svrha je našim izdanjima da šire prosvjetu među Bunjevcima, a mogu postojati samo pomoću narodne samosvijesti. Ovu svijest dižu i njeguju. Narod bez samosvijesti nije narod, nema iskrene pobožnosti niti pravog domoljublja.

— Treba, dakle, dopustiti da se i među Bunjevcima širi narodna samosvijest, jer bez nje se sloboda ne može ni zamisliti.

— Kažu da Neven ne piše u vjerskom duhu. I ovaj se prigovor može odbaciti.

— Što se tiče članka o santovačkim Šokcima, čemu se prigovara, izjavljujem da ja o tome vrlo malo znam. Jedan suradnik Nevena dobro je poznao prilike, vidio je tugu i žalost Šokaca, pa je napisao osjetljiviji članak. Da je Neven imao pravo, sudim po tome što je i Nadbiskup dao pravo Šokcima.

— Prigovara se i bunjevačko-šokačkom kalendaru Danici. Preuzvišeni gospodin govorio je općenito, a nije iznio nijedne stvarne činjenice. Zato ne znam čemu se prigovara. Možda, zato što i Bunjevci imaju svoj kalendar. Zašto bi se i prigovaralo i Danici kada ju po nalogu Nadbiskupa pregledao svećenik Melkir Erdujheli i nije ništa našao čemu bi se dalo prigovoriti. Sva su godišta Danice istovjetna duhom i sadržajem. Nema u njoj članaka u kojima bi narod odvrćali od učenja mađarskog jezika. Ali Bunjevac ljubi svoj materinski jezik. Kada vidi da ga pojedinci, pa i same vlasti, zapostavljaju, onda je prirodno da će naši listovi i časopisi podići svoj glas u odbranu svoga naroda. To je pravo zajamčeno ustavom.

— Zato je lakomisljeno, i protivi se interesima države i Crkve, kada traže od jednoga naroda da se odrekne najosnovnijih svojih prava i onda kada nijesu u opreci sa državnim interesima.

— Čuo sam da spominju neko društvo kao „lapis offensionis“ (kamen smutnje). Po svoj prilici riječ je o Kolu mladeži. Ako je tako, onda protiv ovog društva može da govori samo zloba. To je društvo mladih i učenih ljudi kojima je cilj da šire prosvjetu u narodu različitim priredbama. Oni odgovaraju za sebe i nijesu nužni da ih ja branim.

— Na kraju samo još jedno.

— Ja i moji sumišljenici hoćemo da radimo da se ne nađe još jedan Ronai koji će reći o Bunjevcima: „Ovaj narod nema duhovnih vođa. Učeni ljudi građanskog staleža prestali su biti Bunjevci, a svećenstvo izvan crkve nema s njime nikakve duhovne veze... Jednom riječju ovaj je narod duhovno napušten.“

— Mi nastojimo da pobijemo tvrdnju Ronai-ja. Ako nam ovo ipak ne uspije, nećemo biti mi krivi. Sve ćemo učiniti što možemo. Odgovaraće, dakle, oni koji su bili tako smioni, da su nepravedni bili prema našem narodu.

— Ja sam uvjerenja da sam radio u plemenitoj i rodoljubivoj namjeri kada sam sve svoje slobodno vrijeme upotrijebio za promicanje prosvjete dobrog i napuštenog bunjevačkog puka.

— Na osnovu ovih razloga ne mogu prihvatiti prijedlog da primim župu u Bogojevu.

— Vrlo mi je žao, da se ne mogu koristiti očinskom brigom Preuzvišenoga gosp. Nadbiskupa. Lakše bi mi bilo kad bih podvostručio svoje prihode i vršio duhovnu pastvu među narodom koji govori samo jednim jezikom. Ali u ovom slučaju, kada mi prigovaraju i osuđuju, zabranjuje mi savjest da postanem župnikom.

— Ne odričem se položaja profesora vjeronauka, jer sam izabran prije 14 godina i potvrđen po nadležnoj crkvenoj vlasti. To mi zabranjuje moja kršćanska savjest.

— Molim u ime mnogobrojnih svećenika da nas Nadbiskup obrani od tutorstva svjetovnjaka. Jer, kad bi nadbiskupijom mjesto ljubavi Duha Svetoga upravljala mržnja velikih župana ili strast druge gospode, onda nas poslušnost prema toj crkvi ne bi vezala.⁹—

Pop Pajo ljubio je svoj narod. Zato su ga napadali javno. Najžalosnije je ipak što je i bunjevački list „Naše novine“ pisao protiv njega. On je odgovorio da rado prima svaki pravedan

⁹ Rukopis u arhivu Matice subotičke.

sud, ali odbija svaku klevetu, jer boriti se za hrvatski jezik i bunjevačku stranku nije grijeh.¹⁰ —

Zbog ovih napadaja „Naših novina“ Grgo Jasenović, župnik u Santovu i Lajčo Budanović, župnik u Bregu uputili su u Nevenu Paji Kujundžiću ovo otvoreno pismo: — Prigodom onoga nerazloženoga napadaja, koji je proti Vama u prošastom broju „N. N.“ obilodanjen, nas dva potpisana strana župnika, koji Vas evo već 20—30 godina lično poznajemo; Vaše rodoljubivo dilovanje vazda pozorom pratimo, javno i svečano Vas pozdravljamo i radi smo zbog nanešene uvride od naše strane zadovoljštinu dati. Vaša je nezaboravljena zasluga, što ste imali odvažnosti u ime 2700 potpisa zahtivati bunjevački jezik u subotičkim školama. Pamtimo, kako je subotički veliki župan i tadašnji zastupnik išao i ministru i nadbiskupu, da Vas zbog toga izgone iz Subotice. U Subotici svaki zna, samo urednik „N. N.“ ne zna, da Vi upravo zbog Vašeg rodoljubivog dilovanja niste postali župnik u subotičkoj crkvi sv. Terezije. U Vašem padu naš narod je bio progonjen i potlačen, to su naglasivali baš naši protivnici. Svi napadaji na Vašu osobu jedino su zato pokrenuti, jer ste bili vazda ne samo svećenik, nego zaista i pravi otac našega naroda. Vi ste svaki narodni pokret i materijalno i duhovno podupirali. Vi ste sakupljali s velikom požrtvovnošću našu bunjevačku mladež, te u njima svist budili: što imamo svisnih bunjevačkih naučnih ljudi, to je Vaša zasluga! Vi ste vazda odlučno stali na obranu svakog bunjevačkog tako svećenika kao i svitovnjaka. Kad smo svi mi malaksali, Vi ste ustrajali i do „Nevena“ i do „Danice“. Zato neopisivi je grih i posumnjati o tom, da Vi ne bi imali iskreno rodoljubivo srce! Oslugujemo zato nekršćansko postupanje „N. N.“, što poput čifutskih novina napadaju i klevetaju katoličkog popa. Zar i to koristi kršćanskom osičaju naroda? . . . Odsugujemo bestidnost onih ljudi, koji ma da znadu, da oni nikakve zasluge za bunjevački narod ne imaju, ipak se usudjuju bezočno napadati bunjevački značaj onog muža, koji je cio svoj život narodu svojem žrtvovao. Ako i Vama smidu prigovarati, da niste iskreni Bunjevac, onda koji je taj od nas sviju? Odsugujemo nepridomišljeno uređjivanje „N. N.“, što neslogu i razdor siju u našem ubogom narodu i sotim oteščavaju našu narodnu borbu. Odlučno

¹⁰ Neven od 12 listopada 1912.

se pak ogradjujemo protiv toga, da u ime katolicizma ugušuju narodnu svist i borbu za opstanak našega naroda suprostavljaju katolicizmu. Ovaj napadaj „N. N.“ podvostručuje našu ljubav i štovanje prama Vama. Grgo Jasenović s. r. župnik u Santovu, Lajčo Budanović s. r. župnik u Beregu.¹¹ —

Treba zabilježiti da su Naše novine osnovane potporom Kalače samo zato da oslabe ugled Nevena i njegovih suradnika, svećenika i svjetovnjaka među Bunjevcima. Iako su ove novine imale kršćansko-socijalni pravac, ipak nijesu štedjele ni naše najuglednije rodoljube. Razumljivo je, dakle, što su Naše novine takvim glasom pisale protiv Paje Kujundžića.

Pop Pajo, ali, nije ostao dužan. Odgovorio im je dostojno i odlučno izloživši svoj rad za narod. Strogo ih je osudio, jer šire neslogu među našim redovima: — Što onda da čekamo od neprijatelja naših, kad od prijatelja ovo možemo doživiti?¹² —

U Kalači su osuđivali pop-Paju što sav crkveni novac ulaže u hrvatske zavode. Zato mu je iz Kalače 1913 god. poslato ovo pismo: — Prije nego što odobrim misnu zakladu, želim da mi javi vaša Prečasnost, zašto ste ovu zakladu uložili u Hrvatsku zemaljsku banku kada je ova banka, po izvještajima što stižu ordinarijatu, opredijeljena narodnostima i kada u Subotici ima i drugih banaka na koje se ne može baciti ova sumnja.¹³ —

Cilj je ovog pisma i odviše jasan. Nije bilo slobodno crkveni novac uložiti u Hrvatsku zemaljsku banku, već samo u mađarsku. Pop Pajo se duboko uvrijedio zbog ovog pisma. Uvrijeden u svom narodnom ponosu, odgovorio je dostojno pa je 22 siječnja 1913 godine poslao ovo pismo: — Slobodan sam primijetiti da opredijeljivanje prema nekoj narodnosti ne držim za grijeh niti je zaslužio ukor. Svaki je narod stvoren na slavu Božju, i svaki je čovjek odraz lica Božjega. Razni jezici darovi su Duha Svetoga . . .

— U Subotici, u Državnoj učiteljskoj školi poučavaju srpsko-hrvatski jezik. To zahtijeva pedagogija. Ministarstvo pravde dozvolilo je javnim bilježnicima, da mogu uređovati i na srpsko-hrvatskom jeziku. To zahtijeva trgovina. U Erdelju ima preko

¹¹ Neven od 26 listopada 1912.

¹² Ibidem.

¹³ Original u arhivu Matice subotičke.

stotinu rumunjskih banaka, i sav se crkveni novac ulaže u njih. To zahtijeva korist rumunjskog naroda.

— Samo se ovom siromašnom bunjevačkom puku zabranjuje samosvijest. Samo se njegovi svećenici progone. Dakle, grijeh je kod nas, ako smo plemenski složni?! Žao je crkvenim vlastima kad vide, da njihovi vjernici njeguju svoj jezik i bore se za održavanje svoga plemena...

— Neka mi je dozvoljena tvrdnja: da su ovi „izvještaji“ obično preživljanje neznatnih crva našega društva koji se hrane zeljem što preostane na židovskim tržištima. Zato molim da se jednom za svagda učini kraj podvalama (štreberstvu) i izbije iz glave da jezik naroda može biti grijeh. Nije grijeh. To je dar Božji. Svaka se narodnost razvila djelom vječne Providnosti, neka ju zato barem Crkva ne napada

— Ja se zato zbog obilježja narodnosti i ne branim. To nije grijeh, nego je pravo i dužnost!

— Kada već nadbiskupski ordinarijat želi da zna, zašto sam zakladni novac uložio u Hrvatsku zemaljsku banku, odgovor mi je ovaj: Zato sam ga uložio, jer odlazim u tu banku, imam u njoj dionica i pravo uvida. Ova je banka zapravo štedionica zemljoradnika osnovana na sigurnijim temeljima. Dionice su većinom u rukama Bunjevaca. Osnovana je u njihovu korist, kao što su Bunjevci osnovali i Pučku kasinu, Katolički krug, Pokopno društvo, Potrošačku zadrugu itd.

— Kada netko i u tome hoće sprječavati Bunjevce, onda im može zabraniti da se odstrane od pluga kada oru svoju zemlju! Zar misle i na to da nam zabrane da živimo u ovoj domovini?! Neka mi ipak dozvole gospoda „štreberi“ da bi i mi voljeli još malo živjeti i pod narodnosnim obilježjem.

— Istina, ima ih i među našim svećeničkim drugovima koji se na sva usta hvale što im je uspjelo, da ih djeca pozdravljaju mjesto „Hvaljen Isus“ sa „Dicsértessék“. Ovo njihovo postupanje u školi nijesu usporedili sa životom. Zaboravljaju, naime, da u razvitku života igraju veliku ulogu različiti činioci! Ne opažaju oni da svijet jedva čeka da nestane „Hvaljen Isus“ sa ustiju nevinih. Narodu laska kad ga pozdravljaju na narodnom jeziku sa „Dobar dan“ i „Dobro jutro“. Naši mladići služe vojsku u Bosni. Tamo nauče hrvatske pjesme. Kad se vrate kući, pjevaju ih na sastancima. Možda, život neće vratiti na dječija usta pozdrav „Hvaljen Isus“, ali će vratiti narodu narodni jezik.

Ima on ne samo svoju kuću nego i kolo, divan i prelo pa i svoju knjigu. U bunjevačkim ustanovama njeguje svoj narodni jezik. Što se više širi poštovanje hrvatskoga (bunjevačkog) jezika, to se sve više osjeća ono mačuhinsko postupanje crkvenih vlasti sa vjeronomaukom na hrvatskom jeziku i sa vjernicima bunjevačkog plemena.

— Istina, ima svećenika koji vjeruju da su Bunjevci sami pristali što su im oduzeli jezik u crkvi sv. Terezije. Od tog doba, kada su mu istisli narodni jezik iz crkve, demonstrativno piše svojim jezikom na natpisima u groblju, osniva svoje ustanove, njeguje svoje običaje i nužnom resignacijom gleda da ga ni Crkva ne drži ravnopravnim vjernikom.

— Ogorčenje, obično, nije dobar savjetnik. Zato gospoda koja podvaljuju, neka pomisle da će biti odgovorna za ovaj korak, ako ogorčeni bunjevački puk u nesretnom trenutku pođe drugim pravcem. Kasno će biti onda tražiti buntovnike ili žaliti za lakovjernim narodom.¹⁴ —

Ovakvom se odlučnom odgovoru nadbiskupski ordinarijat nije nadao. Zato je ukorio pop-Paju ističući, da ne odobrava njegove nazore o narodnosnom pitanju. Dalje kaže: — Žalosno je što se neki svećenici boje za Bunjevce, ako rade sa mađarskim ustanovama, a sreću njihovu traže u „Hrvatskoj štedionici“. Ako Bunjevci i pođu drugim pravcem, što ne vjerujem, čime se prijeti Vaša prečasnost, onda će pred Bogom i ljudima biti oni odgovorni koji su ovaj put pripravili.¹⁵

Na sjednici Školskog odbora od 5 listopada 1913 godine, kada je učitelj Kovač izabran za upravitelja u Golubovoj školi, zahtijevao je pop Pajo da Školski odbor donese odluku da upravitelj u IV krugu, gdje su većinom Bunjevci, mora znati i hrvatski jezik. Načelnik je šuteći prešao preko toga pitanja i upitao je članove da li primaju na znanje ovo imenovanje. I oni svi u koru odgovore: „Igen“.¹⁶ —

Poslije smrti biskupa Ivana Antunovića pop Pajo je za trideset godina prije rata više učinio za prosvjetu i napredak Bunjevaca, nego itko od našega plemena.

Kao vjeran sin svoga naroda pomagao je moralno i materijalno sva naša društva kojima je bio cilj širenje narodne pro-

¹⁴ Rukopis u arhivu Matice subotičke.

¹⁵ Original u arhivu Matice subotičke.

¹⁶ Neven od 11 listopada 1913.

svjete. Vjerovao je tvrdom vjerom u našu ljepšu budućnost. Vidio je dobro da ćemo se svi mi Bunjevci-Hrvati, ovdje u moru tuđinstva i otcijepljeni od naše majke Hrvatske, bez narodne svijesti posve izgubiti. Pregaziće nas naši neprijatelji i nestaće nas. Zato je svom svojom snagom radio za boljitak i sreću našega naroda. Išao je od kuće do kuće i govorio je svojoj braći o opasnosti koja nam prijeti. Neprijatelj nas hoće odnaroditi i uništiti. Zanosno je govorio našim majkama o ljepoti hrvatskog jezika, o našim narodnim pjesmama i običajima. Sve je to naše i rođeno. To je svetinja naša. Zato ih je upozorio na njihove dužnosti i da svoje osjećaje namru svojim potomcima. Prigrlio je našu mladež, osobito onu u školama. Jedino je njegova za-sluga što mi bunjevački Hrvati imamo danas svijesnu narodnu inteligenciju.

Vjerovao je čvrsto, da će rezultat svjetskoga rata biti povoljan za nas. Nije zdvajao ni onda kada su središnje sile god. 1915 bile u naponu svoje snage i moći. On je i tada tvrdio i čvrsto vjerovao da će doći čas kada ćemo biti svi ujedinjeni u jednoj slavenskoj državi, a sjeverna granica neće biti daleko od Subotice.¹⁷

Zbog ovoga rodoljubivog rada pop-Paje ozbiljno se mislilo za vrijeme svjetskoga rata da zatvore ovoga opasnog Panslavena. Sreća što je nadvladala umjerenija struja, pa su ga vlasti, bojeći se od javnoga mišljenja ostavile na slobodi.¹⁸ —

ŠKOLA I PROSVJETA

Osnovna nastava bila mu je osobito na srcu. Borio se odlučno i ustrajno za narodne škole. Svojem je pravu našao oslonca u zakonskom članku iz god. 1868 koji kaže : — Svaki učenik neka dobije pouku na materinskom jeziku, ako tim jezikom većina govori. — Od ovoga zahtjeva nije popustio, pa je 1894 godine podnio prijedlog Školskom odboru. Tražio je da u osnovnim školama, gdje stanuju Bunjevci, bude nastavni jezik hrvatski. U ovom prijedlogu je rekao: — Zadatak je osnovne škole da usavrši prosvjećivanje djece dobiveno u roditeljskom domu. Ovaj cilj se, ali, ne može postići bez materinskog jezika

¹⁷ Neven od 3 rujna 1925.

¹⁸ Danica za godinu 1927, str. 97.

učenika To je ona veza koja spaja školu sa obitelji. Bez materinskog jezika ove dvije ustanove ne razumiju jedna drugu. Poznavanje materinskog jezika kod učenika određuje izvjesni stupanj u znanju. Ovo, dakle, mora biti sigurna osnova na kojoj će škola graditi još sigurniji temelj. Materinski jezik sačinjava u sebi predodžbe i osjećaje djeteta, pa je najsigurnije sredstvo da se njime razvije razum i samosvijest učenika. Na ovom osnovu temelje svoju nauku moderni pedagozi. Materinski je jezik, naime, najopćenitije i najprostranije sredstvo za usavršavanje duha. Zato predlažem: Neka Školski odbor donese odluku da u svim osnovnim školama, gdje su Bunjevci u većini, nastavni jezik bude hrvatski, a učenici da uporedo nauče mađarski jezik.¹⁹ —

Školski odbor raspravljao je ovaj prijedlog, ali nije se upustio u stvarno razlaganje. Izaslao je odbor od sedam lica da izradi prijedlog o upotrebi hrvatskog jezika u osnovnim školama. U ovaj su odbor izabrani: Stjepan Frankl, Ago Mamuzić, Maća Mamuzić, Pajo Kujundžić kao predlagač, Đuro Galfi, Lazo Mamuzić i Antun Budanović.²⁰

Ovaj odbor obišao je sve škole koje pohađaju bunjevačka djeca. Proučivši cijelo ovo pitanje, sastao se 19 siječnja 1895 godine. Na sjednicu su došli svi članovi osim Laze Mamuzića i Đure Galfi. Jednoglasno je riješeno da se u III i IV krugu ima uvesti nastavni plan koji važi za škole narodnih manjina. U ostalim školama, gdje god ima Bunjevaca, hrvatski jezik ima biti pomoćni jezik u nastavi. Odlučeno je također da se ima štampati za sve škole čitanka na mađarskom i hrvatskom jeziku.²¹

Godine 1895 Školski odbor raspisao je natječaj za učiteljski položaj u školi na Bikovu. Među uslovima naročito je istaknuto da se bezuslovno zahtijeva znanje hrvatskoga jezika. Školski odbor je većinom glasova izabrao učitelja Kazimira Kovača koji ni riječi nije znao hrvatski. Protiv ove odluke žalio se pop Pajo Upravnom odboru.²²

Upravni odbor je žalbu odbio i izbor potvrdio iz razloga što je pravilno proveden. U odluci napominje se da se na prvom natječaju tražilo znanje hrvatskog jezika. Tada se javio samo

¹⁹ Rukopis u arhivu Matice subotičke.

²⁰ Neven od 1 studenoga 1894.

²¹ Neven od 1 veljače 1895.

²² Rukopis u arhivu Matice subotičke.

jedan kandidat Stjepan Karagić, učitelj iz Gare koji je ispunio uslove. Na drugom natječaju nije se tražio ovaj uslov. Oba je ova natječaja Školski odbor spojio i tako je pravilno obavio izbor učitelja.²³

Na sjednici Školskog odbora od 10 studenoga 1895 godine pop Pajo je interpelirao pretsjednika, zašto ne riješi pitanje hrvatskoga jezika u osnovnim školama, kada je izaslati odbor izradio svoj prijedlog još u mjesecu siječnju. Pretsjednik Mate Vojnić izjavio je na ovu interpelaciju da će ovo pitanje iznijeti na idućoj sjednici Školskog odbora.²⁴

Mate Vojnić sazvaio je sjednicu odbora za 29 prosinca 1895 godine. Na dnevnom redu bio je prijedlog Paje Kujundžića. Na poledini ovoga poziva pop Pajo je zabilježio znamenitu izjavu grofa Alberta Aponjija: — Svaki građanin ove države treba da uživa sve blagodati državnih ustanova i da se uvjeri da je ova država pravedna, jer ne laže, a laže svaka ona država, ako donosi Zakone koje ne održava.²⁵ —

Svi su Bunjevci, članovi Školskog odbora došli na ovu sjednicu da svojim glasom pomognu svome narodu. Već je prošlo 12 sati kada je došlo na red ovo pitanje. Pretsjednik je tada izjavio da će prijedlog pop-Paje i odbora sedmorice štampati i razdijeliti među članovima, pa će se na sjednici od 26 siječnja 1896 godine isključivo raspravljati o tome predmetu. Cilj je, dakle, jasan: Što više odvlačiti ovo pitanje i dobiti vremena da se izmisli način kako će se igrati narodna prava.²⁶ Cijeli ovaj predmet poslat je zatim državnom školskom nadzorniku Grafu da ovo pitanje prouči. Čudnovato! Što je on kao nadzornik do-
sad radio kada ovo pitanje mora sada proučavati?!²⁷

Na sjednicama Školskog odbora pop Pajo je uvijek zastupao interese svoga naroda. Osudio je svaku nezakonitost i nasilnu mađarizaciju. Počeo je borbu za narodni jezik u osnovnim školama, da svoj narod sačuva od propasti. Među njegovim rukopisima našao sam govor što ga izrekao na jednoj sjednici Školskog odbora 1895 godine. Rekao je uglavnom ovo : — Izvanredne prilike stvorile su izvanredno stanje u Subotici. Još i danas, u 28 godini obavezne nastave ima ih još hiljadama

²³ Original u arhivu Matice subotičke.

²⁴ Neven od 1 prosinca 1895.

²⁵ Original u arhivu Matice subotičke.

²⁶ Neven od 1 siječnja 1896.

²⁷ Neven od 1 travnja 1896.

koji ne znadu čitati ni pisati. Tom su stanju najviše krivi učitelji. Bunjevačka djeca ne znadu mađarski. Na hrvatskom jeziku ništa se ne tumači. To je, dakle, razlog, zašto djeca ne napreduju i u velikom broju izostaju iz škole. Tko može, dakle, tvrditi da je napredak učenika u našim školama u razmjeru sa velikim žrtvama što ih grad doprinosi. Učitelji nemaju dobre volje. Trebali bi imati više požrtvornosti, tada bi bilo i uspjeha. Učitelji daju bunjevačkoj djeci mađarsku početnicu. To je maćuhinski postupak. Na ove primjedbe pop-Paje pretsjednik Školskog odbora odgovorio je da svoje tužbe dostavi pismeno.²⁸

Školski odbor po prijedlogu Paje Kujundžića donio je odluku većinom glasova da se odredbe zakona imaju primijeniti samo u školama na vanjskom području grada i u četiri kruga u gradu gdje su stanovnici većinom Bunjevci.

Školski odbor donio je svoju odluku sa 19 protiv 8 glasova. Ovakvu je odluku mogao donijeti samo tako, što neki nijesu glasali, a neki uopće nijesu došli na sjednicu. O toj sjednici Neven donosi ovaj izvještaj: — Nismo mislili, da se ikoji Bunjevac može natoliko da zaboravi, da glasa proti sebi i proti zakonu; nismo mislili, da će prid ikojim Bunjecom il Srbinom više vriditi rič i savitovanje jednoga Varge i Franklie, nego Mamužić Age, Mamužić Vece župnika, Dr. Mamužić Vece i Paje Kujundžića; te da će jedni doći i glasati proti svojim učenim vođama, ili će tražiti i naći uzroka, da ne dođu na Kosovo, nego da kod kuće ostanu. Mi ih nećemo kleti; nek im sudi njeva savist. Evo su im imena: Beniš Mijo, Gabrić Alojzija, Malagurski Antun, Jaramazović Loša, Stantić Ivan, Temunović Loko, Prčić Albe i Zelić Mate nisu glasali. Nisu došli na sidnicu: Mamužić Lazo gradonačelnik, Dulić Antun, Dr. Petrović Dušan, Dimitrijević Svetozar i Ruski Mladen. Starini pop Joži (Jovanović) praštamo.²⁹ Glasali su za njegov prijedlog: Ago Mamužić odvjetnik, Matija Mamužić prepozit, Veco Mamužić župnik, Dr. Veco Mamužić odvjetnik, Grgo Baić, Marko Crnković i Marko Skenderović zemljoradnici.³⁰

Protiv odluke Školskog odbora pop Pajo je predao žalbu Upravnom odboru. U žalbi je naveo ove razloge: — Odluka Školskog odbora nije na zakonu osnovana. Protivi se sa nastavnim

²⁸ Rukopis i original u arhivu Matice subotičke.

²⁹ Neven od 1 veljače 1896.

³⁰ Ibidem.

nacrtom što ga izdalo Ministarstvo prosvjete, jer se u njemu tvrdi da učenike treba poučavati u prvom redu na materinskom jeziku.

— Poznato je nepristrasnom i u pedagogiju upućenom čovjeku, da se dobar odgoj i napredak među učenicima osnovne škole može postići, a i mađarski će jezik naučiti samo pomoću materinskog jezika. Na osnovu ove neoborive istine tražimo da se za učenike izda čitanka na hrvatskom i mađarskom jeziku.

— Vrijeme je dalo nama pravo kada smo upozorili nadležne na štetne posljedice odredaba u osnovnoj nastavi. Najbliža prošlost primorava nas, da zahtijevamo da se školske vlasti točno pridržavaju zakonskih odredaba kako ne bi bila naša velika žrtva za prosvjetu posve uzaludna.³¹ —

Na poledini ove žalbe pop Pajo je zabilježio još i ove razloge: — 1. Učenici bunjevačke narodnosti, premda hoće, ne mogu napredovati u školi. Naš narod ima dobru volju da uči svoju djecu. Mnogi idu u Gimnaziju. U prvi razred se upisuju svake godine do 50 njih, a u 4 ili 5 razredu ima ih samo nekoliko. Položi li tko i ispit zrelosti, to je pravi događaj. Uzalud su učenici bunjevačke narodnosti marljivi i vrijedni kada je sav sistem pedagoški položen na krivi temelj. 2. Školski odbor u Subotici ne obazire se na zakonske odredbe, nego radi po svojoj volji. 3. Grad Subotica uzdržava osnovnu školu za Srbe gdje se uči samo srpski, a Bunjevci, koji su u ogromnoj većini, nemaju ni početnice. 4. U svima crkvama u Subotici drži se služba Božja i propovijed na hrvatskom jeziku, a naša djeca u školama ne uče svoga materinskog jezika. 5. Odluka Školskog odbora uviđa potrebu hrvatskog jezika u osnovnoj nastavi, ali je sam predsjednik, gradski načelnik (Lazo Mamužić) nagovorio članove da ovaj prijedlog skinu sa dnevnog reda. On ih je pozivao u svoj stan, zatim je otišao s njima u krčmu i nagovarao ih da ne usvoje ovaj moj prijedlog.³² —

Upravni odbor odbio je ovu žalbu kao na zakonu neosnovanu. Ni ova nadzorna, drugostepena vlast nije sudila po pravdi. Bila je pristrana i nije udovoljila opravdanom zahtjevu Bunjevaca.³³

Protiv ove odluke Upravnog odbora pop Pajo u sporazumu sa Dr. Vecom Mamužićem i Dr. Dušanom Petrovićem, članovima Školskog odbora, predao je žalbu Ministru prosvjete Dr. Juliju

³¹ Rukopis u arhivu Matice subotičke.

³² Ibidem.

Vlašiću 12 svibnja 1896 godine koju je temeljio opravdanim razlozima, zašto se u osnovnim školama ima poučavati na narodnom jeziku.

Ovaj priziv odaje vjernu sliku tadašnjih školskih prilika u Subotici. Pop Pajo govorio je u njemu iskreno i odrješito. Prikazao je sve mane u školskoj nastavi i pogriješke školske politike. Dokazao je svu nepravednost u postupanju prema Bunjevcima. To je dovelo do žalosne činjenice, da je veliki postotak nepismenih među njima. Tražio je zato pravedno rješenje od Školskog i Upravnog odbora. Ali uzalud. Ljubav prema svome narodu krijepila ga u ovoj borbi, i nije malaksao. Predao je zato priziv Ministarstvu prosvjete kao vrhovnoj vlasti, jer se nadao da će svome narodu pribaviti najosnovnija prava. Njegov je priziv zanimljiva mala rasprava o školskom pitanju i našem prosvjetnom stanju. U njemu je naveo, uglavnom ovo: — Kao zainteresovano lice i predlagач obraćam se Vašoj Ekscelenciji, čuvaru prosvjetnih zakona i molim da posluša našu poniznu molbu i povoljno ju riješi prema zahtjevima same nastave.

— Zahtjev je moderne pedagogije da narodne manjine dobiju prvu pouku na svome materinskom jeziku. Znanstveni svijet se, naime, uvjerio da je materinski jezik prvo i najmoćnije sredstvo za razvitak dječjeg uma.

— Prema tome načelu i naše je zakonodavstvo predvidjelo da svaki učenik dobije prvu pouku na svome materinskom jeziku. U duhu toga zakona Ministarstvo prosvjete izdalo je Uredbu u kojoj je naredilo: Središte osnovne nastave neka je materinski jezik a s njime uporedo treba učiti i jezik mađarski.

— Bunjevačke škole u Subotici od pamtivijeka su upotrebljavale bunjevačke knjige i hrvatski jezik u školama sve do sedamdesetih godina. Tada su postepeno izbacili bunjevačke knjige, a danas nastoje da istisnu i hrvatski (bunjevački) jezik ne mareći za zakonske odredbe.

— U cilju, da dokažem nedostojnost i nepravednost ovoga nastojanja, pokušaću prikazati ulogu hrvatskog jezika u Subotici, a zatim ću se osvrnuti na ovo pitanje.

— U Subotici vladao je hrvatski jezik u svemu javnome životu na početku ovoga stoljeća. Kod kupoprodaje Bunjevac je uvijek hrvatski pisao ugovore. Ovdje priključena obveznica

jedna je od nebrojenih. I samo pravosuđe cijenilo je hrvatski jezik. To dokazuje priključeno sudsko rješenje br. 2195 iz godine 1833. Napokon, i samu samoupravu dovoljno naznačuje (karakterise) priključeni zapisnik. Gradski senat je god. 1850 imao pečat ovim dalmatinskim natpisom: Pečat Slobodnog grada Subotice 1850. (Iványi István Szabadka város története I. díó str. 14).

— Bunjevci su upotrebljavali svoj hrvatski jezik u crkvi, u školi, u javnom i privatnom životu kao i u samoj politici... U sedamdesetim godinama istisli su hrvatski jezik iz samouprave i iz osnovnih škola. Ovaj pokušaj nije bio dostojan... Kada su izbori, onda se službeni oglasi i privatni spisi tiskaju i na hrvatskom ili samo na hrvatskom jeziku. To dokazuju priključene tiskanice. Tu je poziv Bunjevcima ljevičara Aurela Mukića iz godine 1871. Tu je brošura Parčetića koju je izdao u borbi sa svojim protivnikom Vargom samo na hrvatskom jeziku a pod naslovom: „Jedna rič Bunjevcima“. Ovdje je „Objava“ Laze Mamužića i „Draga braćo“. Tu je letak „Živio dr. Joso Antunović“ i proglas Pučke stranke „Braćo kršćani“. Tu je napadaj protivnika Laze Mamužića: „Je li vira iii nevira naš gradonačelnik?“ Sve su to vidni znaci da su ovi političari bili uvjereni a i danas su toga uvjerenja, da će Bunjevce, ako ih trebaju, najlakše predobiti po materinskom jeziku. Samo škola neće da to razumije. Isti ovi političari u Školskom odboru postupaju drukčije. Mađarski zakon određuje da svaki učenik dobije prvu pouku na svome materinskom jeziku, a razuzdana politika u Subotici istrгла je iz ruku učenika bunjevkog plemena još i početnicu. Bila su, naime, uvjerenja da je opasan za Mađare onaj narod koji je stoljećima očuvao svoj jezik i običaje. To će razjasniti priključena brošura: „Bunjevác kéréđ (Bunjevačko pitanje)“. Nerazumni političari ovim su postupkom spriječili prosvjetni napredak i pismenost kod Bunjevaca pa i samu mogućnost da nauče mađarski jezik. Bilo je ljudi koji su mislili hladnokrvno. Oni su već u to vrijeme osudili ovo nastojanje nadutih političara. Digli su se na obranu hrvatskog jezika i otvorili polemiku putem štampe. Osobito se istakao Lazo Mamužić, doskora najmiliji čovjek Bunjevaca i sadašnji načelnik grada Subotice. On je god. 1874 razjasnio ovo pitanje u priključenoj brošuri: „A Bácskai hiradó és a bunjevác elemi tanügy (Bački vijesnik i bunjevačka osnovna nastava)“. Neodoljiva struja ipak je izbacila bunjevačke knjige. Ali nije iskorijenila hrvatskog jezika, jer se prostire izvan granice vanjske sile i živi u ustima naroda pa i u samim školama.

— Trenutni i prividni ovaj uspjeh promicala je antipatija (neraspoloženje) naroda koji se predao tom uvjerenju, da će, ma i uz cijenu samoprijedora, otkloniti od sebe klevetu. Tako su došli Bunjevci u očajno stanje, jer su ih upravljači njihove sudbine za nagradu vjernosti htjeli lišiti materinskog jezika. To su htjeli učiniti i u crkvi 1877 godine, ali se narod digao i tražio je pomoć i zaštitu. Bunjevci su bili prisiljeni na djelatnost. Prva im je briga bila da se slože i dogovore o načinu borbe. Prije svega osnovali su Pučku kasinu.

— Bunjevci su stali na noge. Glasovita opoziciona Subotica postala je tvrđava vladine većine. Liberalna stranka izabrala je dva narodna zastupnika. Prisvojila je sebi svu vlast u gradskoj samoupravi. Isključila je nekad tako jaku opoziciju koja je u svojoj ogorčenosti obijedila većinu da je naklona panslavizmu.

— Narod je čekao da se ispune obećanja, ali se prevario u svojim vođama. Narod je htio osigurati svojoj djeci prosvjetni napredak.

— Svi školski odbori u Subotici priznaju da u Subotici ima Bunjevaca a subotički učitelji moraju znati hrvatski... To se vidi iz raspisanog natječaja u „Učiteljskom listu.“

— Školski odbor skinuo je sa dnevnoga reda moj prijedlog. Istodobno, pak, određuje da se štampa priručna knjiga Vilima Gro u prijevodu na hrvatskom jeziku od učitelja Budanovića. Kada je, dakle, sam Školski odbor svijestan toga da mora pomoći učiteljima koji ne znaju hrvatski, kako onda misli doći do uspjeha kod djece takvim školskim knjigama što ih uopće ne razumiju? Pronijela se vijest u Subotici da je neki učitelj rekao: „Volijem da Bunjevac ostane glup, ali neću učiti njegova jezika!“ Istinitost ove izjave nijesam ispitao. Kada temeljito pregledamo naše škole, uvjericemo se, da naše školske vlasti potpomažu ovo načelo.

— Naše školske vlasti uopće ne misle na sistem koji bi odgovarao našim školama. Zato ne zadovoljava ni uspjeh.

— Načelo, koje se uvijek pokazalo ispravnim, da učenici bez materinskog jezika ne mogu uspješno napredovati, dokazano je i u Subotici...

— Moj je prijedlog imao svrhu da se u naše škole uvede red i sustavan plan. Ne smije samovolja učitelja odlučiti, hoće li ili neće upotrebljavati hrvatski jezik.

— Upravni odbor izjavljuje: Bunjevci se mogu poučavati u duhu zakona samo uz velike materijalne žrtve grada. Zato, dakle,

moraju mnogi Bunjevci odrasti bez škole i nauke? Upravni odbor ne mari što Bunjevci plaćaju veći dio poreza. To im pravo pripada, ali učiti na svome jeziku nemaju prava. To je njihovo načelo. I to se zove liberalno mišljenje!

— Namjeran je izgovor da su Bunjevci pomiješani sa Mađarima. Ne stanuju li i Srbi među Mađarima? Nijesu li Mađari, Nijemci i Bunjevci pomiješani u Bajmoku, Aljmašu, Bikiću i drugim selima Bačke? Pa ipak i Srbi, i Nijemci, i Bunjevci po selima uče na materinskom jeziku u osnovnim školama. Samo u Subotici to nije moguće!

— Bunjevac ljubi svoj jezik, i ova ga ljubav ravna u društvenom i političkom životu i odnosu prema školi.

— Zato, dakle, smjernim poštovanjem molim Vašu Ekscelenciju da poništi odluku Upravnog odbora i naredi da se u subotičke osnovne škole uvede zgodan i svrhovit sustav koji će biti obavezan.

— Kada ovo predlažem izvršiocu i čuvaru zakona, dužnost mi je da naglasim da sam ovo učinio jedino iz ljubavi prema svome narodu. Neka bunjevački moj rod napreduje u pisanju i čitanju, a i u znanju mađarskog jezika da bude sposoban za borbu u oluji života. To je jedini cilj moga nastojanja. Nadam se da će Vaša Ekscelencija donijeti odluku po pravdi koja će meni i mojim sumišljenicima biti sigurnim zalogom ispunjenja naših opravdanih želja. 16. kom. priloga.³⁴ —

Pop Pajo nije imao mnogo nade da će uspjeti ovom žalbom. Znao je on dobro da su i mjesue školske vlasti kao i nadzorni organi na jedno brdo tkani. U cilju da potkrijepi svoju žalbu, poslao je Ministarstvu prosvjete i memorandum što su ga potpisali 1200 najistaknutijih naših narodnjaka.

U tom memorandumu kaže: — Mi Bunjevci, koji govorimo dalmatinskim (srpsko-hrvatskim) jezikom, sačinjavamo više od polovice stanovništva grada Subotice. Mi, koji se nijesmo dali nadmašiti od nikoga u ljubavi prema domovini, možemo li biti lišeni onih prava što pripada svima narodima?³⁵ —

Ovaj memorandum izazvao je živu debatu u dnevnoj štampi. Svuda se govorilo o Bunjevcima koji traže pravo svome narodu. Tako je nastalo bunjevačko pitanje. Pa, ako ni ovaj pokret

³⁴ Rukopis u arhivu Matice subotičke.

³⁵ Ibidem.

Bunjevaca nije pomogao, ipak se postigao jedan cilj, da se i širom domovine saznalo da Bunjevac živi.³⁶

O bunjevačkom pitanju vrlo su povoljno i opširno raspravljale hrvatske novine: Obzor i Agrarier Tagblatt. Na ovo pisanje Neven dodaje: — Blagodarimo na njegovom brackom sućućenju. Tim većma šute o bunjevačkom pitanju braća Srbi. To ne-razumijemo!³⁷ —

Raspravljali su bunjevačko pitanje i peštanski listovi. Za njima su se povelje i mjesne mađarske novine. Tvrdje da su naše težnje i tužbe fiktivne i prave izmišljotine. Za ove tužbe Bunjevci i ne znadu. To su ideje samo nekih zanešenjaka. Na ove klevete Neven po riječima grofa Sečenjija odgovara: — Kao što je svakom čestitom Mađaru svoj mađarski jezik mio i amanet sveti, tako isto i sve narodnosti imaju pravo svoj maternji jezik ljubiti, i najveća grihota bi bila zahtivati, da ma koji od njih svoje svetinje zataja!³⁸ —

O bunjevačkom pitanju vrlo je povoljno i laskavo pisala u broju 110 Hrvatska domovina, glasilo Hrvatske stranke prava. Neven se zahvaljuje riječima: — Od srca vam hvala!... Tim rajje biližimo izraženu ljubav jednokrvne braće od kojih, ako i jesmo razdijeljeni granicama i državnim razdijeljenjem, pa baš i samom politikom; jedni smo ipak šnjima po krvi, po jeziku po narodnim običajima, viri kršćanskoj i zabavi, po narodnoj kulturi. Dobro nam dolazi kad se bar braća sićaju nas. Jer mnogo imamo lažnih prijatelja koji nas tako i onda vole, ako nam ni imena ni jezika ne čuju. Ako mogu reći da nas i nema na površini zemlje. Da je zdravo iskreno prijateljstvo!³⁹ —

Rumunski list Dreptatea, koji je izlazio u Temišvaru, u uvodnom članku prikazao je zanemareno i tužno stanje Bunjevaca pa im preporučuje: — Ako vam je jezik jedan te isti, kao što jeste, a vi ne gledajte u razliku vire, niti u geografički položaj, nego prionite što većma i podajte se na čitanje hrvatskih ili srpskih knjigah i novinah. Jedino to vas može spasiti.⁴⁰ —

Zagrebački Vienac pozorno prati pokret Bunjevaca i piše: — Nama je svako nastojanje naše braće Bunjevaca i Šokaca

³⁶ Neven od 1 kolovoza 1896.

³⁷ Ibidem.

³⁸ Ibidem.

³⁹ Neven od 1 rujna 1896.

⁴⁰ Neven od 1 studenoga 1896.

na srcu... Vienac će se prema prilikama i potrebama češće obazirati na rad naše hrvatske braće u Ugarskoj.⁴¹ —

Glasoviti hrvatski političari Spinčić i Laginja, zastupnici u bečkom parlamentu u svojim govorima sjetili su se Bunjevaca i oštro osudili uzročnike našeg bijednog stanja.⁴²

O pokretu Bunjevaca rodoljubivi narodni članak je donio i Obzor u 240 broju iz 1897 godine. Neven se zahvaljuje na toj pažnji, jer se nada ^{da} će drugi veliki narodi upoznati bijedno stanje Bunjevaca.⁴³

Kada je Dr. Edo Margalić, sveučilišni profesor hrvatskog jezika u Budimpešti otišao u Beč da se zahvali Caru i Kralju na imenovanju, upita ga Franjo Josip, koliko ima učenika. Margalić odgovori: „Imam 10 Srba i 10 Hrvata“. Car će nato: — Ne pitam Vas to, nego koliko imate slušalaca Mađara? — „Oko 50“ reče Margalić. Franjo Josip će nato: — No, vrime je već jedared, da i Magjari uvide, da im je od potrebe, da ovaj jugoslavenski jezik uče.⁴⁴ —

Hrvatski Branik u Mitrovici, Branik u Novom Sadu i Narodna misao u Zagrebu također su iznijeli članak o silnoj nepravdi koja tišti Bunjevce. Time su svratili pozornost javnoga mišljenja. Neven im se zahvaljuje: — Zato neka jim je od srca topla hvala! Živili! U biedi se pokazuje bracko srce!⁴⁵ —

Hrvat u Gospiću u 5 broju i Hrvatski narod u Zagrebu u 9 broju sjeća se našeg tužnog stanja što nam je, naravno, na utjehu, a biće i od pomoći.⁴⁶

Koliko su vlasti imale na srcu hrvatski jezik u osnovnim školama, vidi se najbolje kod biranja članova Školskog odbora. Lazo Mamužić, koji je okrenuo leđa Bunjevcima i narodnom jeziku, nastojao je da sruši sve prave vode naroda. Ta mu se želja ispunila. Stari borci za bunjevačke škole Pajo Kujundžić, Dr. Veco Mamužić i dr. prestali su biti članovi Školskog odbora koji je izabran koncem 1896 godine.⁴⁷

Memorandum nije koristio. Čekao je na riješenje godinu dana. Ali uzalud. Na dan sv. Ćirila i Metoda 1897 godine

⁴¹ Neven od 1 studenoga 1896.

⁴² Neven od 1 lipnja 1897.

⁴³ Neven od 1 studenoga 1897.

⁴⁴ Neven od 1 veljače 1898.

⁴⁵ Neven od 1 ožujka 1898.

⁴⁶ Neven od 1 travnja 1898.

⁴⁷ Neven od 1 siječnja 1897.

ponovo je poslao molbu Ministru prosvjete i požurivao riješenje svoje žalbe i memoranduma što je potpisalo 1200 građana. Naveo je u molbi sve nepravilnosti učinjene od strane učitelja i neuspjeh u samoj nastavi zbog potiskivanja hrvatskog jezika. — Već je prošla godina kako nijesmo dobili nikakvog odgovora od Ministarstva. Po odvlačenju riješenja ovoga pitanja naši prijatelji naslućuju da i najviša prosvjetna vlast odobrava potiskivanje hrvatskog jezika. Naš je narod zato mišljenja da mu je jedini spas, ako sam otvori svoje škole — kaže pop Pajo u svojoj molbi.⁴⁸

Ni to nije koristilo. Neven se tuži na ovaj postupak Ministarstva: — Visoko ministarstvo evo priko godinu dana šuti, pa ni odgovora ne daje. Uredništvo će se postarati, da izda javnu tužbu putem štampe na bunjevačkom, mađarskom i njemačkom jeziku, da se javno mišljenje pozove u pomoć ovoj opravdanoj stvari, ako od Ministarstva ne dobije povoljno mišljenje.⁴⁹ —

Što su u to vrijeme radile školske vlasti? Na to nam odgovara Neven u svojoj vijesti „Kraljevski školski nadzornik u školama“: — Gref Nikaz iz Sombora, bačvanski nadzornik pučkih škula 12—13 dana proš. miseca posjetio nekoliko škula... G. nadzornik u svim bunjevačkim školama nalaže učiteljima da samo magjarski govore s' dicom. E daklem g. nadzornik bez zakona i proti zakonu zapovida! Krasno zastupstvo državnih zakona.⁵⁰ —

Poslije dugog natezanja Ministarstvo 1897 god. napokon riješi sve žalbe i molbu Bunjevaca u kojima su, na osnovu zakona, tražili narodni jezik u osnovnim školama. Ministarstvo je ovaj opravdani zahtjev odbilo riječima: — Ministar prosvjete nije mogao uzeti u obzir molbu Paje Kujundžića i drugova da se u osnovnim školama pored mađarskoga uči i hrvatski (bunjevački) jezik. — To su riječi okrutne mađarske birokracije. Neven nato dodaje: — Protiv ove ministarske naredbe zak. čl. iz 1868 godine glasi: „Svaki učenik ima da dobije osnovno znanje na svome materinskom jeziku“, i završava riječima: — Pojedini ljudi i vlade nestaju i padaju, ko u jesen lišće s drvećah, ali narod, stablo ostaje.⁵¹ —

⁴⁸ Rukopis u arhivu Matice subotičke.

⁴⁹ Neven od 1 kolovoza 1897.

⁵⁰ Neven od 1 studenoga 1897.

⁵¹ Neven od 1 veljače 1898.

Pop Pajo ni sada nije mirovao. Njegovim nagovorom odluči naša mlada inteligencija da sa još nekim gradskim vijećnicima pošalje tužbu Ministarstvu prosvjete. Tužba je poslata 29 rujna 1900 godine. U njoj su izneseni opravdani razlozi za uvođenje hrvatskog (bunjevačkog), kao pomoćnog nastavnog jezika u osnovnim školama. Ovu su tužbu potpisali: Dr. Stipan Matijević, Ive Prčić, Marko Stipić, Stanko Neorčić, Dr. Beno Sudarević, Antun Stantić, Nikola Matković, Dr. Josip Vojnić Hajdukov, Ivan Malagurski i Dr. Franjo Sudarević.⁵²

I ova je tužba ostala glas vapijućega u pustinji. Za mađarske vlastodršce nijesu važili zakonski propisi. Oni su i dalje radili bez obzira i širili nasilnu mađarizaciju među narodnim manjinama.

ŠKOLSKA ZADRUGA

Poslije mnogih uzaludnih i neuspjelih pokušaja da se uvede hrvatski jezik u osnovne škole, pop Pajo odlučio se godine 1913 na zadnji korak. Kada mađarska vlada nije htjela primijeniti zakonske odredbe narodnih manjina o upotrebi materinskog jezika u osnovnim školama, tražio je drugi izlaz iz ovoga očajnog stanja. On se dogovorio sa svojim drugovima, pa je osnovao Prvu školsku zadrugu u Subotici. Lijepo je označio ciljeve školske zadruge: — U našim okolnostima jedna bunjevačka škula, koja bi njegovala naš jezik, koja bi pridavala našu literaturu, bila bi ona svitiljka, koja bi svitlila svem narodu; bila bi ono ognjište od kojeg bi se grijao sav narod... Ova škula će bit priporod naš, a ujedno i jamstvo, da nam jezik više niko neće od nas oteti... A koliko će sotim porast u narodu ponos i pouzdanje u se, kad narod vidio bude svojim očima, da je kadar i on išta stvoriti za se.⁵³ —

Pop Pajo je izdao 1913 godine potpisne arke za Prvu školsku zadrugu u Subotici i sakupljao članove. Ukratko je označio i važnije odredbe pravila ove zadruge: — Članom Prve školske zadruge u Subotici postaje svako muško i žensko čeljade, koje se iz ljubavi za bunjevačku školu na ovaj arak potpiše i obeća najmanje na tri godine po jednu krunu članarine godišnje; ko bar 10 kruna godišnje obveže, može biti biran u odbore

⁵² Neven od 1 listopada 1900.

⁵³ Neven od 30 kolovoza 1913.

zadruga: ko bar 100 kruna obveže, već po tom biva odbornikom. Kada se bar 200 članova potpiše, zadruga će se privremeno osnovati, pravila sastaviti i radi odobrenja Kr. ug. ministarstvu podastri. Kada pravila budu odobrena, zadruga će se konačno obrazovati. A tek za tim se počimaju plaćanja članarine, i svakovrstni darovi će se za naše škole onda primati. Subotica, dne 1 rujna g. 1913. U ime privremenog odbora za osnivanje: Pajo Kujundžić vr., Dr. Mirko Ivandekić Ivković vr., Blaško Rajić vr., Dr. Babijan Malagurski vr., Mijo Mandić vr., Dr. Stipan Matijević vr., Mate Dulić vr., Dr. Stipan Vojnić Tunić vr., Nikola Matković vr., Dr. Joso Prčić vr., Bašo Vukmanov Šimokov vr.⁵⁴ —

Sačuvano je po rednom broju 166 araka, ali i od ovih manjka nekoliko. Glavni su sakupljači bili: Pajo Kujundžić, Dr. Mirko Ivković Ivandekić, Blaško Rajić, Dr. Babijan Malagurski, Mijo Mandić. Dr. Stipan Matijević, Mate Dulić, Dr. Stipan Vojnić Tunić, Nikola Matković, Dr. Josip Prčić, Bašo Vukmanov Šimokov, Antun Bačić, Nikola Matić, Bono Vidaković, Martin Bačić, Mara Malagurski, Miško Prčić, Stipan Govorković, Šando Rajčić, Miroslav Tomašić iz Zagreba, Mijo Perčić, Ivan Palić iz Čonoplje, Antun Perčić, Ive Prčić, Milislav Demerec iz Križevaca, Gavro Đelmiš, Ivan Bundić iz Bačalmaša, Josip Piuković iz Bačalmaša, Mijo Tumbas iz Bačalmaša, Franjo Vukov, Stipan Ivić, Luka Matković, Mihovil Ercegović iz Dubrovnika, Lajčo Budanović župnik iz Brega, Marin Đurić iz Santova, Luka Vaci, Joca Mlinko iz Mola, Josip Rajčić, Grgo Skenderović, Roko Vojnić Tunić, Janja Prčić, Grgo Skenderović, Antun Perčić, Matiša Marcikić, Antun Bešlić iz Klanjca, Pajo Vojnić, Staniša Neorčić, Grgo Tumbas, Dr. Franjo Sudarević, Grgo Dulić, Grgo Čović i drugi.⁵⁵

Svi su ovi sakupljači shvatili plemenitu zamisao pokretača ove zadruge. Radili su ustrajno i odano iz ljubavi prema svome narodu, pa su sakupili lijepi broj članova iz cijele Bačke, Baranje, Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. I najmanji čovjek dao je svoj ulog, a mogućniji nijesu štedjeli da dadu što više na ovu plemenitu svrhu. Znali su, naime, dobro da o uspjehu ovoga pothvata ovisi i sudbina bunjevačkih osnovnih škola u Subotici.

Vrijedno je zabilježiti imena onih koji su najviše žrtvovali

⁵⁴ Original u arhivu Matice subotičke.

⁵⁵ Ibidem.

za bunjevačke škole, da i potomci znadu. Oni su ljubili materinski jezik i rod svoj iznad svega. Dali su:

1000, kruna: Ive Prčić st.

Po 200 kruna: Dr. Babijan Malagurski, Jelena Stipić i Nikola Čović.

125 kruna: Bašo Vukmanov Šimokov.

Po 100 kruna: Marko Dulić, Jakov Vuković, Lajčo Budanović iz Brega i Ivan Vukmanov Šimokov iz Gare.

75 kruna: Mara Sudarević.

Po 50 kruna: Marija Ivić i Mirko Herman iz Osijeka.

40 kruna: Martin Vuković.

Po 30 kruna: Mate Dulić, Števo Jaramazović, Tereska Dulić, Bela Dulić, Ivan Palić iz Čonoplje, Petar Crnković, Albe Malagurski i Veco Prčić,

25 kruna: Ivan Pešut.

Po 20 kruna: Dr. Albert Predojević iz Zagreba, Dr. Joso Prčić, Teza Stipić, Dr. Stipan Matijević, Mijo Prčić, Ive Prčić i Blaško Dulić.

Osim ovih prilagača bilo je na stotine koji su prema svojim skromnim prilikama žrtvovali manju svotu za bunjevačke škole. Prema bilješkama pop-Paje bilo je 1155 članova i prilagača za Prvu školsku zadrugu u Subotici. Svi su ovi potpisali i molbu Ministarstvu prosvjete. Lijep je to broj požrtvovanih i svijesnih ljudi. Zamisao pokretača ove ideje bila bi se prema ovom uspjehu i ostvarila, ali je svjetski rat sve uništio. Naši najbolji sinovi morali su u rat protiv svoje rođene braće. Stariji ljudi, koji su ostali kod kuće, bili su pod policijskom pažnjom. Ovaj narodni pokret je jenjavao, ali samo prividno. Plemenita duša pop-Pajina nadala se da će na koncu ipak pobijediti pravda. Zato je spokojno i mirno čekao ljepše i sretnije dane. Ali, nažalost, nije ih dočekao.

Poslije ovog lijepog uspjeha u sakupljanju članova privremeni odbor održao je dogovor o načinu osnivanja Prve školske zadruge.

Na ovoj je sjednici izabrano i ovo privremeno ravnateljstvo Prve školske zadruge: Pretsjednik Pajo Kujundžić, tajnik Dr. Mirko Ivković Ivandekić, bilježnici Bašo Vukmanov i Dr. Joso Prčić, ovjerovljači zapisnika Miško Prčić i Šandor Rajčić.⁵⁶

Poslije dobro obavljenog posla održana je 29 ožujka 1914

⁵⁶ Rukopis u arhivu Matice subotičke.

godine u prostorijama bivše restaoracije Hungarije velika skupština Prve školske Zadruge. Na skupštini je bilo ogromno mnoštvo naroda. Pretsjedavao je sam pop Pajo i otvorio ju ovim riječima: — Poštovane starješine! Cinjena gospodo! Draga braćo! Događalo se u našem životu da se je radovala bunjevština u jednom i drugom selištu. Radovala se velikim svatovima, mladoj misi, otvaranju kasine i lipim poduzećima. Ali je sve to delimično lokalno bilo. To se sve ticalo samo najužeg našeg života još i onda ako su se tom slučaju i širji krugovi radovali. Ali ovo što danas čini bunjevština, ovo je više, ovo je zamašnije, veće dilo i tiče se svega našeg naroda. Danas slavimo braćo čas porogjenja našega. Jer danas se evo krenila sva bunjevština i slaže se u jedno kolo. Ne dili nas više ime, bunjevac, šokac, dalmatinac; jedni ćemo bit, jer jedan te isti jezik imamo. Velim danas smo se rodili, jer smo se probudili do svisti one dužnosti koju imamo prema sebi... Istina ima naša crkva i danas kao što je imala i kadgod škola. Ali dok smo mi kadgod skoro sami bili njeni virnici, ona se je starala i za naš jezik. Od kako su se virnici različitog jezika nasporili, crkva je napuštala borbu na jezičnom polju... Istina i općine naše i država naša imaju škole te dvore narod uopće, ali na jezičnom polju misle da nisu dužne dvoriti nikoga! Ja sad o ovom načelu nisam rad raspravljat, ali to jedno mislim da je dosta jasno, da onda svaki svoj jezik ima o sebi njegovati! Daklem i mi naš. Tu leži pravo naše, tu i dužnost naša. Da sliku rekнем, to bi se ovako moglo tumačiti. Država, varoš i selo uredi, izmiri drumove, poravni i urolja, kamenuje ih, zasadi, ogradi, polipšava itd. izpravi leniju da nam kuće upravo stoje, kopa bunare, zigja seosku, varošku kuću, crkvu, birc, dernicu. Ali sad svaki sebi kako će i kaku će kuću zigjati, to svaki za se nek se stara. Još bliže! O škuli je govor. U škuli država se stara za čitanje, pivanje, račun, povist, prirodoslovlje, kod nas za magjarski jezik kao državni jezik i za jedan ili drugi svicki jezik... Da za čeg se ne stara? Ne stara se na pr. za vironauk. Ona daje mista u školi i vironauku, pa svaka crkva nek se stara za svoj vironauk. Ne tare se država ni za pojedine manje jezike, to je pripušćala svakom puku da se svaki stara za se kako zna. Pa ako je narod za život, on će se oteti, spasit će jezik svoj, koji narod nije za život onaj izgubi slobodu, izgubi jezik, a izgubi dostaput i dobra, pa ga nestane u moru svita. Kada smo se mi natoliko osvistili, da smo se

znali složiti u korist jezika našega, ovo je znak života koji nam osigurava budućnost!⁵⁷ —

Poslije ovoga govora razvilo su živo raspravljanje u kojem je sudjelovalo više govornika. Na kraju su jednoglasno primljena pravila Bunjevačke školske zadruge u Subotici. Glavne su odredbe ovih pravila: — Cilj zadruge je širiti domaću prosvjetu sa podizavanjem i uzdržavanjem bunjevačkih škola i drugim kulturnim sredstvima. Izričito sa njegovanjem bunjevačkog odnosno hrvatsko-srpskog jezika, kao materinskog jezika naroda, kako to državni zakoni dopuštaju u okviru škole.

— Članovi su oni prijatelji bunjevačke odnosno hrvatsko-srpske škole, koji se upišu bar na tri godine za člana, te najmanje po jednu krunu plaćaju godišnje članarine.

— Zadrugu upravlja poglavarstvo, upravni odbor, nadzorni odbor i glavna skupština.⁵⁸ —

Pop Pajo poslao je prihvaćena pravila sa 1155 potpisa Ministarstvu unutrašnjih poslova sa ovom molbom: — Vaša Ekscelencijo! Naši zakoni izričito dopuštaju, da pojedinci i društva mogu osnovati osnovne i srednje škole. Naše zakonodavstvo ovim humanim odredbama nije htjelo dati samo pravo i prigodu, nego i potstreka da i samo društvo snosi izvjestan dio tereta u prosvjeti.

— Ovo prirodno pravo, kome je svrha prosvjetni napredak Mađarske, pripada i nemađarskim narodnostima. To slijedi ne samo iz toga što Rumunji, Slovaci i Srbi imaju škole na svoje narodnom jeziku nego i iz epohalnog govora Grofa Stjepana Tise, pretsjednika mađarske vlade što ga izrekao u saboru 20 veljače ove godine. Ovo dokazuje i najnovija povijest naše domovine pa i držanje našega sabora po ovome pitanju. To slijedi i iz odgovora hrvatskog bana baruna Ivana Skerleca što ga dao 13 veljače ove god. u Hrvatskom saboru na jednu interpelaciju o otvaranju mađarskih škola u Hrvatskoj: „Moje je načelo da se vlada mora osloniti na slobodu prosvjećivanja. To zahtijeva današnje doba. U tom smislu treba osigurati i roditeljima koji nijesu Hrvati, da u našoj domovini pod izvjesnim uslovima mogu sami podizati škole, gdje će im djeca učiti na materinskom jeziku“.

— Na površini sl. i kr. grada Subotice po službenoj statistici ima preko 30.000 Bunjevaca (Hrvata). Ipak

⁵⁷ Original u arhivu Matice subotičke.

⁵⁸ Ibidem.

nemaju ni u jednoj školi svoje čitanke. Djecu poučavaju samo na mađarskom jeziku. Narod je više puta htio da popravi ove prilike, ali nije uspio. Iz ovog neuspjeha rodila se u narodu misao, da će sam žrtvovati u korist svoga narodnog jezika. Zato je listom prigrio ideju osnivanja Školske zadruge da se po primjeru drugih narodnosti prosvječuje na svome materinskom jeziku. Time će, naime, brže napredovati u duhu današnjega vremena...

— Mislim da nije potrebno razložiti ovu opravdanu molbu. Samo jednu okolnost hoću da istaknem. Povijest je dokazala da su Bunjevci vjerni svojoj domovini. Dokazali smo to i u najkritičnijim danima. Ali naša odanost nije bila u tome da se Bunjevci odreknu sami sebe i svoga jezika.

— Narod se, dakle, nije odrekao svoga jezika. Kada se borio za mađarsku domovinu i za pravo mađarskog jezika, govorio je hrvatski ne samo u školama, crkvi i gradskoj kući nego je još i glasoviti Bodo Corda, negdašnji gradski bilježnik a poslije potpretsjednik kasacije, dok je ovdje živio, pisao oporuke i ugovore na hrvatskom jeziku. Ovo se njihovo držanje vremenom tako htjelo tumačiti da su se Bunjevci odrekli sami sebe i svoga jezika. Zahtijevali su samoubijstvo od njih. Što su, ali, postigli? Bunjevci su se osvijestili i došli su u sukob sa mađarskim namjerama. Mađarizacija je prestala, rodila se i množi bunjevačka inteligencija.

— Ne koristi više da se pozivamo na slobodu zakonom osiguranu, kada toliko djece i toliko roditelja nigdje ni u jednoj školi nemaju svoje čitanke niti svoga jezika. To je bio razlog, što su se Bunjevci počeli buditi od onoga vremena kada su konačno istisli hrvatski jezik iz škole. Tada su Bunjevci osnovali svoj list, kalendar, razna društva itd.

— Zato smijem tvrditi, da pitanje Bunjevačke školske zadruge nije samo od koristi u osjećaju i prosvjetnom napretku Bunjevaca, nego je korisno i samoj mađarskoj stvari. Školska zadruga će dokazati narodu da osim građanske slobode može slobodno upotrijebiti i svoj jezik. To mi je bio cilj kada sam sa svojim drugovima osnovao Školsku zadrugu. Zato ponavljam svoju opravdanu molbu da Vaša Preuzvišenost izvoli odobriti ovdje priključena pravila Bunjevačke školske zadruge. U Subotici 11 travnja 1914 godine. Pajo Kujundžić. s.r.⁵⁹ —

Poslije održane velike skupštine pop Pajo je poslao pismo sa potpisom svih odbornika poborniku narodnih prava i demo-

⁵⁹ Rukopis u arhivu Matice subotičke.

kratskih načela Oskaru Jasi, uredniku društvenog i socijalnog časopisa „Huszadik század“ (Dvadeseti vijek). U tom ga je pismu molio da se svojim ugledom zauzme za Bunjevačku školsku zadругu, da tako i naš narod dođe do svojih najosnovnijih prava. Oskar Jasi odgovorio je ovim pismom: — Primate Vi i sva gospoda, koja su potpisala pismo, veliku hvalu za sjećanje i naklonost prema mojoj osobi. Duboko osjećam čudorednu vrijednost ovog poštovanja, a Vaše će mi oduševljeno razumijevanje biti pobuda, da se i dalje ustrajno borim za riješenje pitanja o narodnim manjinama, a na osnovu prave demokracije.⁶⁰ —

Gradski načelnik izvijestio je pop Paju 26 svibnja 1914 godine da je pravila Bunjevačke školske zadruge poslao na odobrenje Ministarstvu unutrašnjih poslova. Napomenuo je: Ukoliko u roku od 40 dana ne bi stigla nikakva primjedba, društvo može u smislu naredbe toga Ministarstva privremeno započeti svoj rad.⁶¹

Neven je donio ovu vijest i dodaje primjedbu: — Ovakvoj susretljivosti nismo navikli. Tim se radje hvalimo s njome. I ovaj slučaj samo to svjedoči, da što se ozbiljno hoće to može i bit.⁶² —

Poslije ovoga uspješnog rada pop Pajo dobio je sa svih strana u zemlji mnogo iskrenih čestitaka. Odlični pobornici za ova sveta i zaslužena narodna prava davali su mu još veći poticaj da ustraje u započetom radu. Borba je bila teška i naporna, ali imao je nade da će uroditi dobrim i korisnim plodom.

Ilija Kujundžić, župnik u Dušnoku piše: — Zaista divimo se ovom odvažnom pokretu, što se u novije vrijeme opaža u našem narodnom životu. A tomu pokretu, brate, Ti si vogja i upravitelj. Dao ti dobri Bog duha jakosti, da ne malakšeš, već pokret do potpuna uspjeha vodio budeš. Narod, koji ti sada svakoju ne razumije, kada se osvijesti, biće zahvalan i poštanjem spominjaće ime tvoje. Bog te blagoslovio i na mnogaja poživio!... Glavno je, da se od pretjeravanja valja čuvati... Zlatnom srednjom stazom valja hodati: a) bunjevačka-hrvatska azbuka; b) bunjevačko-hrvatska partaja; c) bunjevačko-hrvatske škole. To je sve dobro... Dušnok, 22 I 1914 godine. Tvoj vjerni brat Ilo s. r. — U drugom pismu kaže: — Dragi Brate Pavle! Čestitam na dobro uspjeloj skupštini. Nisam mogao ni pomisliti,

⁶⁰ Original u arhivu Matice subotičke.

⁶¹ Ibidem.

⁶² Neven od 6 lipnja 1914.

da će se toliki sviet skupiti. Golema šteta, što imena nijeste popisali u Nevenu. To bi imponiralo, a drugo bila bi vječna uspomena... U Dušnoku, 6 IV 1914 godine. Tvoj vjerni brat Ilo s. r.⁶³ —

Ivan Evetović, župnik u Baču i narodni zastupnik piše mu: — Dragi moj Pajo!... Podhvat Vaš za osnivanje bunjevačke škole jest stvar koja je svagdi veliku senzaciju probudila... Zato štogod imate vladinovaca Bunjevaca i u vašem kolu se nalaze, to neka se obrate na Načelnika, Župana, te najozbiljnije traže, da se ovaj Vaš i rodoljubni i patriotični podhvat hotimice ne zlostavlja, neka se sa neprijateljskim presudama ne izvrće radi dosadašnjih političkih nazora jednog ili drugog... Dakle... svi da se zauzmu tamo dole kod Vas, onda ja mislim da će gore dobro shvatit cilu stvar... Kod ovegodišnje proračunske rasprave, kako danas stoje stvari, i ja mislim kod kultusa i nastave prozboriti... jer kanim i narodnosno pitanje donet na tapetu... Bač, 7 IV 1914. Grli Te tvoj Kostalić s. r.⁶⁴ —

Ante Rainer, tajnik Hrvatske zemaljske banke u Osijeku čestita mu u pismu od 21 i 28 svibnja 1914 godine na lijepom uspjehu. Izvještava ga ujedno da se sa svojim prijateljima pobrinuo gdje će smjestiti dva talentirana mladića koje je preporučio da pohađaju više razrede srednjih škola u Osijeku. Zatim mu piše: — Navodno će dotični morati marljivo učiti hrvatski, koji se kod Vas ne uči, jer inače ne bi bilo svrhe, da uopće ovamo dolaze, pošto se isti moraju vratiti po dovršenim naucima kući sa potpunim znanjem hrvatskog jezika i nacionalno osviješteni, jer Vi takovih ljudi tamo trebate.⁶⁵ —

Pop Pajo je, dakle, slao darovitije mladiće u Hrvatsku, da se poslije svršenih nauka vrate kući kao svijesni Hrvati. Osjećao se Hrvatom kao i svi Bunjevci. Barjak hrvatstva, što ga visoko digao u borbi za najosnovnije pravo Bunjevaca, predao je u amanet potomcima. I oni su ga vjerno sačuvali.

Dr Ante Bauer, hrvatski metropolita i nadbiskup zagrebački poslao mu je ovo pismo: — Prečasni Gospodine! Vanredno sam uzradovan Vašim prijateljskim pozdravom od 30 travnja t. g. Sam predobro osjećam silnu odgovornost na mojim slabim leđima, ali se uzdam u Dobrotu Božju, da ću bar ponješto moći opravdati nade, što ih u mene stavlja hrvatski narod. A neka

⁶³ Originali u arhivu Matice subotičke.

⁶⁴ Ibidem.

⁶⁵ Ibidem.

bude uvjerena Vaša Prečasnost i svi moji prijatelji u Bunjevštini, da ja ni u buduće neću zaboraviti ovoga miloga i odličnoga ogranka našega naroda, pa da ću se uvijek ponositi Vašim prijateljstvom. Molim isporučite moje pozdrave i svim drugim prijateljima. U Zagrebu, 30 svibnja 1914 g. Najodaniji Dr. Ante Bauer s. r.⁶⁶ —

Ministar prosvjete izvijestio je Paju Kujundžića da je uzeo u pretres pravila Bunjevačke školske zadruge. Ujedno je naglasio da ova zadruga ne može započeti rad dok se pravila ne odobre.⁶⁷

Odobrenje ovih pravila pop Pajo nije dočekao. Umoran u tijelu i skrhan teškom bolešću, što ju zadobio u svome mučnom i borbenom životu, preselio se u vječnost. Pri koncu svjetskoga rata, kada su već svi narodi tražili svoje samoopredjeljenje, mađarski Ministar prosvjete izmijenio je svoju raniju odluku i dozvolio je da se u osnovnim školama uči hrvatski jezik, a Bunjevci mogu i sami izdržavati svoje škole. Ovo je odobrenje stiglo kasno. Svjetski rat se svršio, i narod je rekao svoju. Zbacio je jaram tuđinstva i pobjedonosno je ušao u sveti hram slobode.

PUČKA KASINA

Središte društvenog i prosvjetnog života Bunjevaca bila je Pučka kasina. Nije moguće pisati o Paji Kujundžiću a ne govoriti o Pučkoj kasini. Svršio je ispit zrelosti kada je Kasina osnovana. Kao mlad klerik odmah je pristupio narodnom pokretu kome su bili na čelu braća Ago i Lazo Mamužić. Postao je članom Pučke kasine još pri njenom osnutku. Svojim vatrenim i oduševljenim govorima pridobio je mlade za narodni pokret a starije je sokolio da ustraju u borbi za narodne pravice. U svome čestitom hrvatskom srcu vruće je želio sreću i napredak ovom prvijencu našeg narodnog ponosa. Svoje slobodno vrijeme proveo je u Pučkoj kasini koju je ljubio svim žarom svoga hrvatskoga srca. Ljubio ju toliko, da ju i materijalno pomagao potpisavši mjenicu da ju sačuva od propasti. Protivnici su ga kasnije često napadali što se toliko zalagao za ovu ustanovu. Ali on se dostojno i odvažno branio pred svjetovnim i svojim crkvenim vlastima. Ustrajao je i ostao vjeran onim načelima po kojima je osnovana ova naša prva ustanova.

⁶⁶ Original u arhivu Matice subotičke.

⁶⁷ Neven od 11 srpnja 1914.

Što je Pučka kasina i što joj bila svrha? Na ova pitanja Neven lijepo nam odgovara: — Od zdravoga diteta biva drečan mladić, od zdravih mladića bivaju snažni junaci, iz živoga panjica se razvija plodonosno stablo, na zdravim načelima se snaže i postaju društvena tila. Tako jedno zdravo, postojano, pošteno i hvale-vridno je društveno tilo: Pučka kasina u Subotici. Toplo gnjizdo, ugodni razgovor, otmena zabava, škola javnoga života je to za naš narod. Tu se kupi narod iz sviju krajeva Subotice i biva obavišten o događajima velikoga grada, tu ga čekaju novine na zelenom stolu te on čita i sluša šta se u svitu događa. Ako se hodeć umorio, on se u Kasini odmorio, ako je sokakom ozebo, on se u Kasini ogrijavao. Kasina je postala poučnom zabavom.⁶⁸ —

Dne 27 srpnja 1878 godine izdat je onaj poziv što je 178 starešina potpisalo da pozove svoj rod u Kasinu. Poziv se počinje ovim riječima: — Doli potpisani, postupajući po naredbi ministarskoj od godine 1875 pouzdanim srcem javljamo da smo, „Bunjevačku kasinu“ otvorili i s tim dilovanje društva našeg u ime božje otpočeli... Amo daklem svi i sve što bunjevački osića, amo staro i mlado, amo veliko i malo, da se pod trobojnim barjakom svi skupa složimo,... da se s nama virni rodoljubi umnožavaju!⁶⁹ —

Pučka kasina osnovana je, dakle, u oduševljenju starijih. U njoj su se mladi Bunjevci preporodili i osnažili u borbi za prosvjetni napredak Bunjevaca.

Zasluga je braće Age i Laze Mamužića, da je Pučka kasina osnovana. U onim teškim prilikama, kada se sprovodila nasilna mađarizacija, nije bilo lako stvoriti ovo bunjevačko ognjište. Tome je prethodila odvažna i ustrajna borba. Postanak Pučke kasine lijepo opisuje Neven ovim riječima: — Na početku sedamdesetih godina počeo se buditi duh narodni u Subotici. Kalor Milodanović pokrenu list pod imenom „Subotički glasnik“. Ali trebalo je i jedno mjesto gdje bi se vode i starešine Bunjevaca sakupljati mogli. Boza Šarčević odvotnik i bivši kotarski sudac i predstojnik svojski je nagovarao i preporučivao Agi i Lazi Mamužiću da osnuju za narodno sastajanje, čoporanje Bunjevačku kasinu. Ago i Lazo prihvate Bozin prijedlog i nastojahu da se

⁶⁸Neven od 1 veljače 1903.

⁶⁹Ibidem.

misao Kasine izvede i da se Kasina osnuje i otvori. Ali to nije išlo tako lako, kako je zamišljeno.

— Tadanji gradonačelnik Ivan Mukić, njegov brat Aurel Mukić saborski poslanik, Varga Karlo novinar i Salai gimnazijalni profesor odlučno i žestoko se protiviše osnivanju. Sam Prčić Miško nije htio da se miša u ovaj posao. Međutim su Ago i Lazo neutrudivo radili i sokolili ljude na istrajnost. Na čelu starešinama bijahu: Đeno i Ive Dulić, Kalor Đukić, Barna Vidaković, Ive Prčić, Joso Pandžić, Vecko Sudarević, Joso Rajčić, Mato Kujundžić i dr.

— Virni doglavnici i pristaše Age i Laze bijahu: Josip Manić Jukić, Antun Budanović učitelj, Pere Rajčić učitelj, Roko Šimoković učitelj, Bariša Matković viroučitelj i Nikola Kujundžić, bajmački župnik.

— Pisarnica Agina bila je privremeno misto gdi su se rodoljubivi sastanci i dogovori držali. Tu bijahu po Agi Mamužiću sastavljena pravila raspravljana i primljena, koja su odmah i podastrta bila ministarstvu radi odobrenja.

— Po zakonu čim budu pravila podastrta, dotično društvo ima pravo da svoj rad otpočne. Na tom temelju su i naši prvi borci i zastavnici bili svoj rodoljubivi rad otpočeli i „Bunjevačku kasinu“ 1878 u Vermeševoj kući (pred fratarskom crkvom) otvorili. Ali tadanja varoška vlada preko samosilnoga Velikoga župana Bačke Dežike Gromona izposluje u Budimpešti naredbu, kojom se „Bunjevačka kasina“ imala zatvoriti. To je Gromon uz veliko oduševljenje naših protivnika i izvršio.

— Nu što su poteškoće veće bile, tim je Ago Mamužić odlučnije ljude u svojoj pisarnici sakupljao i bodrio. On sam pak odluči se na jedan velik i važan korak. Mukićevi su naime bili skrajnji ljevičari. On ode predsjedniku vlade i reče: „Gospodine! potvrdite i otvorite nam kasinu i Bunjevci će vam biti zahvalni.“ Tisa se stade misliti i smišće se odgovori: „E pa dobro gosp. odvjetniče, prvo: kasina će biti potvrđena i otvorena, ali nek ne bude bunjevačka, nego Pučka kasina, a drugo: volio bih računati na Bunjevce kod idućih izbora.“ Tako se Pučka kasina otvori pod predsjedništvom Đene Dulića.⁷⁰ —

Na Materice 1878 godine Pučka kasina svečano je otvorena.

⁷⁰Neven od 2 studenoga 1919.

Starješine su u franjevačkoj crkvi sazivali Duha Svetoga i slušali svetu misu koju je služio fra Jese Kujundžić.⁷¹

Na prvoj skupštini od 15 prosinca 1878 godine bude izabrano ovo prvo starješinstvo: Pretsjednik Đeno Dulić, potpretsjednik Đuka Vujković L., blagajnik Bodo Kujundžić, bilježnik Ivan Rožić, perovođa Josip Manić Jukić, odvjetnik Ago Mamužić, knjižničar Marko Skenderović. Redovni članovi: Ambrozije B. Šarčević, Lazo Mamužić, Ive Dulić, Đuka Bačić Palković, Lojzija Gabrić, Antuško Skenderović Hadnađ, Barna Vidaković, Joso Kujundžić, Franjo Vujković Lamić, Joso Rajčić, Marko Dulić, Martin Matković, Remija Poljaković, Babijan Stantić i Antun Budanović. Počasni članovi: Albe Prčić, Ento Šarčević, Jese Kujundžić, Vince Ježević, Joso Tumbas Loketić, Mijo Skenderović, Pajo Strilić, Graco Peić Tukuljac, Lazo Budinčević, Antun Skenderović, Lazo Kujundžić ml., Albe Skenderović, Marko Čović, Joso Tumbas i Vecko Sudarević.⁷² —

Sa svečane prve skupštine Pučke kasine prvi njen pretsjednik Đeno Dulić lijepim pismom pozdravio je biskupa Ivana Antunovića. Time je htio pokazati da je naš neumrlji Biskup najzaslužniji u borbi za bunjevačku misao, za ovu našu prosvjetnu ustanovu, za naše ime i naš narodni jezik. Pučka kasina je tim činom odala priznanje neprocjenjivim zaslugama našeg Starog Rodoljuba koji je prvi razvio narodnu zastavu na kojoj je bila njegova lozinka: „Sve za vjeru, narodnost i riječ svoju!“ Biskup Antunović odgovorio je odužim pismom u kome je označio pravac kojim treba da pođe ovo središte naše narodne prosvjete. U njemu kaže: — Istom se zora pomoljava na tamnom obzorju moga srdačno ljubljena roda, ipak je moja neopisljiva radost. Moje odavno rastuženo srce, ako i za kratko, ipak se razigralo. Neznam da li mi se valja radovati ili plakati, jer od ove Kasine zavisi razvitak ne samo subotičkih već i svih ostalih ugarskih Bunjevaca. Ako ova „Pučka Kasina“ dobro udesila bude svoju postelju, onda ne samo da će svih Bunjevaca duševno naobražene u dobru zemlju biti usijano, već će se stotrukim plodom razvijati na svem bunjevačkom pozorištu: pa će se na skoro svi naši dušmani čudom čuditi, otkud te sile tom puku, koga su svi njegovi učeni sinovi ostavili, zanemarili... Slava koju su naši stari u crkvi, školi, u upravi i sudu uživali te i nama svojim nevridnim

⁷¹Neven od 6 veljače 1895.

⁷²Danica 1909 str. 53-56.

naslidnikom u baštinu ostavili, koja, priverlike žalosti vrhu naše, al baš naše glave jeste potamnila, ta slava će na novo poroditi se vrhu bunjevačkog roda; jer će iz njeg kao iz košnice rojevi izlaziti sinovi ugledni, učen, znanošću zasladjani i kripošću oplemenjeni muževi, koji će ukinjeno pokoljenje slave i dike slavianske nadovezat onom naših stari, naših pradiđova. Pa će dignit svoju glavu učen Bunjevac, on će se dikom nazivat da ga je bunjevačka majka odgojila, da mu je ona čelo ljubila, da mu je ona um otvorila, da mu je ona srce širila... Hah vi Bunjevci, koji ste mater ovu plemenitu zatajali, sgrozite se; jer će se na vas izliti srčba božja, onog angjela, koji bdi je vrhu četvrte božje zapovidi, koja glasi „poštuj otca i mater, da si duga života na zemlji“. Stigniće vas ljuta osveta velikog Boga, koji je svaki narod na život pozvao, da se u nidrih njegovih razvija sve što je lipo, dobro i sveto. A vi ste zatajanjem svoje matere, svoje narodnosti, iz koje ste iznikli, iz koje ste ne samo sok fizičnog tilesnog života izsisali već ste i duh primili, vrilo svih darova božjih ugušili, da vaša dica pri svitlosti, koju je Bog u viri i nauku upalio, po tminama neznanosti tumaraju i što prije strmoglave se u bezdno duševna i tvarna siromaštva, za kojeg ledji stoji gadna smrt, da nas izbriše iz knjige života i da onu zemlju, za koju su naši stari krv svoju junački prolivali, dušmani oduzmu i posiduju. Spustite glave vaše vi učen Bunjevci, koji ste jezik vaš zaboravili, koji ste slavu i diku vaših pradiđova zakopali, da zakopali, al tako da ju niste ni križom obilježili. Kletva uvidjene matere obilježice vaše dilo... — Bilo je u nas vazda junaka, bilo je svetih i učenih popova i fratrova, bilo je mudrih sudija, vištih gradjanskih a i državnih upravitelja: zašto dakle da se naša svića gasi, zašto da se naša slava tamni? I ako se naša svića ugasi, ako se naša dika utamani, onda je sigurno i jedino uzrokom: što ona nema sinova, nema kćeriu koje da je uzvisuju, da ju od pokoljenja do pokoljenja prinašaju! To da ne bude tako, to zavisi od subotičke „Pučke Kasine“; jer ako ona krene krivim putem, onda će skoro nestat i našeg svitnjaka i zabašuriće se misto vrila naše prosvite duševne i tvarne... Evo zašto rekoh da neznam, da li se imam radovat il plakat; jer onda bi ova „Pučka Kasina“ bila podobna onoj sjajnosti, koja se pokaziva na prilipom nebu posli kako je zašlo već sunce. Ali ne, ne, ovom nije slobodno biti! Ovoj Kasini triba postat ognjištem bunjevačko-narodne prosvite. Ovamo

triba da svi Bunjevci dolaze, uzajmljavaju duševne snage i potpaljivaju oganj tinjajući našeg narodnog bivstvovanja... Ah primilostivi Bože, pogledaj na moj mili rod, i nadahni ga životom da se u njemu zgodi i zbije ono što si pokazao Ezekielu proroku: kad je životom nadahnio mrtve kosti, pa se iz groblja mrtvih četa uzdigle žive čete, koje su polje sanarsko napunile! Prosvitli um svih sinova i kćeriu bunjevačkih da uvide, da nije života virska ni građanska, ako nije u svojoj narodnosti; da nezna čovik stvorit misao, da nezna začet plemenito čuvstvo: ako se nenadahnjiva divnim glasom materinskog jezika... Prostitute mi što se ja usudjujem dragi prijatelju s vami ovako razgovarati, al ovo držim za moju najsvetiju dužnost; jerbo sam uviren da može biti umnijih, razsvitljenijih Bunjevaca nego što sam ja, al da ima koji bi većma ljubio svoj rod, to nedozvoljavam: tako može al ne većma ljubiti no što ga ja ljubim. Dakle nek je meni dozvoljeno vas molit subotičke Bunjevce, da pazite na vašu Kasinu kao na zenicu vašeg oka. E pak nedozvolite ikad da ona postane drugim čime nego jedino ognjištem prosvite narodne, ognjištem svih sila duševnih i tvarnih, koje valja da se izvijaju u pameti i srcu Bunjevaca i Bunjevaka subotičkih... Drugo neka je vaša Kasina vrtom u kom raste bujno cvieće kršćanske nabožnosti, voće obiteljske triznosti, štedljivosti. Dakle da je od vas ono sve daleko kudan se širi nevirstvo, il virsko nehajstvo... Čuvajte vašu viru kao alem-kamen i budite, ostajte vridni unuci naših pobožnih pradiđova... Treće nemojte biti kao neplodna smokvenica, koju je Isus prokleo; već radjajte sridstva po kojima će se u pojedinih, obitelih i općinama bunjevačkim otvarati vrila: da iz ovih izviralo bude dobrostanje za Bunjevce; da se obustavi ona propast koja je napala po svudan, gdi je Bunjevac, pa se na očigled gubi u čudorednosti i imućnosti. Strile strašna bola prolaze svakog rodoljuba srce kad pogleda na općine, gdi prija bijahu Bunjevci prvim i najuglednijim žiteljem, a sad oni su sluge obitelske, općinske. Koji su prve ulice sazidali, sad jedva se još o krajevih sela zaustavili; koji su bili zemljoposidnici, sad su ukućani, nadničari. Puno je njih bilo u crkvi, u školi, u svakoj upravi i sudu, a sada kud god pogledaš svagdi je po Bunjevca prazno... Evo vrhu čega se treba u Kasini razgovarat, o čemu se triba brinit: da ozeleni ono što je mrzlom nehajanja opaljeno; što je olujom nevirstva, nečudorednosti ožuljano, ometeno. Svemoćni Bog, koji je i nas

kao i druge narode stvorio, neka nam ulije duh života, duh ljubavi naprama sebe, svoje obitelji i svojeg naroda ali i duh ljubavi svakog drugog naroda! Mi da poštivamo svakog, da nekrnjimo ničije pravo, al da i svoje oberučki obgrlimo... Naša je davna davnina, pa naša će biti i budućnost. Naravno mi nećemo osvajati države; mi nećemo umoravati narode već hoćemo da rastemo u viri, znanosti: da budemo ugledni kao kršćani i građani... Ovo misli, želi i u grudih svojih nosi vaš Stari Rodoljub. U Kalači 16-og Studena g. 1878. Ivan Antunović.⁷³ —

Godine 1903 proslavila je Pučka kasina svoju 25 godišnjicu. Bio je svečani „Te Deum“ u franjevačkoj crkvi, a službu je vršio O. Silverije Lipošinović, gvardijan. Poslije službe Božje održana je svečana velika skupština kojoj je pretsjedavao Albe Prčić, pretsjednik Kasine. Dr. Beno Sudarević bio je svečani govornik koji je u lijepom govoru ocrtao njen zadatak.⁷⁴

Pučka kasina preselila se 1 studenoga 1904 godine u svoj vlastiti dom u Sokolskoj ulici. Blagoslov kuće obavio je pop Pajo 18 prosinca 1904 godine. Naveče bila je društvena večera. Glavni govornik bio je Dr. Beno Sudarević koji je u svome govoru ocrtao smjernice što treba i kako treba da uspješno djeluje ovo žaratište svega narodnog života u Subotici.⁷⁵

Godine 1928 Pučka kasina proslavila je 50 godišnjicu. „Te Deum“ je održan u katedrali, a službu je vršio biskup Lajčo Budanović. Poslije toga održana je svečana skupština pod pretsjedništvom Joška Malagurskog. Govornici su prikazali cijelu prošlost Pučke kasine koja je teškim i trnovitim putem došla do svoje potpune slave. Naveče je održana svečana akademija u Gradskom kazalištu. Prikazana je prekrasna živa slika iz prošlosti i sadašnjosti Bunjevaca.

Na Marijin-dan 1938 godine ova najstarija hrvatsko-bunjevačka kulturna ustanova, Pučka kasina navršila je šezdesetgodišnjicu svoga opstanka. Taj svijetli dan ove tvrđave Bunjevaca bio je proslavljen skromnom svečanošću. Svevišnjemu odala se smjerna zahvalnost što je baš preko ove ustanove sačuvana od propasti bunjevačka grana hrvatskog stabla. To je bio dan kada su se ponovo našli na okupu svi oni koji su se kroz dugo godina

⁷³Štampano pismo u arhivu Matice subotičke.

⁷⁴Danica za god. 1904 str. 28—32.

⁷⁵Danica za god. 1906 str. 43—44.

pod kasinskim barjakom neustrašivo borili za prosvjetni napredak i slobodu našeg roda. Taj je dan bio novo poticalo za što složniji, svestraniji i uspješniji rad na dobro Hrvata Subotice i cijele ravne Bačke. Prije podne u 10 sati bila je svečana sv. misa koju je otслужио Preuzv. g. biskup Ljudevit Budanović u katedrali sv. Terezije. Zatim je u Domu katoličkih udruženja održana svečana akademija. Glavni je govornik bio Ive Prčić koji je u podužem predavanju iznio povijest ove naše lijepe narodne ustanove.

Pučka kasina bila je prije rata središte svega narodnog života. To je ona ostala i poslije ujedinjenja. U njoj se sastaju i danas stari i iznemogli starci, trijezni i odvažni muževi, vatrena i poletna omladina. Onaj uzvišeni cilj, što ga pri osnutku stavila sebi u zadatak, i danas vjerno i potpuno izvršuje. Ona je ognjište iz kojega se otsijeva iskrenost, čestitost i poštenje bunjevačkih Hrvata. Dao Bog, da u ovakvoj ljubavi prema svome seljačkom narodu dočekamo i 100 godišnjicu.

Zasluga je Pučke kasine što je od početka svoga opstanaka priredivala Veliko prelo. Ta je priredba 2 veljače svake godine, na dan Svijećnice. Mnoštvo naroda posjećuje ovu narodnu zabavu i zaboravlja svoju tugu i sve jade što ga prate u ovom mučeničkom životu. Za svako Veliko prelo otpjevana je po jedna pjesma rodoljubivog sadržaja. Svečanim prigodama Pučka kasina izdavala je za Veliko prelo pjesme, i kao „Pisme preljske“ i „Preljski dar“ dijelila je među narodom. Ovim izdanjima cilj je određen riječima: — Podi daklem knjigo naša u široki svijt, budi srićna, blagoslovljen ti bio put. Budi lipo sime najplemenitijega rodoljublja i domoljublja.⁷⁶ —

U predgovoru jednog takvog izdanja čitamo: — Kod nas Bunjevacah, jedno vrime, Veliko prelo donaša po jednu novu pismu, koju na Prelu prviput odpivaju tamburaši, a od njih ih narod priuzme i raznese na sve strane širokog atara Subotice tako, da za kratko vrime te pisme pridju i na sela, te od istih širom Bačke odjekuju brda i doline, šume i livade, njive i vinogradi, svatbe i babine, prela i sastanci.⁷⁷ —

Prvo Veliko prelo održano 1879 godine posjetilo je oko 1000 osoba. Tu je bilo cvijeće bunjevačkog roda. Na ovom pre-

⁷⁶ Preljski dar str. 4.

⁷⁷ Pisme preljske str. 3-4.

lu odjeknula je prviput pjesma „Kolo igra“ što ju spjevao Nikola Kujundžić (Tarkamen). Uglazbio ju i na tamburice udesio Krunoslav Mukić. Ova je pjesma postala tako popularna da ju svuda pjevaju gdje god Bunjevci žive. Evo je u cijelosti :

Kolo igra, tamburica svira,
Pisma ječi, neda noći mira;
Svud se čuje, svud se šorom znade,
Da Bunjevac dušu ne izdade;
Veseli se — svaki mu se divi:
Nek se znade, da Bunjevac živi!

Nije majka rodila sinaka,
Ko što j' sinak divnih Bunjevaka;
Nit će majka roditi junaka,
Ko Bunjevca, taka vesaljaka;
Kolo vodi — svaki mu se divi: —
Nek se znade, da Bunjevac živi!

Ni divojke ne biše u nane,
Ko što j' ćerka bunjevačke grane;
Svilu nosi, a zlatom se krasí,
Crne oči, crni su joj vlasi;
Kolo igra — svaki joj se divi: —
Nek se znade, da Bunjevac živi!

Ori pismo, tambur tamburice,
Nek se čuju daleko ti žice:
Nek se gori a i doli znade,
Da Bunjevac dušu ne izdade;
„Prelo“ kupi: nek se svaki divi,
Nek se znade, da Bunjevac živi! ⁷⁸ —

KOLO MLADEŽI

Sva nastojanja Paje Kujundžića da se uvede hrvatski jezik u osnovne škole ostala su bez uspjeha. Izmislio je zato nov način borbe protiv nasilnih ugnjetača. Organizirao je našu narodnu omladinu, pripravljaio ju i spremao za ovu borbu. Ova oduševljena omladina sastane se na sjednici u Pučkoj kasini i odluči da će osnovati društvo „Kolo mladeži“ — radi njegovanja naobrazbe u bunjevačkom narodu, radi usavršavanja bunjevačke pisme i svirke, pa i radi pomaganja sirotinje u naukama. — Na duhovski ponedjeljak 1896 godine osnovano je „Kolo mladeži“

⁷⁸ Pisme prelijske str. 7—8.

u rodoljubivoj kući Age Mamužića. On je sa Pajom Kujundžićem prigrlio ovu omladinu. Ovo društvo postaje nosilac narodnog osjećaja. To je jedno mladano društvo mladih Bunjevaca i Bunjevaca, osnovano radi njegovanja bunjevačke pisme, svirke i zabave. Glavno joj zabava „Veliko kolo“, koje godimice priređivati želi. — Nikla je ova zadruga na obiteljskom sastanku i zabavi otmjenijih bunjevačkih mladića. Duša ovoga društva bio je Pajo Kujundžić, a klica mu potječe iz čestite i poštene kuće Andrije Stipića Švabovog. On se ponosio što je umio u sitne žice i znao dati života suhome drvetu. Očevu vještinu naslijedili su i njegovi sinovi Marko i Andrija. Što je bilo mladih Bunjevaca, sakupljali su se oko braće Stipića i učili su od njih svirati u tamburice. Njihov stan postao je tako gnijezdo nekog malog kola.⁷⁹

Nacrt pravila predložen je glavnoj skupštini. Ona ih primi jednoglasno i povjeri vodstvu da ih pošalje na odobrenje Ministarstvu unutrašnjih poslova. Pravila su poslata policiji da ih dostavi Ministarstvu. Policija ih vrati primjedbom: Mladež može pivati i tamburati, koliko hoće, i bez naročitih odobrenih pravila.⁸⁰

Osnivači Kola mladeži bili su: Ivan Budinčević kao pretsjednik društva, Marko Stipić, Veco Vojnić, Stipan Matijević, Mate Dulić, Staniša Neorčić, Andrija Stipić, Josip Stipić, Tome Čović, Kalor Matković, Blaško Milodanović i Sokol Neorčić.⁸¹ Kasnije su pristupili ovom kolu mnogi naši omladinci, a među njima i Josip Vojnić Hajduk, Babijan Malagurski,⁸² i Franjo i Beno Sudarević.⁸³

Ovi naši omladinci, i bez odobrenih pravila, udruženi u Kolo mladeži sastajali su se kod Luke Sekelja. Na svojim su sastancima pjevali uz cilik tamburice naše rodoljubive pjesme. Tražili su utjehu u pjesmi kada im je svagdašnji život u borbi za narodna prava bio pun razočaranja. Rodoljubivi dom Paje Kujundžića bio im je svagda otvoren. Kod njega su se često sastajali, i on bi ih sokolio svojim vatrenim govorima na ustrajan rad. Rado su bili primljeni i u kući naših vrlih rodoljuba: Age Mamužića, Ice Malagurskog, braće Sudarevića i Luke Kopilovića.

⁷⁹ Danica za god. 1898 str. 21—27.

⁸⁰ Neven od 1 svibnja 1897.

⁸¹ Neven od 1 srpnja i 1 studenoga 1897.

⁸² Neven od 1 kolovoza 1898.

⁸³ Neven od 1 kolovoza 1899.

Svojom su milozvučnom pjesmom ne samo razveselili ukućane nego su ih učvrstili u osjećaju prema svome narodu.⁸⁴

Kolo mladeži htjelo je da ima odobrena pravila da bi moglo nastupiti javno. Pošalje ih zato neposredno Ministarstvu. Ministarstvo je 1897 godine poslalo ova pravila Velikom županu da dade svoje mišljenje. Ali njemu se nije žurilo sa odgovorom. Neven na ovaj postupak Župana primjećuje: — Tri mjeseca je čekao da napiše tri do četiri reda i da vrati svoje klapnje, što je on sanjao o tom strašnom „Kolu mladeži“. Ovo biližimo da narod zna, ko mu križa puteve, nek se zna kome ne triba bunjevačka rič.⁸⁵ —

Na osnovu mišljenja Velikog župana Ministarstvo unutrašnjih poslova poslalo je pravila Kola mladeži Gradskom senatu tom primjedom da ih nije moglo raspravljati, jer ovo društvo ima prosvjetnu i dobrotvornu svrhu. Zato preporučuje da se ova pravila preinače i ponovo pošalju na odobrenje. Kolo mladeži, na svojoj skupštini kojoj je pretsjedovao Dr. Josip Vojnić Hajduk, preinači ova pravila i opet ih pošalje na odbrenje.⁸⁶

Ministar unutrašnjih poslova tražio je od Gradskog senata mišljenje po ovom pitanju. Gradski senat je poslao Ministarstvu ovo mišljenje: — Neki inteligentni Bunjevački mladići osnovali su „Tamburaško društvo“ u cilju da se izobrazе u glazbi. Vlasti im u tom pogledu nijesu smetale, ali oni nijesu bili zadovoljni. Odlučili su da osnuju društvo „Kolo mladeži“ koje će imati i odobrena pravila. U osnovnim pravilima naznačen je kao glavni cilj društva: usavršavanje u sviranju na tamburici. Za ovo pak ne treba nikakve dozvole. Ovo društvo ali ima sasvim drugi cilj, naime: ekskluzivizam bunjevačkog i mađarskog stanovništva u ovom gradu. Ovo je društvo htjelo prirediti „Veliko kolo 2 svibnja 1897 godine u dobrotvornu svrhu. Gradski senat obzirom na cilj same priredbe nije stavio nikakve zapreke za održanje ove zabave. Zahtijevao je samo da se u čisto bunjevački program unese barem jedna točka na mađarskom jeziku da bi se spriječio izvjesni antagonizam između narodnosti. Ovo je društvo odlučno odbilo zahtjev Gradskog senata. Pozivali su se da i Srbi priređuju zabave čisto srpskim programom. Kada je to dozvoljeno Srbima, zašto onda ne bi bilo i Bunjevcima. Jedan

⁸⁴ Neven od 6 kolovoza 1920.

⁸⁵ Neven od 1 srpnja 1898.

⁸⁶ Neven od 1 kolovoza 1898.

je član, štoviše, izjavio da se društvo neće kompromitirati stavljanjem na program i jedne mađarske točke. Nije li, dakle, prirodno da je vlast zabranila održanje „Velikoga kola“ zbog protudržavnog ponašanja članova ovoga društva? Subotički Bunjevci nijesu nikada bili protudržavnog osjećaja i uvijek su se slagali sa Mađarima. Ovo društvo ima izričito bunjevački separatistički karakter, a nastoji da izgoni mađarsku riječ iz bunjevačkih zabava. Danas osim malo iznimaka svi Bunjevci govori mađarski. Nije li onda, ovo njihovo nastojanje, zapravo, širenje mržnje i razdora među narodnostima. Iz ovih razloga Gradski senat predlaže na odobrenje ova pravila samo u tom slučaju, ako će u nazivu društva i na samom pečatu biti natpis i na mađarskom jeziku. U protivnom Gradski senat ne predlaže da se odobre ova pravila.⁸⁷ — Ministar unutrašnjih poslova na osnovu ovog izvještaja Gradskog senata nije odobrio pravila Kola mladeži iz razloga, jer se razna društva i sa različitim ciljevima ne mogu osnovati pod jednim zajedničkim pravilima.⁸⁸

Kolo mladeži vršilo je i dalje svoje poslanstvo u narodu. Širilo je i učvršćivalo narodnu svijest, a mlade je pripravljalno na složnu i odlučnu borbu. Neven lijepo opisuje ulogu i djelovanje ove omladine: — Kolo mladeži je lipa zadruga sve podabranih mladića, koji javne uloge igraju, zvanije zapremajn u trgovinama, obrtu ili upravi, ili su samostalni posjednici koji skupa zastupaju narod, pa bi moglo Kolo mladeži postati klicom kake zamašne partaje. Otud bojazan, otud mržnja na Kolo mladeži. Žučni napadaji na Kolo mladeži sve su više učestali. To su bile obične podvale, na koje je Dr. Josip Vojnić Hajduk muževno odgovorio: „Dok se patriotizmom od nas traži, da se odrekemo materinskog jezika na javi, u školi, crkvi i upravi, dok se putem patriotizma hoće nama da zabrani van obiteljskog kola rabiti materinski jezik, dotle i taki patriotizam mi ne možemo usvojiti. Ovo osića svaki Bunjevac. Ovo je želja cilog naroda, da nas ne preziru zbog jezika svoga.“⁸⁹ —

Mađarske novine digle su kuku i motiku na Kolo mladeži. Proglasile su sve članove izdajicama domovine. U tom su prednjačile osobito: „Szabadkai Hírlap“, „Bácskai Ellenőr“, i „Bácskai Napló“. Ovi su novinski članci probudili Dr. Josipa

⁸⁷ Original u arhivu grada Subotice.

⁸⁸ Ibidem.

⁸⁹ Neven od 1 prosinca 1898.

Vojnić-Hajduka, pa im je 1898 godine u posebnoj brošuri: „Válasz több rendbeli újság cikkeire“ (Odgovor na mnoge novinske članke) prikazao pravi rad Kola mladeži. Pobio je njihove sve lažne navode. U Subotici je, kaže on, dozvoljeno svima stranim društvima ma na kakvom jeziku prirediti koncerte, zabave i predavanja, samo nije slobodno Bunjevcima. Bahov apsolutizam je bio najgrozniji u mađarskoj povijesti, ali ipak nije zabranio nijedne zabave, ako se nije održala samo na njemačkom jeziku. Najosnovnije je pravo svakog naroda da onim jezikom govori što ga naučio od svoje majke. Gaziti ovo pravo okrutno je tiranstvo. U svom ogorčenju napadaju i Neven kao glasilo Kola mladeži. Zar je to snošljivost, kada se napada bunjevački list što se usudio od riječi do riječi citirati pozitivne zakonske propise? Zar je u očima mađarskih šovinista već i to izdajstvo?! To je nasilje protiv svakoga mira i poretka u državi. To je tiranija koja potkapa temelje samoj državi. ⁹⁰ —

Kolo mladeži poslije odbijenih pravila opet je sazvalo glavnu skupštinu 1900 godine da ponovo pretrese pravila društva. Pretsjednik dr. Josip Vojnić Hajduk poslao ih je tako preinačena na odobrenje. Ministarstvo unutrašnjih poslova nije potvrdilo ni ova pravila Kola mladeži. Kao razlog ovoj svojoj odluci navelo je, da je osnovano jedno društvo koje ne bi radilo u duhu prikazanih pravila, jer ima prikriveni cilj. ⁹¹

Pravila Kola mladeži nijesu, dakle, odobrena. Društvo poslije ove odluke Ministarstva nije moglo nastupiti javno. Pojedini članovi oduživali su se svome napaćenom narodu na taj način što su već i prije donošenja ove odluke na svojim kancelarijama stavili samo hrvatske natpise. Prvi je to učinio Ago Mamužić, a njegov su primjer slijedili: Dr. Stipan Matijević, Dr. Josip Vojnić Hajduk i Dr. Franjo Sudarević. Time su javno i otvoreno demonstrirali protiv zuluma okrutnih ugnjetača. ⁹²

VELIKO KOLO

Poslije uspješnih sastanaka u rodoljubivom domu Paje Kujundžića i drugih odličnih i svijesnih Bunjevacu Kolo mladeži na nagovor samoga pop Paje odlučilo je da stupi i pred javnost. Svoju odluku provede u djelo. Ovo društvo odluči da će svake

⁹⁰ Brošura u arhivu Matice subotičke.

⁹¹ Danica za godinu 1902 str. 48.

⁹² Neven od 1 studenoga 1899.

godine prirediti Veliko kolo da time diže prosvjetu i napredak bunjevačkog roda, a u društvenom općenju da ga učvrsti u čistoj i neokaljanjoj narodnoj svijesti. ⁹³ —

Prvo Veliko kolo održalo se na Mladi Uskrs, 12 travnja 1896 godine. Na poziv Kola mladeži na ovoj priredbi svesrdno je učestvovala i Srpska pjevačka družina koja je pod vodstvom dirigenta Mile Rajića otpjevala nekoliko krasnih pjesama. Ovu zabavu otvorio je tamburaški zbor Kola mladeži kojim je dirigirao Marko Stipić. Njihovu je izvedbu prisutno mnoštvo naroda oduševljeno pozdravilo. Stipan Matijević bio je svečani govornik. On je u svom govoru naglasio potrebu narodne prosvjete, jer — ko je neprijatelj napritku i boljitku jednoga naroda, taj je neprijatelj samoj domovini. — Poslije ovoga govora Lozika Prčić (Lozijana) deklamirala je pjesmu „Rodu“ od našega franjevačkog pjesnika Mladena Barbarića. Oduševljenje naroda bilo je veliko kada je izgovorila riječi pjesnikove :

»Volim rod svoj, kano rosa cveće.
Tu mi ljubav ni sav sviet oduzeti neće.
Na taj oltar metnula sam svoje srce mlado...
Uz taj oltar i sad klečim, pa se žarko molim :
Iza Tebe Bože mili, jedino rod volim ? !«

O značenju ovoga Velikog kola Danica je značajno zabilježila : — Učena mladež bunjevačka prvi put je skupila u javnost i uslovia rod svoj bunjevački; prvi put se izpovida bunjevcem kolo mladića javno, kada u Velikom kolu sa tamburom u ruci se sklanja narodu... Prvo veliko kolo znači uskrснуće svisti bunjevačke i roda Bunjevačkog. ⁹⁴ —

Poslije ovoga lijepoga programa mladež se veselila do zore. Joso Rajčić, časni starješina bio je sav ushićen kada je govorio o toj priredbi : — Ako je tako lipo u nebeskom raj, kako je bilo sinoć na Velikom kolu, onda se ta lipota izkazati nemože ! ⁹⁵ —

Poslije ove vrlo uspjele priredbe pop Pajo se nadao da će i drugo Veliko kolo, što će se prirediti 1897 godine, biti još zamašnije i snajnije. Ali ni protivnici nijesu mirovali. Krivo im je bilo, što su Bunjevci priredili Veliko kolo gdje je sudjelovala

⁹³ Neven od 1 lipnja 1897.

⁹⁴ Danica za godinu 1897 str. 56.

⁹⁵ Neven od 8 kolovoza 1920.

i Srpska pjevačka družina. Upotrijebili su zato svu svoju moć da pomoću vlasti spriječe daljne ove priredbe.

Ivan Budinčević, pretsjednik Kola mladeži predao je molbu Policiji da dozvoli održanje Velikog kola za dan 2 svibnja 1897 godine u prostorijama današnje kafane Beograd u korist siromašnih učenika osnovnih škola u Subotici. Molbi svojoj priključio je i ovaj raspored : — 1) Otvor: „Kraljević Marko“ od Franje Gala. Svira dobrovoljna tamburaška družina. 2) Proslov. Govori: g. Ivan Mukia Budinčević adv. kandidat. 3) Smeša srpskih pesama. Peva mišoviti zbor Srpske pevačke družine. 4) „Moje blago“ od Joze Navratilke. Krasnoslovi gospogjica Katica Baić. 5) Zbirka bunj. pisama. Svira dobrovoljna tamburaška družina. 6) „Zora puca“ od P. Preradovića. Krasnoslovi gospogjica Manda Dulićeva. 7) „Oj oblaci“ od Topalovića. Piva srpska pevačka družina. 8) Smiša bunj. pisama. Svira dobrovoljna tamburaška družina. — Ovu je svoju molbu obrazložio da ova priredba nije politička nego čisto humana. Priređuje se pak u prvom redu za Bunjevce. Priređivačima će biti milo da na toj zabavi pozdrave i reprezentante drugih narodosti.⁹⁶

Lazo Mamužić upotrijebio je svu silu i svoju vlast da spriječi održavanje drugoga Velikog kola. Na prvoj priredbi 12 travnja 1896 godine prisustvovala je i Srpska pjevačka družina. Sada je Lazo Mamužić pozvao sve činovnike, Srbe i Bunjevce i zabranio im je da sudjeluju na toj priredbi. Zbog ove zabrane Srpska pjevačka družina održala je 18 travnja 1897 godine izvanrednu veliku skupštinu pod pretsjedništvom potpredsjednika g. Mile Rajića. Ova je skupština riješila, da odustaje od sudjelovanja na Velikom kolu iz razloga, što među članovima ima mnogo gradskih činovnika. Ovaj postupak Srpske pjevačke družine nazivaju Subotičke novine kukavštinom. Čudnovato je, zašto ovoj skupštini nije pretsjedavao sam pretsjednik Dr. Pera Radić koji je kao liječnik nezavisan čovjek, nego je to prepustio korovođi Mili Rajiću koji zavisi od gradskog načelnika, toga svemoćnoga subotičkog paše i poturice. Subotičke novine dalje nastavljaju : — G. Pero Radić i g. Mile Rajić, za čija se imena vezuje ona crna tačka u životu naše pevačke družine, neka pred celim Srpstvom odgovaraju za ovo junačko delo, ali neka znaju : da Subotičko srpsko građanstvo nije s njima saglasno, i odriče se svake zajednice sa svojim

⁹⁶ Original u arhivu grada Subotice.

pevačkim društvom. — Na koncu ovoga članka pisac poziva Dr. Peru Radića, pretsjednika Srpske pravoslavne crkvene općine, Bogdana Dimitrijevića tutora i Milu Rajića, skupštinara da se zahvale na ovim počastima, jer kao ropske duše nijesu dostojne narodnog povjerenja.⁹⁷

Policija grada Subotice odbila je molbu Ivana Budinčevića iz ovih razloga: 1) Cilj je nekolicine da unese razdor među Bunjevce i Mađare. Kolo mladeži bez pitanja većine priređuje na svoju ruku ovu zabavu. 2) Po programu sudjeluje i dobrovoljno tamburaško društvo koje nema odobrenih pravila, i zato kao takvo ne može nastupiti javno.⁹⁸

Protiv ove odluke Ivan Budinčević predao je priziv Gradskom senatu. Prigovorio je razlozima policije koji su neozbiljni i bez ikakvog temelja. Ako se zabrani takva zabava u dobrotvorne svrhe, može izazvati razdor i nesuglasice među narodnostima. U pogledu sudjelovanja dobrovoljnog tamburaškog društva, koje nema odobrenih pravila, također je neosnovan razlog za odbijanje ove molbe. Sam Gradski senat je odgovorio društvu, kada je trebalo da se odobre pravila, da takvo društvo ne treba odobrenje više vlasti, zato bez ikakve smetnje mogu djelovati. Policija daje dozvolu za održanje zabave Srbima, Talijanima, Rusima, Nijemcima i drugima, samo Bunjevcima ju ne da.⁹⁹

Gradski senat je na sam dan kada se imala održati ova zabava, odbio priziv Ivana Budinčevića iz razloga navedenih u samoj policijskoj odluci.¹⁰⁰

Nezadovoljan ovim nepravednim riješenjem Gradskog senata, Ivan Budinčević predao je Ministru unutrašnjih poslova revizionu molbu. Potužio se da je Gradski senat otezao sa riješenjem priziva u namjeri da svakako osujeti održanje ove zabave. Zato moli da g. Ministar zatraži sve spise po ovom predmetu, uzme u zaštitu ovu stvar i naredi policiji i Gradskom senatu da u ocjenjivanju sličnih molba postupaju po zakonu.¹⁰¹

Protiv nezakonitog postupka Gradskog senata i policije istodobno sa revizionom molbom predao je Ivan Budinčević i žalbu Upravnom odboru grada Subotice kao upravnoj vlasti višeg stepena. Molio je da prve dvije odluke kao nezakonite i na

⁹⁷ Subotičke novine od 24 travnja 1897.

⁹⁸ Original u arhivu grada Subotice.

⁹⁹ Ibidem.

¹⁰⁰ Ibidem.

¹⁰¹ Ibidem.

neistinitim podacima temeljene odbije i dozvoli održanje Velikog kola koje će se održati poslije konačnog odobrenja. Upravni odbor odobrio je prve dvije odluke a odbio je žalbu Ivana Budinčevića iz razloga navedenih u samim tim odlukama.¹⁰²

I protiv ove odluke Upravnog odbora žalio se Ivan Budinčević predavši tužbu Ministru unutrašnjih poslova. On moli da se sve tri odluke ponište i da Ministarstvo dozvoli održanje Velikog kola. Napominje da je predao pravila Kola mladeži Ministarstvu na odobrenje. Društvo nije protudržavno. Ovu klevetu bacaju na ovo društvo samo njegovi neprijatelji koji hoće da iz ovoga spora steku politički kapital.¹⁰³

Ministar unutrašnjih poslova, napokon, poslije dugog odvlačenja odbio je tužbu Ivana Budinčevića obrazloživši ju da nema zakonskog osnova na osnovu kojeg bi mogao izmijeniti odluku policije, Gradskog senata i Upravnog odbora. Tako je Veliko kolo konačno zabranjeno.¹⁰⁴

Zabranu Velikog kola živo je pratila i dnevna štampa u Subotici. Mađarske su novine pisale komentare o ovim događajima na različite načine. Naravno, većina ih je bila protivna održanju Velikog kola. Ivan Budinčević dao je u „Bačkai Hirlapu“ opširnu izjavu u kojoj je oštro osudio postupak velikog kapetana Salaije i gradskog načelnika Laze Mamužića.¹⁰⁵

Jedino su Neven i Subotičke Novine uzele u obranu Veliko kolo i rodoljubivu mladež. Svu su krivnju bacile na gradskog načelnika Lazu Mamužića kome u uvodnom članku poručuju: — Ali neka ne zaboravi, da ako se na krili rodoljubivoga bunjevačkog pokreta podigao na stolicu gradonačelničku u trećem gradu Ugarske, da će ga ista ta struja znati, ako se nedostojno vlada, i u bezdan srušiti.¹⁰⁶ —

Lazo Mamužić bio je glavni krivac, što se zabranilo Veliko kolo. Tražio je uzroka da zabrani održanje ove narodne priredbe. Zato je zahtijevao od priređivača da stave na program i koju mađarsku točku. Naravno, da su ga naši omladinci kategorički odbili, jer se društvo ne bi htjelo kompromitirati. To je bio dovoljan razlog, da Lazo Mamužić presiječe sve lijepe planove naše omladine. Dan zabrane Velikog kola bio je „Veliki petak,”

¹⁰² Original u arhivu grada Subotice.

¹⁰³ Ibidem.

¹⁰⁴ Ibidem.

¹⁰⁵ Bačkai Hirlap od 13 listopada 1897.

¹⁰⁶ Subotičke Novine od 10 travnja 1897.

za naš narod i ostaće vazda u gorkoj uspomeni kod Bunjevaca. U to vrijeme došao je u Suboticu Ministar unutrašnjih poslova. Kolo mladeži spremilo je deputaciju pod vodstvom Ivana Budinčevića, Josipa Vojnić-Hajduka i Bene Sudarevića da zamoli Ministra da im odobri pravila i dozvoli održanje Velikog kola. Lazo Mamužić spriječio je ovoj omladini da dođe do Ministra i tako im je osujećena i posljedna nada. Danica prikazavši sve ove događaje primjećuje: — Otpor subotičkog redarstva i Senata ni na jedan čas nije obustavio život „Kola“. Dvorovi naših rodoljuba vazda su otvoreni Kolu mladeži i dadoše prigode, da se narod kupi oko naših tamburaša, koji taki nov život zavedoše u narodu, koji neće, ne može izginuti, nego će kao luč svitliti i njegovati narodni život. Tu se udružila bunjevačka inteligencija sa prostim narodom.¹⁰⁷ —

¹⁰⁷ Danica za godinu 1898 str. 21—27.

BOLEST I SMRT

Pop Pajo je pri kraju svoga života često pobolijevao. Još kao profesor gimnazije 1907 god. predao je molbu Gradskom senatu da mu dozvoli dopust. Tražio je lijeka po kupalištima i lijepim predjelima prirode. Ali teška bolest i dalje je morila njegovu već oslabljeno tijelo.

Svoju oporuku napisao je 1907 godine na hrvatskom jeziku. Glavne su joj odredbe : Kao zakladu ostavlja 2000 kruna Dobrotvornom društvu u Subotici. Ako se pak ne osnuje ovo društvo, onda će ovom zakladom upravljati : Šandor Rajčić, Joso Prčić, Dr. Ivan Mukija Budinčević, Nikola Matković bivši urednik Nevena, Mijo Mandić učitelj, Staniša Neorčić, Mate Dulić zvaničnik, Stipan Vojnić Tunić, Time Vojnić Tunić i njihovi drugovi koje umole da sudjeluju u upravi ove zaklade. Za uređenje svoje grobnice ostavlja 1500 kruna a 1000 kruna za misu fundaciju. Iz kamata ove fundacije ima se služiti sv. misa za njega i njegovu rodbinu, a ostatak kamata ima se razdijeliti među sirotinjom. Svoju oporuku završava riječima : — Napokon svim onim koji se mene rado sićaju ostavljam za amanet, da se Boga bojeći upravljaju život svoj ; vira uhvanje i ljubav neka im budu zvižde pridoznice. Ljubite i iskrnjega svoga, jer bez ovog nema pravog rodoljublja ni čestitog domoljublja ; a ovo dvoje sačinjavaju čovika. Domovina i rod tvoj, pa da su i najlošiji, triba da su ti mili i dragi. Zato se i sam molim Bogu dragom do zadnjega daha moga : Bože blagoslovi bunjevački rod moj i milu mi domovinu. — Ovu je oporuku 1909 godine nadopunio time, što je ostavio još 500 kruna siromašnim učenicima Subotičke gimnazije i 500 kruna dobrotvornoj kuhinji sv. Antuna.¹ —

Bolest je i dalje rušila njegov, inače, jaki organizam. Nadošla je još i opasna bolest na očima. Molio je, zato, kalačkog Nadbiskupa da ga riješi dužnosti svagdašnjeg recitiranja časoslova.

¹ Rukopis u arhivu Matice subotičke.

Njegovoj je molbi udovoljeno 1910 godine, ali je umjesto toga bio dužan izmoliti cijelu krunicu.²

Svoju oporuku ponovo je nadopunio 1914 godine. Bunjevačkoj školskoj zadruzi ostavio je 3000 □ hv. zemlje i 2000 kruna, ako Ministarstvo odobri njena pravila. Osnovao je još dvije misne zaklade, svaku po 500 kruna: jednu da se iz kamata služi sv. misa za njegove roditelje u crkvi franjevačkoj i jednu da se služi sv. misa za njegovu dušu u crkvi sv. Jurja. Odredio je također da se na obadvije mise pjeva bunjevački. Ukoliko pravila Bunjevačke školske zadruge ne budu odobrena, vrijednost ove zaklade, što iznosi ukupno 5000 kruna, sačinavaće osnovnu glavicu. Iz kamata imaju se nagraditi bunjevački učenici koji pokazuju najbolji uspjeh u hrvatskom jeziku. Odredio je da se ima podići na grobu križ od kamena, a sirotinji da se podijeli 100 kruna na dan njegove smrti. Preporučio je nadalje da se osnuje Dobrotvorno društvo pod zaštitom sv. Obitelji u cilju da se pomažu djeca siromašnih bunjevačkih roditelja.³

Duševni bol zbog svjetskoga rata pospiješio je konac njegova života. Bolest mu je pogoršala u rujnu 1915 godine, ali se još uvijek držao na nogama. U mjesecu listopadu srušila ga u krevet. Strpljivo je i mirno podnosio velike muke. Zadnjih dana teško je progovarao. Spomenuo je samo više puta svoju „siročad.“ I na smrti je mislio na svoj zapušteni rod. U nedjelju, na dan smrti izgovorio je zadnje riječi: „Stipane, Ivane, Time.“ Mislio je na svoje nećake koji su se borili na svjetskom bojištu. Naveče u 10 sati, 10 listopada 1915 godine prestalo je da bije njegovo rodoljubivo srce. Njegova skromna i pobožna duša vratila se svome Stvoritelju. Narod je došao k njegovom odru da se oprosti od svoga župnika i učitelja. Mrtvo tijelo pop-Paje preneseno je u crkvu sv. Jurja 12 listopada 1915 godine prije podne kada je održana zadušnica za njegovu dušu. Isti dan u 3 sata poslije podne, sahranjen je u prisustvu ogromnog mnoštva naroda u obiteljsku grobnicu u centralnom katoličkom (t. zv. bajskom) groblju. Ukop je obavio Dezider Vojnić, prepozit i župnik sv. Terezije uz asistenciju velikog broja svećenika.⁴ Gradski senat nije bio zastupan na sprovodu. Ali je zato bila prisutna sva Subotica.⁵

² Original u arhivu Matice subotičke.

³ Rukopis u arhivu Matice subotičke.

⁴ Bácskai Hirlap od 12 listopada 1915 godine.

Smrt Paje Kujundžića opisale su sve mjesne i strane mađarske novine. U ovim člancima priznale su njegove vrline, nepopustljivost u načelima i njegov čelik značaj. — Smrću Paje Kujundžića pokopan je u hladan grob tipičan radenik u subotičkom javnom životu. Živo je sudjelovao u gradskoj politici. Igrao je vidnu ulogu, jer su ga Bunjevci smatrali svojim vođom. Njegova je riječ uvijek bila odlučujuća.⁶ —

Evo i drugih članaka :

— Pokojni župnik bio je ranije profesor vjeronauka koju je dužnost vršio bez prijekora. Ali ne možemo to da tvrdimo i o njegovom političkom držanju. Bio je pristaša velike hrvatske misli i u njenoj službi često je pretjeravao.⁷ —

— Umro je župnik sv. Jurja. U ljubičastom misnom odijelu leži na odru u jednoj tamnoj sobi župskog dvora Pajo Kujundžić, župnik sv. Jurja i najkarakterističnija ličnost subotičkog javnog života. Protivnici su ga često napadali i prebacivali mu da je Panslaven. On je već u životu pobio ovu klevetu svojim držanjem i u govoru pri svojoj instalaciji za župnika. Naglasio je da mu srce kuca za blagostanje mađarskog naroda, ali mu je jedini cilj da bude vrtlarom siromašnog kulturnog cvijeća bunjevačkog roda. Za 25 godina rada kao profesor vjeronauka odgojio je čitave generacije u kulturnom razvitku mađarskog naroda. Pred njime su kao svećeniku i čovjeku skinuli kapu i njegovi protivnici.⁸ —

Mirko Dugović novinar spomenuo se njegove smrti u ovom lijepom članku : — U žalosti je katolička Subotica. Umro je župnik sv. Jurja, Pajo Kujundžić. Dugi niz nespোরазumijevanja bio je tragika njegovog života. Po uvjerenju bio je radikalnih nazora. Zato se morao boriti sa jakim protivnicima. Od svoga uvjerenja ipak nikad nije odustao. To je bio uzrok, da nijesu razumjeli ovog čovjeka koji je tražio put pravednosti. U tom je radu naišao na teške zapreke. U žučnoj borbi često je puta protuslovio samom sebi, ali samo prividno. Sve ovo nije moglo promijeniti njegov radikalizam. Bio je vjeran sluga Krista, i pred očima mu je bio napredak vjernika bez obzira na narodnost njihovu. Na političkom polju došao je često puta u suprotnost

⁶ Neven od 10 listopada 1919.

⁷ Szabadkai Hétfői Hírlap od 11 listopada 1915.

⁸ Szabadkai Újság od 11 listopada 1915.

⁹ Bácsmegeyi Napló od 12 listopada 1915.

sa onima s kojima se zajedno borio. Bio je, naime, uvjeren da onaj put što ga izabrao, neće odrediti časoviti uspjesi ili neuspjesi pojedinih političkih struja, nego onaj nepromjenjivi zakon koji ne može pravdu asimilirati. Bio je uvijek miran kad su ga hvalili zbog nacionalizma pa i onda kada su ga žigosali kao izdajicu. Njegov je život bio otvorena knjiga pred prijateljima kao i pred njegovim protivnicima. Da nije bio uvijek iskren i otvoren, sigurno bi ga ljudi bolje razumjeli. Želio bih da se oko njegovog odra sastane ljubav koja će ga pratiti na zadnjem putu, ona ljubav koja nije individualna, nego izvire iz dna duše i znade prigrлити sve protivnosti, ona ljubav koja će pravedno ocijeniti vrijednost čovjeka. Takvu ljubav zavrijedio je od nas po svome uzornom životu.⁹

Uoči sloma Austro-Ugarske monarhije mjesni mađarski list „Bácsmegyei Napló“ spomenuo je djelovanje Paje Kujundžića. Zbog njegovog političkog mišljenja mađarska javnost oštro ga je osudila. Napadala ga je, jer ga nije razumjela. Poslije njegove smrti promijenilo se mišljenje njegovih političkih protivnika. Vidjeli su razvoj prilika u državnom životu što je prouzrokovao svjetski rat, i napokon, priznali su svoju bludnju. Ali bilo je već kasno. Ovaj list u svome članku: „Oporuka Paje Kujundžića“ ovako opravdava političko djelovanje našeg Starog Rodoljuba : – Život mu je bio neprestana borba u kojoj se nije znao pokloniti niti poniziti. Njegovi protivnici nijesu ga mogli svladati. Imao je prijatelja koji su ga obožavali. Ali imao je mnogo više protivnika koji su se nemilosrdno borili protiv njega. Ali on je znao odvažno braniti svoja načela. Bio je oduševljeni Bunjevac i ljubio je svoju domovinu. U tome pogledu mnogi ga nijesu razumjeli... Oporuku je napisao na hrvatskom (bunjevačkom) jeziku. Politički dio njegove oporuke najbolje pokazuje, da je ljubio svoj rod i svoju domovinu. To je jasno izrazio u svojoj zadnjoj želji, zato ima da prestane kleveta da je kao Panslaven bio protivnik mađarske države.¹⁰

Neven za vrijeme rata nije izlazio. Svećenici su izdavali Naše novine, ali nijesu pisali u duhu narodnog osjećaja. Ove su novine donijele samo kratku vijest o smrti Paje Kujundžića naglasivši da se nijesu slagale sa njegovim političkim držanjem. Od protivnika i to je lijepo.¹¹

⁹ Bácskai Napló od 12 listopada 1915.

¹⁰ Bácsmegyei Napló od 25 rujna 1918.

¹¹ Neven od 10 listopada 1919.

Poslije rata na obljetnicu smrti Paje Kujundžića 10 listopada 1919 godine održana je zadušnica u crkvi sv. Jurja za pokoj duše ovoga velikog rodoljuba. Neven je tom zgodom donio nekrolog i prikazao je njegov život i rad. Na sv. misi prisustvovao je Veliki župan sa Gradskim senatom. Tu su bila sva bunjevačka društva i korporacije, mnogi njegovi prijatelji, znanci i štovatelji iz naroda.¹²

Pop Pajo ostavio nas je na ovome svijetu u najteže doba kada je obzorje naše budućnosti bilo maglovito i oblačno, kada se nije pokazao ni jedan tračak sunca. Naši protivnici htjeli su tada uništiti još i zadnji ostatak naše narodne individualnosti. Mnogi su naši prvaci izgubili i zadnju nadu u bolji i sretniji život. Pop Pajo, koji je u svome životu popio toliko čemera i žuči kao nitko drugi, još ni tada nije klonuo duhom i nije izgubio nade. Otišao je u bolji svijet vjerujući u pobjedu pravde.

#

¹² Neven od 11 listopada 1919.

LIČNOST I ZNAČAJ

Pop Pajo je najdosljedniji i najborbeniji učenik našega preporoditelja biskupa Ivana Antunovića. Bio je ustrajan u radu i neustrašiv u borbi za narodna prava u školi i upravi. Njegov neslomljiv značaj probijao se kroz sve poteškoće i prepone hitajući hrabro naprijed ka konačnom cilju. Ljubav prema svome narodu krijepla ga je i davala snage da ne sustane na trnovitom putu ispovijedajući svoju lozinku: **Sve za vjeru i narodnu školu.**

Lijepo opisuje njegovu ličnost đakovački kanonik Milko Cepelić koji je godine 1911 upoznao pop Paju kada je boravio tri dana među Bunjevcima i Šokcima. – Popa Paju nisam do tada vidio ali mi je na prvi pogled u veliko imponirao. Kroz tri dana bio mi je on glavnim provodićem med Bunjevcima i Šokcima, i što sam ga dulje slušao, sve mi je više vriedio. Po naravi mučaljiv, izrazom oštar, besjedom kratak, ali svaka riječ, svaka misao, čisto zrno zlatne pšenice bez primjese lagane pljeve. U brzo sam razabrao, da pred menom stoji i meni govori ne doduše stasom, ali besjedom i dušom slavni naš Miho Pavlinović. Miho je doduše umro 1887., ali živa njegova slika živi u subotičkom sinu Paji Kujundžiću; pače ne samo slika, nego i duševna strana Don Mije. Kako je veliki Pavlinović imao velike misli i neizcrpivu ljubav za svoj narod, za slavenstvo, tako je imade i čedni pop Pajo; kako je sve do danas nenadoknativi nam Mijo Pavlinović za tu svoju narodnu ljubav imao mnogo trpiti i znao umrieti, kao zastupnik doduše na carevinskom vieću, ali i kao umirovljeni seoski župnik, tako i pop Pajo trpi sve od časa, kada je počeo širiti među svojim narodom svete-jeronimske knjige, pak jer još svedjer ljubi svoj narod, svedjer je i zamitan. Ali neka se utješi. Imade nješta i sjajnijega od zlatnoga opatijskoga križa, nješto višega od župnika svete Terezije ili kanonije, a to je ljubav i odanost njegovih svetogjurskih župljana bez razlike narodnosti, jer im je svima jednaki otac; a to je duboka ljubav i vječna harnost svega bunjevačko-šokačkoga roda, komu je on i otac i majka, pravi duševni sin neumrloga Ive Antunovića.¹³

¹³ Danica za god. 1914 str. 59.

Značaj Paje Kujundžića lijepo je opisao Neven u spomen-broju o održanim svečanim zadušnicama na dan obljetnice njegove smrti: – Oče Pavle! Mi osamljeni četiri godine osjećamo, da nam fali tvoja desnica, koja bi brižno vodila i nadalje našu narodnu borbu za svoj opstanak, koja desnica koliko god je znala u bijedi i tuzi dobrostivo pomilovati, toliko snažno i uspješno znala je udarce uzvraćat i borit se istodobno na više strana i protiv većih protivnika. Kuća Ti je bila vazda utočište suborioca, koji su pohrlili Tebi, da pod okriljem Tvojim dobiju nove snage, da crpe utjehe ili da se isplaču nad okrutnosti i nepravdom ugnjetača na Tvojim grudima. Drugi su pak zdvajali te pustili borbu sustanuti, izmučeni, savjetujući, da je uzaludan sav napor i cijelo nastojanje. I u takvim teškim časovima nijesi se iznevjerio. Nisi nikada malaksao niti časka, bodreći stalno na daljni otporni rad. Stojao si u životu visoko među nama uprtim pogledom u bolju budućnosti naroda Tvoga; nastojeći da se naš jezik, jedina naša svetinja uzdrži i sačuva, kako bi dođućom zorom slobode stupio narod u zajednicu sa svojom braćom u novu slobodnu državu. Kraj požrtvovnog i neumornog rada u času najveće opasnosti ostavio si nas, nas siročad. Za cijelog Tvog života sijao si zdravo sjemenje i to sjemenje niče i donša evo najzdraviji plod. Jedinostvena nova država u znaku slobode uskrsnula je. Poslije burne četiri godine stojimo mi Bunjevci, kao sinovi ove nove države, svaćajući u cjelosti Tvoj istrajan rodoljubivi rad sa dubokom tugom u srcu i ganuti, da uzor borioće narodnog jedinstva nisi mogao doživjeti, da se Tvoji snovi i želje ispune. Djeca Te hvale. Kao neustrašivog borca, u oklopu pravde nije Te mogla niti surova premoć savladati. Pobijedio si. Sjaj novca nije imao upliva na Tebe, a načela svoja nisi napuštao nikada. Dugogodišnji Neven sa Danicom nose obilježje Tvojeg pera, dok razna društva cijene Tebe kao osnivača i oca novih ideja. Za naše škole vodio si ogorčenu borbu. Svećenik si bio u pravom smislu riječi i duhovni pastir svoga naroda, koji Te neće nikada zaboraviti. Gdje je među nama onaj koji će dostojno znat opisat i ocjenit govore Tvoje? Malo dijete sluša svoju majku tako, kada mu priča slatke bajke, kao što smo mi pazili svaku riječ želeći, da nam u odio padne što češće taj užitak. To nas je umirilo, slabi su postajali jači, u nama se stvarala čvrsta želja, da i mi učinimo nešto za sveopću stvar. Protivnik je pod dojmom govora osjetio, kako je slab i nedorastao, dok je pravda i istina pobjedonosno izbijala iz svake Ti misli. Iz sredine naroda Te podigao Tvoj oštar

um, a upotrebio si sve i sva za svoj narod. Narod Te razumije i stoji danas žalostan uz Tvoj grob. Srce naroda jednako toplo kuca i vedrim čelom šapćemo svi: Slava Ti.¹⁴ –

Za života nije uzalud trošio vrijeme. Radio je umno i svestrano za svoj narod. Učio je više nego što bi drugi na njegovom mjestu. On je zamislio ideju koja mu nije dala mira. Mislio je dan i noć da ju ostvari da tako pomogne svome narodu. Želio je potpunu slobodu za maternji jezik u crkvi, u školi, pred sudom i u javnom životu. Mađari su bili pripravnici da na koncu svjetskoga rata sve ovo dadu svima narodima. – Ali Vilson je imao doći iz Amerike da nauči Mađare da je Pajo Kujundžić imao pravo.¹⁵ –

Neizmjerne su zasluge koje je pop Pajo stekao po svome radu među bunjevačkim i šokačkim Hrvatima. Svi su ga poštovali i priznavali za narodnog vođu. Njegova blaga duša, oplemenjena žarkom ljubavlju prema svome rodu, znala je uliti ovu ljubav i u ona ledena srca gdje ove ljubavi već nije bilo. On je časno i pošteno nastavio preporoditeljski rad velikoga biskupa Antunovića. Okupio je omladinu oko sebe. Učio ju kako treba iskreno ljubiti svoj rod da se sačuva od sigurne propasti ili kako bi on sam rekao: „za bolja vremena koja moraju doći“. Nije dočekao ova bolja vremena. Njegovo mrtvo tijelo već je davno uvenulo, ali njegova duša gleda nas potpunim zadovoljstvom sa nebeskih visina. Za čime je on čeznuo, doživjeli smo mi. – On je bio velikan, radio je za svoj rod i jedino za svoj rod. Odgojio nam je inteligenciju koja nas i dalje vodi stazama pop-Paje... Ona nastavlja njegov nacionalni i prosvjetni rad u narodu i tako smo se mi bunjevački Hrvati usprkos svih nastojanja naših tlačitelja očuvali za bolja vremena.¹⁶ –

Zahvalna Pučka kasina, iako skromno, odužila mu se 1925 godine, na 10 godišnjicu njegove smrti. U 10 sati apostolski administrator Lajčo Budanović otслужи je rekvijem uz asistenciju velikog broja svećenika. Na misi su bili prisutni predstavnici vojničkih i civilnih vlasti i izaslanici svih naših društava. Poslije službe Božje održano je u Pučkoj kasini svečano zborovanje kada je Mijo Mandić poslije vrlo lijepog govora otkrio njegovu sliku u prirodnoj veličini.¹⁷ –

¹⁴ Neven od 10 listopada 1919.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ Neven od 3 prosinca 1925.

¹⁷ Neven od 10 prosinca 1925. – Danica za god. 1927 str. 97.

Bio je miran ali odlučan, skroman ali odrješit. Nije se plašio prijetnja neprijatelja svoga naroda. Znao je dobro da je put, kojim je krenuo, posut trnjem i bodljikama. Znao je da ni ploda ne može biti bez truda i znoja. Išao je zato neustrašivo i ustrajno naprijed ka određenom cilju. U borbi ga nitko nije mogao savladati. Imao je zato mnogo neprijatelja i dosta neuspjeha. Ali nije klonuo duhom ni protiv najgrublje sile. Nama, koji smo ga poznavali i bili njegovi učenici, čini se da je i danas među nama i ide ulicama našega grada laganim korakom, uzdignuta čela kao da gleda očima u daleku budućnost za koju je rekao da će biti i ljepša i bolja od onih vremena u kojima je živio.¹⁸ –

Danica za godinu 1935 o 20 godišnjici smrti pop-Paje zabilježila je o svome pokretaču ove značajne riječi: – Od kako je naš narod naselio ove puste ravnice, nikad se nije nalazio u tako teškom i jadnom stanju kao prije 20 godina. Ponajbolji naši sinovi pošli su na bojno polje da tamo ginu za tuđe dobro. Kod kuće je ostala samo vrlo malena četa rodoljuba koja je bila proganjana sa svih strana. Vlasti ohrabrene nekim pobjedama otvoreno su naglašavale da će jednoga dana sve naše vođe maknuti s puta. Naravno da su se mnogi pobojali, pa nisu smjeli ni pisnuti, no ipak ih je ostalo koji su i dalje radili za svoj narod ne plašeći se ni pred kakvim kaznama. Jedan od takvih boraca za narodna prava bio je u to vrijeme naš neustrašivi Pajo Kujundžić. On je bio svima rodoljubima na čelu, pa su svi u njemu gledali svoga vođu i ideologa. Radio je svuda i svagdje, riječju i djelom. I baš kada je njegova pomoć najviše trebala, smrtna ga kosa odijeli od živih i tako spriječi njegov daljni i plodonosni rad. U to doba to je najbolniji i najteži udarac što ga je naš narod doživio. Imao je stalnu vezu sa Hrvatima. Jedan od njih piše u zagrebačkom listu „Luč“ još za vrijeme rata: „Pred Uskrs 1914 godine bio sam kod pop-Paje. Bio je već slaba zdravlja. Njegovim tijelom je već ovladala starost i bolest, ali duh mu je bio jači od slaboga tijela, iz očiju sijevala mu je mladost. Kad sam gledao njegovo veliko, tvrdo i koščato lice, na kojemu su još samo oči bile mlade; kad sam se sjetio koliko je toga pop Pajo pretrpio, koliko je radio; kada su mi rekli da i sada u starosti gotovo sav rad, gotovo svi članci pod svim mogućim pseudonimima u Nevenu potječu od njega, onda me obuhvatilo toliko poštovanje prema tome narodnom radniku, da će mi taj čovjek, koji je sve svoje stavio na oltar svoga naroda, ostati u vječnoj uspomeni. Neki od mladih zaboravljali su na zasluge pop-Paje i omalovažavali ga, politički

¹⁸ Neven od 7 listopada 1926.

protivnici htjeli su da ga unište, a on je kraj svega ustrajao do kraja, radio iz svih svojih sila, kao borac zaklopio svoje umorne oči.“¹⁹ –

Lijepo opisuje ličnost pop-Paje i najnoviji časopis bunjevačkih Hrvata „Klasje naših ravni“ u članku o nacionalnom njegovom radu: – Impozantna njegova pojava: visoko čelo, odlučan korak, k tomu njegova blagost i duboka naobrazba, sve je to bez razlike privlačilo. Razumio je narod kao malo ko, osjećao je s njime i pomagao ga svuda i svagdje, riječju i djelom. Pa nije stoga čudo što za kratko vrijeme iza svoga dolaska u Suboticu vidimo pop-Paju među prvacima bunjevačke inteligencije, a ne dugo zatim na čelu čitavog bunjevačkog pokreta... Na početku svjetskog rata suho je već bilo koštunjavo lice našega pop-Paje. Tjelesna snaga već pomalo ga izdavala, život se približavao kraju... Kraj svega toga, ko je pogledao u njegove oči i njegov izraz lica, taj je odmah opazio da iza ovih očiju bije još uvijek mlado i vatreno srce. Zabranjeno mu je bilo izdavati knjige... Zborove nije smio držati... U društva nije mogao zalaziti... Kasina je bila zatvorena... a ipak on je neprekidno radio do zadnjega časa. Kao dobri duh obilazio je naše ljude koji su još ostali na ovom ognjištu. Kad su svanuli najteži dani naše prosvjete... kada su na hiljade topova rigali smrtonosnu vatru, rušili sela i gradove... kada su napokon, kako se činilo, bile uništene sve bunjevačke nade... on je još uvijek čvrsto vjerovao u pobjedu pravde nad zlobom, vjerovao u dane kada će Bunjevcima biti bolje... I u toj vjeri ispusti svoju veliku dušu.²⁰ –

Godine 1936 proslavila se na najsvečaniji način velika seoba Bunjevaca iz kršnoga hercegovačkog i dalmatinskog Zagorja u plodne ravnice Bačke. Godine 1686 došli su naši pređi na poziv Bunjevaca koji su se već prije nastanili u ovim krajevima. Na proslavi su bili zastupani svi hrvatski krajevi. Tu je bio i sijedi starac fra Alojzije Mišić, biskup mostarski, crkveni poglavar stare postojbine Bunjevaca. Dr. Ivan Pernar prisustvovao je ovoj proslavi kao izaslanik Dr. Vlatka Mačeka, vođe hrvatskog naroda. Među gostima vidjeli smo mnoge prvake i odličnike hrvatske kulture i napretka. Bunjevci i Šokci nijesu mogli bolje da izraze svoju zahvalnost prema svojim glasovitim sinovima, pa su zato prigodom ove jubilarne proslave otkrili spomen-

¹⁹ Danica za god. 1935 str. 37–38.

²⁰ Klasje naših ravni br. 1 god. 1935 str. 3–6.

sliku biskupu Ivanu Antunoviću u Pučkoj kasini, spomenik Miroljubu Evetoviću pred katedralom i nadgrobni spomenik Paji Kujundžiću u centralnom katoličkom (t. zv. bajskom) groblju.

Spomenik Paje Kujundžića blagoslovio je biskup Lajčo Budanović treći dan proslave 16 kolovoza 1936 godine. Sva su se društva bunjevačkih Hrvata okupila oko groba ovog glasovitog muža i narodnog prvaka da mu odađu dužno poštovanje i sinovsku odanost. Pred spomenikom održao je spomen-slovo Andrija Šokčić ističući svu njegovu veličinu ovim riječima: – Sada kada se tisuće našeg naroda ujedinjuju u sjećanju na tog jedinstvenog trudbenika naše narodne slobode, veličina njegove pojave u našem narodnom životu pojavljuje nam se u svoj svojoj plastici i jasnoći. Vjerujem da tek sada nakon više od 20 godina poslije njegove smrti osjećamo kolika je bila velika njegova pojava koja dominira cijelim našim narodnim životom i da sada utječe mnogo jače nego ikada.

– Bilo je vrijeme kada su tu moćnu pojavu u našem narodnom životu zastirali oblaci, privremeno ga sakrili našem oku, ali razbio ih je ipak tok događaja, da se na obzorju narodne snage pop-Pajin lik još pregnantnije, još više ispolji.

– Poslije 20 godina od njegove smrti, u vrijeme opće duhovne krize kada se pred nama viju crni oblaci i gledamo u prošlost na pop-Pajinu pojavu, pruža nam u ovim danima sumnje i kolebanja okrepu, daje orijentaciju i otkriva nove putokaze.

– On je u svom kratkome životu mnogo trpio, ali kad god bi ga duševne i tjelesne sile oborile na zemlju, on bi uvijek kao Anatej ustajao jači. Dodir majke zemlje Hrvatske koje se ticala svaka njegova misao, davao bi mu divske snage.

– Od ognja, koji je u njegovom srcu imao posvećeni žrtvenik koji u njemu prem nekucajućem uvijek gori od ognja ljubavi prema Hrvatskoj domovini, uzmimo i raznosimo u sve krajeve „Lijepe naše“. Tada će pop Pajo živjeti uvijek u svome rodu, a mi ćemo dočekati ispunjenje njegove najveće želje: da Bunjevci-Šokci-Hrvati mogu slobodno i od nikoga nesmetano živjeti u svojoj domovini.

II DIO

**RAD
PAJE KUJUNDŽIĆA**

IZDAVANJE NOVINA I KALENDARA

Poslije prestanka Antunovićeve Bunjevačke i šokačke vile, Bunjevci nijesu imali svojih novina. Kalor Milodanović izdavao je Mesečnu kroniku i Subotički glasnik u Subotici. Stjepan Burnać (Batori) pokrenuo je list Bunjevac u Somboru. Josip Manić izdao je godine 1881 Bunjevački i Šokački kalendar. U njemu je štampao i više rodoljubivih članaka o prošlosti Bunjevaca i potrebi uvađanja narodnog jezika u osnovne škole. Iako su neki od ovih spisa imali rodoljubivi pravac, ipak nijesu doprli do srca našega naroda. Naš su jezik zapostavljali. Mnoge su se naše plemenite i bogate obitelji odnarodile i zaboravile jezik svoga naroda. Mađari su svoj jezik nametnuli u školi, upravi i sudu. Sve je disalo mađarskim duhom. Bunjevci nijesu imali redovnog svoga kalendara. Nešto malo naputaka bilo je u Duhovnoj mani.²¹

U takvim okolnostima Antunovićevim učenicima nije preostalo drugo nego da izdaju kalendar i novine koji će biti pravi otsijev narodne duše. Oni su uviđali potrebu da ih izdaju i šire među Bunjevcima i Šokcima da ih sačuvaju od propasti. Budili su u njima ljubav prema materinskom jeziku i odanost prema svome napuštenom narodu. Pop Pajo stao je na čelo ovoga pokreta. Sazvao je svoje vjerne drugove koji na svojim sastancima odluču, da će izdavati Bunjevačko-šokački kalendar Danicu i Neven, list za prosvjetu i napredak bunjevačko-šokačkih Hrvata. Što smisliš, to i učiniš Bogu na slavu i narodu na čast.

POKUŠAJ

U mjesecu kolovozu 1876 godine prestala je Antunovićeva Bunjevačka-šokačka vila koju je pri koncu uređivao mladi i poletni pjesnik Blaž Modrošić, vjeran suradnik biskupa Ivana Antunovića.

Šest godina je izlazila Vila i borila se za pravo bunjevačko-šokačkog roda. Pod pritiskom nesmiljenih neprijatelja morala

²¹ Neven od 15 veljače 1908.

je prestati. Bunjevci i Šokci bili su izloženi milosti i nemilosti svojih vjekovnih neprijatelja. Tu su opasnost odmah vidjeli braća Kujundžići: Ilija, Pajo i Nikola. Zato su već godine 1879, dakle na pet godina prije osnutka Nevena, htjeli pokrenuti i izdavati: „Pokušaj“, list za zabavu, pouku i književnost puku. Sačuvan je nacrt ovoga lista i poziv na pretplatu u rukopisu na samom nacrtu. Poziv je napisao Ilija Kujundžić u kojem je označio cilj i pravac ovome listu, zato ga u cijelosti ovdje donosim:

– Poziv na pretplatu. Uvidivši puka bunjevačkog marljivost prema književnosti, al pošto pri ruci ne imade nikakvi koristni i cieloshodni list i knjigâ, iz kojih bi crpio posli dnevnog truda tielesnog svojemu umu pristojeće snage duševne; odlučio sam svojim malenim i priprostim listom bunjevačkom puku, rodu poštovanom, koliko mi snaga dopusti, takovo sredstvo dati u ruke, s kojim će moći dostignuti ne samo zemaljska nego i vjekoviečnja dobra.

– Trudi ću se, da svim zahtivom duševne oskudice bunjevačkog puka što potpunije odzovem se. Zato i ja pozivam sav plemenit rod naš, kao prošaste godine poziv Pučke kasine: učene Antunoviće, slavne Vojniće, uzvišene Rudiće, liepe Latinoviće, ugledne Pilasanoviće, i potomke delija Sučića, i vas cieli rod u Bački razširen dostojte se s malenom žrtvom nadgledati ovo djelo izobraženja bunjevačkog važno. Uzdajuć se u već poznatu žrtvu puka bunjevačkog, da će moju plemenitu ciel što vruće obgrlit, pokreniću ovaj list pomoćju braćah Paje i Nikole Kujundžić tekućeg mjeseca 15. dne. Ilija urednik. –

Prvi članak svojeručno je napisao pop Pajo. Njemu je omladina uvijek bila na srcu, zato je i uzeo svoju najmiliju temu: „Odgoj učenikah“. U ovom članku pop Pajo lijepo kaže: – Čovjek osim tjelesne snage imade i umne, i stoga pored razvijanja njegova tijela valja mu razvijati i njegov um, njegovo srdce i dušu, i sve ono, što će mu biti dobro, krasno i istinito.²² –

Šteta što pop Pajo ovu plemenitu svoju zamisao nije ostvario. Bunjevci i Šokci imali bi svoje glasilo koje bi izlazilo odmah poslije prestanka Antunovićeve Vile. Ne bi tada ovaj naš zanemareni i zapušteni narod ostao bez svoje tako važne duševne hrane. Providnost je ali drukčije htjela. Prvu zamisao pop-Paje i njegove braće primili su njegovi vjerni drugovi. Ova plemenita ideja, iako pod drugim imenom, ipak se ostvarila.

²² Rukopis u arhivu Matice subotičke.

DANICA

Sedamdesetih godina prošloga vijeka veliko je bilo nastojanje naših učenih ljudi da svoj narod prosvjećuju. Prednjačio je biskup Antunović. Mi smo ponosni sa njegovim novinama i izdatim samostalnim djelima, a bili bi na diku i većim, prosvjećenijim narodima. U Subotici Kalor Milodanović i njegovi drugovi izdaju ozbiljne i šaljive novine. Jukić pjeva narodne i ljubavne pjesme. U Baji franjevci sa Robertom Kaukom na čelu, a u Vancagi Stjepan Grgić, seljački sin i pučki pjesnik pale luč narodnom prosvjećivanju. Svi su oni htjeli svijetla i slobode, ali trebalo je novih sila da u svome narodu postignu potpuni uspjeh. U takvim prilikama stupaju na pozornicu javnog života: Ilija Kujundžić, Mijo Mandić, Pajo Kujundžić, Ivan i Miroljub Evetović. Ovi učenici velikoga našega prosvjetitelja pripravnici su da posvete svoje znanje podizanju i prosvjećivanju svoga zapuštenoga naroda.

Pop Pajo sazove 1883 godine svoje drugove na zajednički dogovor. Izložio im je da je u našim prilikama kalendar najkorisnija knjiga. Dopire do najsiromašnijih slojeva našega naroda a imaju ga imućnije i otmjenije kuće. – Ako smo, dakle, radi da nam kakova misao od sveg naroda dođe, pošaljimo ju putem kalendara i uspjeh ćemo. – Kako je Pajo Kujundžić kao kapelan u Bikiću ovo zamislio i obrazložio svojim drugovima, tako je svoju zamisao i ostvario. God. 1883 u tiskari Šime Prčića izdao je Danicu ili Bunjevačko-šokački kalendar za 1884 godinu.²³

Izdavanje i uređivanje naše Danice zasluga je jedino Paje Kujundžića. Njegovi drugovi pisali su članke i pjesme. On ju samo uređivao a mnogo puta skoro je sam i napisao sve članke. U novije vrijeme neki su se sami hvalili, a drugi neupućeni i pisali da zasluga oko izdavanja i uređivanja Danice nije pop-Pajina, nego drugog lica. Ova samohvala je neskromna. Cilj je bio da se okrnje zasluge našega pop-Paje koji je teško ali slatko breme uređivanja Danice vjerno nosio do konca svoga života.

Narod je svesrdno primio ovaj kalendar. Starije i mlađe sile okupile su se oko urednika pop-Paje i svojim člancima pružale su svome narodu duhovnu hranu i utjehu.²⁴

Danica zbog rata nije izlazila od 1915 do 1918 godine zaključno. Godine 1919 izašla je Danica u novoj opremi da navještava bunjevačkim i šokačkim Hrvatima zoru novoga dana.

²³ Neven od 15 veljače 1908.

²⁴ Neven od 15 listopada 1886.

Godine 1933 na 50 godišnjicu svoga izlaženja izdato je jubilarno izdanje Danice. Za ovu prigodu donosi vrlo lijep članak osvrćući se na prošlost jedinog bunjevačkog kalendara: – Pedeset ljeta služila je Danica svoj narod poukom; tješila ga je duhovnim uživanjem; i vodila ga po svojim smjernicama. Ona je svjedočanstvo našeg rodoljublja, naše borbe i naše istrajnosti. U njoj se odrazuje ljubav, kojom smo mi zagrlili sve što je bilo bunjevačko, šokačko, slavensko... Bunjevcu i Šokcu zasjale su oči, kad je čuo dvije smjernice: Budi pravi Bunjevac i Šokac! Budi dobar kršćanin katolik i to: spojeno i nerazdvojeno. A ovaj pravac se nalazi na svakom listu pedesetgodišnjice Danice... Danica i nadalje ostaje nosilica narodne misli i kršćanskog naziranja svijeta i nadalje ćemo u njoj čitati dvije po novim vremenima udešene smjernice: Budi svijestan Hrvat! Budi kršćanin-katolik.²⁵ –

Pop Pajo okupio je oko Danice sve svijesne rodoljube i učene sinove našega naroda. Svi su oni svojim člancima i lijepim pjesmama mnogo doprinijeli prosvjećivanju i napretku Bunjevaca. Od početka bili su mu vjerni suradnici: Stipan Grgić (Krunoslav), Stipan Mukić kantor, Robert Kauk franjevac, Mijo Mandić (Seljanin), O. Jese Kujundžić (Brajko Brajanović) franjevac, O. Fabijan Peštalić franjevac, Ilija Kujundžić (Gromović), Ivan Evetović (Janko Kostalić), Ante Evetović (Miroljub), O. Mladen Barbarić franjevac i Nikola Kujundžić (Tarkamen, Jabuković, Ranko, Mišakov). Kasnije su pristupili u ovo narodno kolo: Staniša Neorčić, Ferdo Stražimir Kujundžić, Rudolf barun Maldini Vildenhainski, Vladislav Ante Kujundžić, Rudolf Franjin Mađer, Lajčo Budanović, Blaško Rajić i još mnogi drugi svijesni rodoljubi.²⁶

Pop Pajo imao je velike poteškoće oko izdavanja Danice. Vjerni drugovi su ga razumjeli i ustrajno pomagali. Njegovom zaslugom Danica je zahvatila dubok korijen u narodu, jer je udahnuo u nju svu svoju rodoljubivu i kršćansku dušu. Ona je bila tješitelj naroda u teškim i crnim danima. U sigurnim je rukama ona i danas. Odvažno se i neustrašivo bori za krst časni i čestito ime bunjevačkih Hrvata.

²⁵ Danica za god. 1933 str. 33–34.

²⁶ Danica za god. 1884–1935.

NEVEN

Pajo Kujundžić osnovao je i izdao Danicu pomoću svojih drugova i Antunovićevih učenika. Oni su se na svome sastanku dogovorili da pokrenu i jedne novine za Bunjevce i Šokce. Svoju odluku saopćili su biskupu Antunoviću koji pristane na ovaj njihov zaključak rekavši: – Drago će mi biti, ako vama mladima pođe za rukom, što meni staromu nije pošlo. – Ova plemenita zamisao mladih ljudi imala se sada i ostvariti. Tražili su urednika. Među starijima nijesu ga našli. Zato su odlučili, da će uredništvo povjeriti jednom iz svoje sredine. Izbor padne na začetnika ove zamisli Miju Mandića, učitelja u Kaćmaru. On se dragovoljno primi ove dužnosti. Duša novoga lista „Nevena“ bio je Pajo Kujundžić.

O zajedničkim dogovorima i postanku Nevena piše pop Pajo u svome članku u Nevenu: – [ovdje završava posljednji objavljeni nastavak u Subotičkim novinama – prim. prir.] Kada je prije 25 godina naš veliki pok. Antunović malaksavo na polju bunjevačkog novinarstva, kada je učenik Robert Kauk u bajskom samostanu pripravlja se nastaviti Antunovićev rad i nije uspio, kada se u Subotici ni pomišljavalo nije na drugo nego na po koji šaljivi listić i kalendar: onda je bio glavu o nečem drugom jedan skroman i mladi učitelj iz Kaćmara. Mijo Mandić je, kao pitomac škole Antunovićeve, tražio način lakši, način praktičniji za naše novinstvo, način koji će odgovarati našim silama i najpričim potrebama zanemarenog nam naroda! Dok je Pajo Kujundžić naglasivao, da je od kalendara nužda u svakoj kući, da ta knjiga zalazi u svaku kuću, da se putem nje može sa cilim narodom razgovarati; Mijo Mandić je zagovarao novinu, časopis. Neka bude zalogaj, nek se zavrća samo i misečno u narod, obavistit će ga o onom što je najnužnije. Hoće novinu da izvišćuje narod o događajima; ali što manje što jeftiniju novinu, da ne bude na teret ni suradnicima ni početničkoj našoj publici. Tako se porodi „Neven“ 1884 i Danica kao brat i sela iz jedne te iste zamisli: Dvoriti narod, pobuđivat zanimanje za otmenijim svitom. Kod kretanja Nevena naglasivalo se pisati onako kako narod govori, tražiti veze sa svim pukom, sa svakim selom, sa svakom našom varoši; pridobiti u kolo suradnika, sve one učene Bunjevce koji su voljni za narod raditi... Sve taka načela koja su doprinosila da Neven postane novinom našega puka, da pusti žile upravo u srce naroda, što je i dostiglo, jer evo počinjemo 25. godinu Nevena.²⁷ –

²⁷ Neven od 15 siječnja 1908.

Mijo Mandić uređivao je Neven u Kačmaru. Štampao je prvih šest brojeva, do 15 srpnja 1884 godine u Baji kod štampara Streinc i Ešenlora. Ovo narodno mezimče nije se rado u ovoj štampariji gledalo. Protivnici su lako došli do njega pa su htjeli da mu spriječe daljne izlaženje. Kada je to saznao njegov urednik, štampao je Neven počevši od sedmog broja u štampariji Mužik i Partlića u Somboru. U Somboru uz pripomoć Ljudevita Kuzmića, učitelja i suradnika štampao je Neven do mjeseca travnja 1887 godine kada je preselio svoje ognjište u Suboticu. Štampao ga tada kod Josipa Bitermana. Ovdje ga prigrle svi rodoljubi i postane glavnim činiocem narodnog života. Mijo Mandić je uređivao Neven devet godina. Godine 1892 Mandić je izabran za učitelja u Subotici. Kako gradski statut nije dozvoljavao gradskim činovnicima uređivanje novina i časopisa, Mandić se zahvali na ovoj časti. Njega naslijedi kao urednik Nevena gradski vijećnik i posjednik Pere Skenderović od prvog siječnja 1893 godine. Godine 1895 Pere Skenderović pođe putem da žrtvuje nezavisnost ovoga narodnog mezimčeta, zato zbor glavnih suradnika izabere za urednika Nikolu Matkovića koji je ostao vjeran onom pravcu što su ga odredili njegovi osnivači: – Boriti se za prosvitu i opći napredak našeg milog bunjevačko-šokačkog puka, a to sve u korist naše sv. vire. Ovo je bilo upisano na čelu prvog broja našeg Nevena a u srcu prvog Nevenovog urednika Mije Mandića. Ova će lozinka ostati i nadalje, dok nas i Nevena trajalo bude!²⁸ –

Godine 1910 odluče starješine da uredništvo Nevena povjere Kolu mladeži. Tražili su mlade sile da nastave započetu borbu za narodna prava. Ali Neven i u rukama omladine ostaje isti što je i bio: Barjak naših narodnih ideala.²⁹

Omladina je ovim zadatkom primila Neven. Mađarske su novine u ogorčenim člancima napadale Kolo mladeži. Ali ovo mlado i odvažno kolo stajalo je čvrsto rodu na braniku, jer ga vodio naš neustrašivi Pajo Kujundžić.

Godine 1912 Neven je postao nedjeljni list. Imao je tada dosta pretplatnika. Tako ojačan nastavio je borbu kojoj je urednik Šandor Rajčić odredio cilj: – Braniti naš jezik i viru te širiti narodnu prosvjetu.³⁰

Godine 1913 postaje Neven politički list. Urednik Šandor Rajčić zadržao je isti pravac što ga imao kroz 28 godina: – Da se bunjevački narod može slobodno politički kretati, da su Bunjevci

²⁸ Neven od 1 prosinca 1902.

²⁹ Neven od 15 ožujka 1910.

³⁰ Neven od 1 siječnja 1912.

ogranak hrvatskog naroda; zagovarati će naš jezik u školama, uredima, u crkvi te u javnom i društvenom životu.³¹

Sa brojem 30 od 25 srpnja godine 1914 prestao je Neven izlaziti. Razlog nije teško pogoditi. Svaki je iskreni rodoljub bio pod sumnjom, a suradnici su otišli na bojno polje. Tako je naš narod bez svoga glasila ostao osamljen i predan svojoj sudbini koja je u to vrijeme bila vrlo maglovita.³²

Poslije svršenog svjetskog rata od 17 studenoga godine 1918 Neven je podmlađen u dugotrajnoj borbi za narodna prava počeo izlaziti kao dnevni list i glasilo jedinstva i slobode. Nevenova garda sve je više rasla koja će tako raditi da i najsiriomašnji naš brat može reći: – Neven je moj, u njemu mi je duša i srce.³³

Neven je izlazio dnevno sve do 1921 god. Godine 1922 opet je postao nedjeljnim listom. Zatim je neko vrijeme prestao izlaziti. God. 1924 izašlo je samo nekoliko brojeva, a god. 1925 izlazio je redovno svake nedjelje.³⁴

Neven je izlazio sve do 1932 godine i vjerno vršio svoju uzvišenu zadaću u narodu. Tri godine Neven nije izlazio, a po zakonu raniji urednici izgubili su auktorsko pravo. Godine 1935 Neven je došao u nepoznate ruke i pošao drugim pravcem, daleko od onoga što su mu uredili naš neumrli pop Pajo i njegovi osnivači.

Urednici ovoga jedinoga narodnog lista bili su sami isprobani narodnjaci. Već kod osnutka Nevena naši su se prvaci pobrinuli da ga povjere u sigurne i povjerljive ruke. Ovo povjerenje urednici Nevena potpuno su i zaslužili. Sigurnom rukom upravljali su ovu našu narodnu lađicu pod zastavom odanosti prema svetoj Crkvi i narodnog ponosa da sretno stigne u luku spasa. Urednici Nevena bili su ovi odvažni i odlični naši pobornici: 1) Mijo Mandić od 15 siječnja 1884 godine do 1 prosinca 1892 god. 2) Pere Skenderović od 1 siječnja 1893 god. do 1. siječnja 1895 godine. 3) Nikola Matković od 1 veljače 1895 god. do 1. prosinca 1902 godine. 4) Dr. Franjo Sudarević od 1 siječnja 1903 god. do 15. veljače 1910 god. 5) Šandor Rajčić od 15 ožujka 1910 god. do 28 lipnja 1913 god. 6) Dr. Mirko Ivković Ivandekić od 15 srpnja 1913 god. do 11 srpnja 1914 god. 7) Bašo Vukmanov Šimokov od 18 srpnja 1914 god. do 25 srpnja 1914 god. Ovim brojem Neven je prestao izlaziti zbog svjetskog

³¹ Neven od 15 veljače 1913.

³² Neven od 25 srpnja 1914.

³³ Neven od 10 siječnja 1919.

³⁴ Neven od 1 siječnja 1925.

rata. Poslije oslobođenja od tuđinskog jarma Nevenovi urednici a po redu izlaženja lista bili su: 8) Dr. Joso Prčić kao urednik od 17 studenoga 1918 god. do 9 ožujka 1919 god. a kao glavni urednik od 11 ožujka 1919 god. do 29 listopada 1919 god. kada je bio odgovorni urednik Lazar Stipić, novinar. 9) Glavni urednik Ilo Kujundžić a odgovorni urednik Dr. Bela Ostrogonac od 30 listopada 1919 god. do 1 studenoga 1919 god. 10) Glavni urednik Ilo Kujundžić a odgovorni urednik Dr. Stipan Vojnić Tunić od 6 studenoga 1919 god. do 12 veljače 1920 god. 11) Glavni urednik Josip Lukić a odgovorni urednik Dr. Stipan Vojnić Tunić od 13 veljače 1920 god. do 9 srpnja 1920 god. 12) Odgovorni urednik Dr. Stipan Vojnić Tunić od 13 srpnja 1920 god. do 8 lipnja 1921 g. 13) Izdavač i odgovorni urednik Dr. Stipan Vojnić Tunić od 9 lipnja 1921 god. do 16 prosinca 1922 god. 14) Izdavač i odgovorni urednik Dr. Mirko Ivković Ivandekić od 20 prosinca 1924 god. do 31 listopada 1929 god. 15) Izdavač i odgovorni urednik Đido Joso Vuković od 7 studenoga 1929 god. do 27 ožujka 1930 god. 16) Izdavač i odgovorni urednik Dr. Mihovil Katanec od 5 travnja 1930 god. do 1 siječnja 1932 god. kada je Neven prestao izlaziti kao narodno glasilo bunjevačkih Hrvata. Godine 1935 dobio je izdavačko pravo Josip Šokčić riješenjem državnog Tužioštva koje je svoju odluku temeljilo na zakonu o auktorskom pravu. Tako je Neven prestao biti izrazom narodne volje i osjećaja. (Nitko ga zato i ne čita među bunjevačkim Hrvatima).

#

IZDATA DJELA

Pajo Kujundžić radio je i na književnom polju. Suradivao je u raznim listovima. Njegovi temeljiti članci pobunili su pozornost njegovih svećeničkih drugova i učenoga svijeta. Bio je pokretač „Pokušaja“, „Danice“ i „Nevena“. Izdavao je „Pučku knjižicu“ gdje je pisao korisne i poučne članke za narod. U ovim je izdanjima tiskao važnija pitanja koja su zasijecala u duševni život Bunjevaca. Pisao je razumljivo i jasno za narod koga je u srcu nosio i nadasve ljubio. U ovom izdanju izašle su od raznih autora svega 4 sveske: 1) Život svete Elizabete 2) Gdi je lik? 3) Božić i 4) Dvie nauke.³⁵

Pop Pajo budno je pazio što čita naš narod. Osnovao je Tiskovnu zadrugu u cilju da izdaje dobre knjige i pruži narodu korisno štivo. Time je htio ukloniti onu opasnost koja je prijetila našem narodu od različitih protuvjerskih i bezbožnih sadržaja.

Nije pisao velika djela i rasprave. Izdavao je samo brošure i pisao članke korisne za narod. Cilj mu je bio da širi prosvjetu i pokaže Bunjevcima pravi put kojim treba da idu u borbi za svoja prava. Pisao je zato uvijek o aktualnim pitanjima. Kao praktičan čovjek pružio je svojem narodu što je bilo za njega korisno. Plod ovoga blagoslovenoga rada pop-Paje opažao se: u društvenom, zadružnom, gospodarskom, prosvjetnom, političkom i u cijelom narodnom životu naših Bunjevaca i Šokaca.

BUNJEVAČKO PITANJE

Godine 1896, kada je poslao opširnu svoju žalbu Ministru prosvjete u pitanju bunjevačkih škola, napisao je na mađarskom jeziku malu raspravu za javnost. Naslov je ovoj brošuri: – Bunyevác kérdés és az 1868-iki XXXVIII és XLIV törvényczikke végrehajtása. Írta: X. Y, ára: 20 kr. Szabadka 1896. Bleszits Vincze könyvnyomdájából. (Bunjevačko pitanje i izvršenje zakonskog članka XXXVIII i XLIV iz 1868 god. Napisao X. Y. Cijena 20 krajcara. Subotica 1896. Tiskara Vinka

³⁵ Dvie nauke, reklamni list.

Blesića). Brošura je tiskana u oktavu i ima 19 stranica.³⁶ Pop Pajo nije potpisao svoje ime u ovoj brošuri jer su njega dobro poznavali kao vatrenog pobornika za bunjevačke škole. Mislio je da će ovako bolje uspjeti, pa će se zvanična lica i političari barem zabaviti ovim pitanjem, ako im pisac bude nepoznat. Nažalost događaji su pokazali da je i ova brošura ostala bez uspjeha. Nije, naime, mogla omekšati okorjela srca bezumnih političara.

Na početku ove rasprave pop Pajo je zabilježio nekoliko citata i glasovitih izreka nekih mađarskih političara koji idu u prilog pravednom i sretnom riješenju bunjevačkog pitanja:

– Svaki učenik neka dobije prvu pouku na svom materinskom jeziku. Po selima, gdje je pomiješan narod, imaju se postaviti učitelji koji znadu jezik narodnih manjina.³⁷

– Središte osnovne nastave neka je materinski jezik a s njime uporedo treba učiti i jezik mađarski.³⁸

– Nemojte pretjerati i ne zahtijevajte od drugih ono zbog čega bi se, ako bi to od vas tražili, uzbudio u vama narodni ponos i ljudsko dostojanstvo. – (Grof Stjepan Sečenji).

– Nitko ne poštuje više od mene legitimne potrebe narodnih manjina, nitko ne želi od mene iskrenije da svaka narodnost slobodno razvija svoj jezik i kulturu. (Ljudevit Košut).

– Sa činjenicom, da su u Mađarskoj uvijek bile i uvijek će biti narodne manjine, moramo računati. Mi treba da nastojimo ne da ih pomađarimo, nego da ih učinimo dobrim državljanima. (Dr. Benedikt Jančo).

– Plače mi duša kada vidim, da se sa mađarskim nastavnim planom naša djeca sprečavaju u sticanju osnovnog znanja. (Lazo Mamužić).

U uvodnoj riječi razložio je pop Pajo svrhu, zašto je izdao ovu raspravu. Nije, možda, suvišno da unaprijed naglasim – kaže on – da svrha ovoj skromnoj raspravi nije plemenska mržnja, nego iskreno nastojanje da se učvrsti mir i sloga među svim narodnostima u domovini.³⁹

Kad su pojedine obitelji postavile više pažnje vjerskom životu i dok su upravne vlasti bile pravedne prema narodnim manjinama, svi su živjeli u miru i ljubavi. Kada je otupio ovaj vjerski osjećaj, a narodne manjine nijesu imale svih onih prava što je imao vladajući narod, sve se više širilo samoljublje.

³⁶ Naslovni list.

³⁷ § 85 zak. čl. XXXVIII iz godine 1868.

³⁸ Nastavni plan Ministarstva prosvjete za škole narodnih manjina.

³⁹ Str. 3.

U društvenom životu čovječnost nije došla do izražaja. U Mađarskoj je uvijek bilo narodnih manjina. Ovakvo će stanje, po svojoj prilici, i ostati. Prirodno je, dakle, da se ovo pitanje riješi kao najvažnije u prvom redu. Mađarsko zakonodavstvo riješilo je ovo pitanje 1868 g. Sve je nastojanje narodnih manjina da dobije svoje škole osnovno, dakle, na zakonu. Zakon je odredio da djeca u osnovnoj školi dobiju prvu pouku na materinskom jeziku. U srednjim školama pak gdje ima i narodnih manjina, ima se poučavati njihov jezik i književnost. Primjena ovih zakonskih odredaba ne ovisi samo o volji školskih odbora ili nadzornika, jer zakon ne samo da dopušta nego, upravo, zapovjeda da se ovaj zakon primjenjuje.⁴⁰ Ovo je pitanje nastalo u svim krajevima gdje žive manjine. Ipak ih je malo koji su načisto sa ovim pitanjem. Pogotovo, ne poznaju ni Bunjevce ni bunjevačko pitanje. Mnogi tvrde da i nema toga pitanja.⁴¹

Sadržaj je ove rasprave ukratko ovaj: Bunjevci pripadaju jugoslavenskim narodima. O bitnosti nema među njima razlike. Jedan im je jezik, isti su im običaji, zajednička im je književnost i glazba. Nije riješeno samo pitanje kada su Bunjevci došli u Mađarsku. Neki tvrde da su došli poslije izгона Turaka. Drugi misle da su se nastanili za vrijeme Bele IV. Povjesnička je činjenica da su se Bunjevci borili protiv Turaka, Francuza i Nijemaca. Za stečene zasluge mnogi su dobili plemstvo. Bunjevci sa braćom Šokcima žive u većim grupama u Bačkoj, Baranji i Banatu. Manje ih je u županijama: Peštanskoj, Bijeloj, Šomođskoj i Đurskoj. Ima ih ukupno oko 300 hiljada. Najviše ih je u Subotici oko 500 hiljada. U samom gradu ogromnu većinu stanovništva u II, III, IV i V kvartu sačinjavaju Bunjevci. Po selištima na Kelebiji, Čikeriji, Tavankutu, Đurđinu, Žedniku, Sebešiću, Verušiću, Pavlovcu i Radanovcu stanovnici su i vlasnici zemlje isključivo Bunjevci. Mađari su u većini samo na Tompi i Šupljaku. Po crkvama jezik je kod službe Božje raspoređen ovako: u sv. Tereziji bunjevački i mađarski, kod franjevac mađarski i bunjevački, kod sv. Jurja bunjevački i mađarski, kod sv. Roka samo bunjevački. Bunjevci su visoki, lijepi i stasiti ljudi. Ljube svoju vjeru i čuvaju narodne običaje. Bave se zemljoradnjom, ali ima i dobrih obrtnika i trgovaca. Dali su i mnogo glasovitih ljudi među kojima su: Mihalović Kardinal, Sučić, Milašin i Antunović, biskupi, Bedžula i Mačković, kanonici, Probojčević, Mamužić i Kovačić, prepoziti, barun Rudić, Parčetić, Janković

⁴⁰ Lazo Mamužić: A Bácskai Híradó és a bunyevác elemi tanügy str. 17.

⁴¹ Str. 3–5.

i Vojnić, veliki župani, Antunović, Pilasanović, Piuković i Latinović, podžupani, Kujundžić, Antunović, Mukić i Mamužić, gradski načelnici. Svi su ovi podrijetlom Bunjevci. Poznata je širom domovine ljepota, dobrota i skromnost naših Bunjevaka. Bave se osobito ručnim radom. Bunjevci imaju u svom posjedu 4/5 ukupnog zemljišta u hataru Subotice. Najbogatije su obitelji: Stipić i Dulić u Subotici, Džinić u Somboru, Jerković u Baji, Vidaković u Lemešu, Budanović i Mandić u Bajmoku, Alaga i Batinković u Kačmaru, Švraka u Bikiću, Zomborčević i Karagić u Gari.

Bunjevci su uvijek rado pohađali školu. Prije 1848 godine pa i za vrijeme apsolutizma Bunjevci su imali svoje škole. Nastava je bila na narodnom jeziku manjine. Svjetovne i crkvene vlasti su se brinule za školske knjige. Ivan Mihalović, profesor učiteljske škole u Baji napisao je sedamdesetih godina „Ilirsku gramatiku“ za učenike preparandije. On je preveo i početnicu Ignacija Baranja. Ove su se knjige upotrebljavale u bajskoj i kalačkoj preparandiji i osnovnim školama. Zakon iz godine 1879 jasno je odredio da se u osnovnim školama ima predavati na jeziku narodnih manjina. Šoveni su tumačili ovaj zakon tako da se mađarski jezik isključivo ima poučavati, a jezik narodnih manjina ima se posve izbaciti iz osnovnih škola. Navijestili su rat bunjevačkoj školi: nadzornici, sreski načelnici, bilježnici i svi oni koji su bili željni časovite slave. Bezumno je ukinuti jezik narodnih manjina, jer time ukidaju sve izvore prosvjete. Kako da svećenik propovijeda riječ Božju a učitelj uči djecu, ako im nije dozvoljeno govoriti jezikom narodnih manjina? Posljedica ovakvog postupanja biće mržnja među narodima. Bunjevci su odani i vjerni sinovi domovine. A što im je plata? Nemaju ni jedne svoje škole. Povoljan uspjeh u nastavi i odgoju može se postići samo onda kada je nastava na materinskom jeziku. To je mišljenje svih pedagoga bez razlike. Svi imaju pravo na prosvjetu, samo je Bunjevci nemaju. Zato, ako su se neki borili za ovo najosnovnije pravo, nazivali su ih Panslavenima i izdajicama. Tako je ovaj narod sve više zaostajao. Ronai, kanonik, profesor preparandije i narodni zastupnik ovako je opisao stanje Bunjevaca: – Bunjevci su dobroćudan, čestit i iskren, evandeoski narod. Ali ovaj narod nema duhovnog života. Nema ni jednog lista pa ni kalendara. Molitvenik mu je jedino duhovno štivo. Ovaj narod nema svojih vođa. Inteligencija se odnarodila. Svećenici su u duhovnoj vezi s njime samo u crkvi. Prima ravnodušno i takve svećenike koji mu ne znaju jezika, jer misli da je i tako dobro. Da li je dobro ovako? Mislim da će se ovo gorko osvetiti. –

U ovakvim maćuhinskim okolnostima Bunjevci su se održali samo iz svojih sila. Novi ustav je dao poleta i bunjevačkoj književnosti. Ivan Antunović, kalački kanonik izdavao je novine i pisao knjige za svoj narod. U Subotici budili su narod: Ambrozije Šarčević, Bariša Matković, Ago Mamužić, Lazo Mamužić, Boško Vujić, Karlo Milodanović i drugi. Danas je ovaj narod svijestan. Bez njih se ne može ni vladati ni upravljati u Subotici. Ipak je značajno da ni u jednoj čitaonici nema hrvatskih novina a ni knjiga. Zato su Bunjevci odlučili, da osnuju svoju pučku kasinu. Bunjevci rado čitaju narodne junačke pjesme i pripovijetke. Najpoznatiji je pisac Ivan Antunović. Omiljeli su pjesnici: Kačić, Relković, Miroljub, Jabuković i drugi. Najrašireniji su molitvenici: Vinac, Čovik s Bogom, Duhovna mana, Vrata nebeska, Nebesko janješće i drugi. Poznatije su novine: Neven i Subotičke novine. Najrašireniji kalendar je Subotička Danica ili Bunjevačko-šokački kalendar.

Bunjevci, iako se bore za svoj jezik i kulturu, ipak ne zaboravljaju svoje dužnosti prema domovini. Upravne vlasti postavljaju činovnike, koji ne govore jezikom ovoga naroda. – Jezik Bunjevaca je zapostavljen. To pak nije od koristi samoupravi. U svojoj zagriženosti misle da će se ovaj narod postepeno utopiti u Mađare. To je sujeta nada nadležnih koja im se nikad neće ispuniti.⁴² – Uzaludno im je nastojanje, jer šoviniste na polju mađarizacije dosada nijesu ništa postigli. Što su nasilnije radili, sve se više budila samosvijest naroda u obitelji i društvenom životu. Iz povijesti znamo da su se potlačeni narodi često puta bolje održali u destruktivnoj moći vremena, nego sami pobjednici. Jermeni žive još i danas i bez svoje narodne samostalnosti, a drugi veći i moćniji narodi već su davno nestali sa svjetske pozornice. Istina, neke su se bunjevačke obitelji pomađarile. Takvih je, na sreću, malo. Mnogo je više mađarskih obitelji koje su se pobunjevčile. To su: Šoš, Fekete, Hegediš, Kovač, File, Lendvai, Vizi, Horvat, Bolvari, Nađ, Segedi, Hideg, Feher, Korponai i druge.

Bunjevačka djeca uče dva tri razreda osnovne škole. Nije teško pogoditi što nauče za to vrijeme, pogotovo, kada uče na jeziku što ga ne poznaju. Uzaludan je, dakle, i trošak što se žrtvuje za osnovnu nastavu, jer i ono malo što su naučili mađarski u školi, zaborave u roditeljskom domu gdje se uopće ne čuje mađarska riječ. Obitelji su bunjevačke mnogobrojne. Bunjevci čuvaju svoju

⁴² Ambrozije Šarčević: Magyar-Szerb-Horvát-Bunjevác-šokác könyv-észeti szótár. Subotica 1894.

grudu i svoje imanje. Ako ne moraju, ne idu drugom služiti. To je najvažniji razlog, što su poslije 150 godina sačuvali svoj jezik i svoju narodnu samosvijest. Bunjevac, dakle živi i onakav je i danas, kako ga je Bog stvorio. – Podnio je jaram tuđinskog barbarizma i kao graničar teški teret austrijske soldateske. I ostao je živ. Podnoseći i nametnuti lažni liberalizam današnjeg vijeka i slijepi fanatizam koji evo već po stoljeća kako hoće da mu uguši jezik i spriječi svaki napredak.⁴³

U završnoj riječi ukratko govori što bi trebalo učiniti da se bunjevačko pitanje pravedno riješi. Zaključak je njegova razlaganja: Bitnost bunjevačkog pitanja lako se može razbrati iz ove rasprave. Upoznamo li ovo bolesno stanje, moramo se starati kako da ga izliječimo. Bunjevačko pitanje nije časovita vrućica, nego je otvorena rana, koju moramo izliječiti iskusnim liječnicima. Zakon o narodnim manjinama ima se strogo primijeniti u samoupravi, pravosuđu i školstvu. Naročito pak: da se u samoupravi postavljaju samo oni činovnici koji potpuno govore jezik manjina: gimnaziji i učiteljskim školama u Kalači, Baji, Subotici i Pečuju ima se poučavati hrvatski jezik. – U svim narodnim školama, gdje žive Bunjevci i Šokci, neka je nastava na materinskom jeziku učenika. To će biti jedini način i uslov međusobnog sporazuma i blagostanja. Svako protivno mišljenje zasnovano je na pristranosti. – Znam da ova moja iskrena riječ neće se sviđati ograničenim pseudonacionalistima. Prikazao sam zato pravo stanje bunjevačkog pitanja i nadam se da će ga barem oni koji misle na stvarnost i iskreno žele napredak cijele domovine svesrdno prigrliti i zagovarati. Samo će u tom slučaju doprinijeti luč prosvjete i u najzadnju kolibicu gdje god žive Bunjevci. Bunjevačko pitanje nije nastalo slučajno. Civilizacija ga je rodila, i ona će ga riješiti.⁴⁴ –

Ova mala rasprava o bunjevačkom pitanju, iako nije odmah donijela korisne plodove za naše narodne manjine, ipak je postigla pozitivne rezultate. Mađarski političari dijelili su se uglavnom u dvije skupine. Jedni su bili zagriženi šoveni kojima su narodne manjine bile neželjeni teret na tijelu mađarske države. Drugi umjereniji shvatili su važnost ovoga pitanja i svojim su ugledom nastojali da se ovo pitanje pravedno riješi. Ali mnogi od njih nijesu u pravom svijetlu poznavali bunjevačko pitanje. Njima je dobro došla ova mala brošura. Po njoj su mogli upoznati iskrenu i čestitu dušu naših Bunjevaca. Nijesu to destruktivni elementi

⁴³ Lazo Mamužić: A Bácskai Híradó és a bunjevacz elemi tanügy str. 5–17.

⁴⁴ Str. 18–19.

i opasni revolucionari. Ne traže oni nemoguće i nezakonite povlastice. Traže samo svoje i svoj jezik što im je i zakon dozvolio. Zahtijevaju samo svoja najosnovnija prava, pa još ni to nijesu dali. Pozitivan je rezultat postigla ova brošura utoliko što su se ovi realniji političari počeli zanimati za Bunjevce i zagovarali su njihova prava. Ali kako su nam svjetski događaji dokazali, mađarski šoveni su kasno uvidjeli svoju pogrešku i nepravdu prema narodnim manjinama. Njihova se politika grdno osvetila na njima samima.

DVIE NAUKE

Godine 1908 u izdanjima „Pučke knjižice“ napisao je kratku bogoslovsku raspravu pod naslovom: „Dvie nauke našega gospodina Isusa Krista na svitlu slobodnog razmatranja“. Ova brošura izašla je tiskom i nakladom Subotičke tiskarske zadruge u Subotici. Cijena joj je bila 20 filira. Ova brošura štampana je u šesnaestini i ima svega 50 stranica. Po nalogu ordinarijata pregledao ju je censor Ilija Kujundžić 4 svibnja 1908 godine. Poslije ovoga pregleda nadbiskup Dr. Julije Varoši dozvolio je pod br. 2167 od 5 svibnja 1908 godine izdavanje ovoga djela.⁴⁵

U ovom djelu – kako piše u predgovoru – prikazuje dvije priče iz Evanđelja sv. Luke: O milosrdnom Samaritancu i rasipnom sinu. To su priče u kojima je prikazana sva dubina nauke Kristove. On ih je izabrao za pouku narodu, jer su najzgodnije da na osnovu kršćanske istine pokaže pravac kojim treba da ide čovječanstvo u rješavanju društvenih pitanja. Osudio je sve zablude modernih učenjaka koji se udaljuju od Boga, zataje ga i traže svoju sreću samo u zemaljskom blagu. Oni ne vjeruju u Boga. I gle čuda, ipak ga gone iz srca vjernoga naroda. Oni traže različite nauke da ih oslobodi jarma i tereta vjere. Protiv Boga traže pomoći u svijetu. Ali uzalud. U tom će se grdno prevariti. Nauk Isusov o pravom prijatelju i sinu rasipniku izrečen je iza najprostijeg čovjeka, pa ga svaki može razumijeti. Iz ove dvije priče učimo i danas što su ljudi učili prije 2000 godina. U njima najčistije vidimo ljubav i neizmjernu mudrost božansku. U tom uvjerenju prikazuje nam pisac ova dva nauka Kristova.⁴⁶

1) **Priča o milosrdnom Samaritancu** (Ev. sv. Luke X 25 – 37). – I gle, neki književnik ustade da ga kuša te reče: Učitelju, što ću činiti da dobijem život vječni? On mu reče: „Ljubi Gospodina

⁴⁵ Naslovni list.

⁴⁶ Predgovor str. 3–5.

Boga svoga svim srcem svojim i svom dušom svojom, i svom snagom svojom, i svom misli svojom, i bližnjega svoga kao samoga sebe.“ I reče mu: Pravo si odgovorio, to čini, pa ćeš živjeti. A hoteći da se opravda reče Isusu: A tko je moj bližnji? Isus prozbori i reče: Neki je čovjek silazio iz Jeruzolima u Jerikon i dođe među razbojнике koji ga svukoše i izraniše, pa otiđoše ostavivši ga pola mrtva. Slučajno je ovim putem silazio neki svećenik, i vidjevši ga prođe mimo. Tako i Levit, kad dođe na mjesto te ga pogleda, prođe mimo. A neki Samaritanac putujući dođe do njega i vidjevši ga, sažali mu se. I pristupivši zavi mu rane i zali uljem i vinom i posadivši ga na svoju magaricu, dovede ga u gostionicu i pobrinu se za njega. I sutradan izvadi dva dinara, dade krčmaru i reče: Pobrini se za njega, i ako što više potrošiš, ja ću ti platiti kad se vratim. Što misliš, koji je od ove trojice bio bližnji onomu koji pade među razbojнике? A on reče: Koji mu učini milosrđe. Kaže mu Isus: Idi, i ti čini tako.⁴⁷

Prikazavši ovu priču iz sv. Evanđelja pop Pajo razlaže uglavnom: U ovoj priči nema govora o nadnaravnim pitanjima. Tu se govori o samom čovjeku i srcu njegovu. U njoj se daje čovjeku savjet u zemaljskoj potrebi. Ako ga on ispuni, umiruje mu savjest. Srce mu je puno radosti, i otvara mu put za život vječni. Vodi ga ka Bogu.

Književnik je mislio da znade Zakone, ali nije razumio Krista kada je govorio o dubokim tajnama. Zato ga je upitao, što mu je činiti, da se spasi. Odgovor je bio jednostavan: Ljubi Boga iznad svega i bližnjega svoga kao samoga sebe. Ovakvih književnika ima dosta na svijetu. Radoznala naša priroda, vazda nezadovoljna uvijek naginje da se liši dužnosti i osigura što više prednosti. Nije, dakle, čudo, da nezadovoljnici u našem vijeku dižu svoj glas, jer: „Koga boli, mora da se tuži, ko nema, mora da traži.“ Socijalno slabiji traže svoja prava. To je opravdano. Cilj će postići, ako su udruženi. Ali je glavno da udruženi radnici ostanu i srcem i dušom ono što su bili. Zato je nepravedno što njihove vođe traže od njih da se odreknu Boga i vjere svoje. To su mudraci novoga vijeka koji neće ni Crkve ni svećenika. Njima treba samo život i traže način kako da se spase. Njima odgovara Krist: Ljubi bližnjega svojega kao samoga sebe.

Radnik ima pravo da se pravedno razdjeli korist zajedničke radnje. Razdiobe je uvijek bilo. Ali ona ne mora i ne treba da je jednaka, nego samo da je pravedna. Neki zahtijevaju da se sva zemlja jednako podijeli. To nije pametno ni pravedno, jer:

⁴⁷ Dr. Dragutin Kniewald: Rimski misal str. 500–501.

„Podilimo danas podjednako svu zemlju, sutra će ju polak svita prodat, a druga polovina će kupiti.“⁴⁸ Ove su se proročke riječi pop-Paje, kako vidimo, ispunile. Većina agrarnih interesanata prodaju svoju zemlju da dođu do novaca. Novac će potrošiti. I na kraju: Ni zemlje ni novaca. Neki (komuniste) ovako mudruju: Država treba da upravlja s nama i našim imanjima. Plodove treba razdijeliti među stanovništvo. Ovi jadnici zaboravljaju na onu našu: „Ortačkome konju odrta legja!“⁴⁹ Ovu istinu najbolje dokazuju prilike u sovjetskoj Rusiji a i najnoviji događaji u Španjolskoj. Tamo se ne poštuje obiteljska svetinja ni dobro pojedinaca. Razjarena svjetina ruši i pali sve što joj je na putu. Tako bi se očuvalo i branilo zajedničko dobro. Nauk Kristov, dakle, ništa drugo ne traži od nas, samo da budemo pravedni.

Književnik nije mislio da je nauk Kristov tako koristan za život. On nastoji da prikrije svoje neznanje i upita Isusa: A tko je moj bližnji? Mislio je sada da ga je ovim pitanjem nadmudrio. Ali mu Krist ispriča slučaj milosrdnog Samaritanca pokazavši mu kako nam treba ljubiti i očevide neprijatelje svoje ne samo srcem nego i djelom. Židovima su, naime, bili najmrži Samaritanci, a Samaritancima Židovi. Bili su zakleti neprijatelji. Židovi su mislili da je uz njih pravda, jer su izabrani narod Jehovin. Kolika li je to zaslijepljenost jednoga naroda! Strašna je mržnja među neprijateljima, a još je strašnija među braćom i prijateljima. Vidimo ju, nažalost, kako se uvriježila među nama. Spasiće nas samo dobra djela koja činimo u ime pravde. Onom Židovu nije bio bližnji njegov svećenik niti Levit, jer nijesu imali srca prema njemu. I književnik, ma i teška srca, ali morao je priznati da mu je bio bližnji onaj koji mu učini milosrđe. Bližnji mu je, dakle, iako mu je bio neprijatelj. To je nauk što ga nije shvatio poganski svijet. Rugaju mu se danas socijalisti koji si utvaraju da su pozvani da upravljaju narodima. Oni uče: Čovjek može ljubiti sama sebe. Prema tome nema i ne može biti ljubavi prema bližnjemu. I ova se prevratna nauka širi pod vidom učenosti.

Samaritanac je pokazao svojim primjerom da ima ljubavi i značajno je obilježio njene uvjete i načine. Svećenik i Levit nemaju srca prema svome vjerniku koji je nastradao. Samaritanac je učinio dobro djelo i svome neprijatelju. To je čovječnost, to je humanizam, jer je Samaritanac imao osjećaja prema čovjeku. Humanizam, dakle, počinje od samoga Krista. Samaritanac je radio iskreno. Nije mario što će reći svijet. Prava ljubav traži

⁴⁸ Dvie nauke str. 10.

⁴⁹ Dvie nauke str. 11.

iskrenost. Ona ne poznaje truda i napora. Ona je požrtvovana, sve joj je lako i ugodno, samo neka je bližnjemu dobro. Samaritanac je pokazao najljepši primjer ove odane ljubavi. Samo je ovakva ljubav u stanju da liječi rane našega društva. Ljubav ne ruši, ne ubija, ne otima; nego daje da pomogne svome bližnjemu. Žalosno je, ali ovu ljubav preziru nagojeni branitelji gladnoga radnika. Oni hoće silom da dođu na vlast. Njihova je uprava nepravedna i nemilosrdna. To nam dokazuju događaji u svijetu. Ali ne treba zaboraviti istinu da je nepravedna sila kratkoga vijeka. Samaritanac zna da je nesretni čovjek, Židov. Zna da ga mrzi. Ipak mu je pružio najveće djelo milosrđa. Samo takva velika ljubav može da izgladi međunarodne sporove. Kad bi ju ljudi prigrlili, ne bi trebalo toliko konferencija za razoružanja, ne bi se trebali bojati, da će nas tko napasti iz zasjede, i gaziti i porušiti sve što je nama milo i drago. Zato je Krist rekao književniku: Idi, i ti čini tako. Nesreća nastradaloga Židova upravo je sudbina svega čovječanstva. Ni svećenik, živa i prava slika patrijarka, ni Levit koji predstavlja odabrane proroke, nijesu mogli pomoći čovječanstvu koje je stradalo na putu života. I dođe Samaritanac – sam Krist, da izbavi stradalog i napaćenog čovjeka. Odnese ga u svratište, u Crkvu svoju koju je utemeljio na čvrstoj stijeni gdje mu neće više nitko naškoditi. Na koncu svršava riječima: – Gdi je još jedan um, koji je u tako malo riči toliko mnogo kazo? Gdi su mudraci ovoga svita, da tako znadu crtati, ne prošlost, ne pretstojeće stvari, već samo budućnost; da tako živo, tako virno zna ocrtati, da mu otvorene nauke na toliko u skladu stoje sa govorenjima, što su u prilikama i pričama ostale na nas. Da koliko tražim ovakvo šta među mudracima ovoga svita to ne nalazim. To se tiče jedino Duha sveznajućeg; tu ograničeni um nije dovoljan, zato nauka Isusova i ova u najobičnijim formama svidoči njegovu božansku dušu, koja jedino zna tako puno osvidočenja govoriti. Njegova svaka rič, svaki slog riči nosi misli, kao ona radostna pčela koja u usti, na krilima i na nogama nosi meda u košnicu.⁵⁰ –

2) **O sinu rasipniku** (Ev. sv. Luke XV 11 – 32). – Neki je čovjek imao dva sina. I mlađi od njih reče ocu: Oče daj mi dio od imanja što pripada meni. I podijeli im imanje. I iza nekoliko dana kupivši sve, mlađi sin otide u daleku zemlju, i ondje prosu imanje svoje živeći raspušteno. A kad on sve potroši, postade velika glad u onoj zemlji, i on stade oskudijevati. I otide i pribi se kod jednoga građanina one zemlje. I on ga posla u svoja polja, da pase svinje. I želio je da napuni svoj trbuh mahunama što

⁵⁰ Dvie nauke str. 6–28.

su svinje jele, i nitko mu ih nije davao. A došavši k sebi, reče: Koliko najamnika oca moga imaju hljeba i suviše, a ja ovdje umirem od gladi! Ustaću i poćiću k ocu svomu i reći ću mu: Oče sagriješio sam protiv neba i protiv tebe. Više nisam vrijedan nazvati se sin tvoj, primi me kao jednoga od najamnika svojih. I ustavši, otide k ocu svomu. Kad je on još podaleko bio, ugleda ga otac njegov, i sažali mu se i potrčavši, pade mu oko vrata i poljubi ga. Tada mu sin reče: Oče, sagriješio sam protiv neba i protiv tebe. Više nijesam vrijedan da se zovem sin tvoj. A otac reče slugama svojim: Brzo iznesite najljepšu haljinu i obucite ga, i podajte mu prsten na ruku i obuću na noge, i dovedite ugojeno tele, te zakoljite, da jedemo i da se veselimo, jer ovaj sin moj bio je mrtav i oživio je, bio je izgubljen i našao se. I stadoše se veseliti. A sin je njegov stariji bio u polju. Kad dođe te se približi kući, ču glazbu i igru. I dozvavši jednoga od slugu zapita, šta je to? On mu reče: Tvoj je brat došao, i tvoj je otac zaklao ugojeno tele, što ga je opet našao zdrava. A on se rasrdi i nije htio da uđe. Tada iziđe njegov otac i stade ga moliti. Ali on odgovori svome ocu: Gle, toliko te godina služim, i nikad nisam prestupio tvoje zapovijedi, pa mi nikad nisi dao ni jareta da bih se razveselio sa svojim prijateljima, a kad je došao sin tvoj, koji je razasuo imanje s bludnicama, zaklao si mu ugojeno tele. A on mu reče: Sine, ti si svagda sa mnom i sve je moje tvoje. Ali se trebalo proveseliti i obradovati, jer ovaj brat tvoj bio je mrtav i oživio je, bio je izgubljen i našao se.⁵¹ –

Sadržaj i smisao ove priče pop Pajo tumači uglavnom ovako: Spasitelj je ovom pričom htio pokazati veliku vrijednost pokore i neizmjernu ljubav Božju prema obraćenom grešniku. Krist dobro poznaje čovjeka i njegov život. Kada nas uči na vječne istine ne zaboravlja na zemaljska dobra. Ova priča, dakle, sadržava i važno socijalno pitanje. Veće je blagostanje za mlađe kada se okupe oko starješine koji upravlja imanjem. Zadrugni je život bolji i korisniji od pojedinačnoga. To nam dokazuje i ova priča. Nastalo je novo doba. Čovjek teži za slobodom, hoće da radi samostalno. Nestalo je starog patrijarhalnog i zadrugnog života. I danas oni isti mudraci, koji su osuđivali zadrugni život naših starijih nastoje da udruže radnike da mogu postići veću platu. Ali u ovim zadrugama ne upravljaju naše poštene starješine, nego nekoliko Židova koji se goje krvavim znojem siromašnog radnika. Zato su bile mnogo bolje naše stare zadruge, jer smo očuvali imanje i svoje poštenje, svoju vjeru i svoj jezik. To je bila tvrđava koju neprijatelj nije mogao zauzeti.

⁵¹ Dr. Dragutin Kniewald: Rimski misal str. 206–207.

Najnovije socijalno pitanje vraća se starom zadružnom životu. Čovjek je po prirodi svojoj društveno biće. On se udružuje, dakle, da u ekonomskom i socijalnom pogledu postigne što bolji uspjeh. Ali ovo udruženje mora imati svoj temelj u nauci Kristovoj. Vođe radnika su lažni učitelji. Oni mnogo više govore i pišu o drugome, nego o pravoj potrebi radnika. Zato ih kršćanski radnik neka ne sluša. On treba da slijedi nauku Kristovu, pa će naći sreću i zadovoljstvo. Evanđeoski starješina ima svoje imanje. Svi lijepo žive i rade po zapovijedi starješine. Mlađi je sin nezadovoljan. On hoće svoje. Ode od očinske kuće, i u svojoj nerazumnosti potroši sve što je dobio od svoga oca. Gorko je trpio i patio, jer nije radio. Zaboravio je riječi Stvoritelja: „U znoju lica svoga jesti ćeš kruh svoj!“ Zato je i stradao.

Radom, dakle, čestitim i ustrajnim radom stičemo zemaljska dobra. Ova istina važi za pojedinca kao i za cijele narode. Radom dižemo slavu Božju i pripravljamo spasenje svega čovječanstva. Treba raditi, ali treba se i odmoriti. I Bog je šest dana stvarao svijet, a sedmi dan se odmorio. Zato se i mi u nedjelju odmaramo tjelesno, da pribavimo hranu za neumrlu dušu svoju. Ovaj dan moramo posvetiti Bogu.

Kakvo je bilo imanje što je rasipni sin dobio od oca, o tome ne govori sv. Evanđelje. Ova priča, naime, nije izrečena za jedan narod ni za jedno stoljeće nego za sve vjekove. Pojam imanja nije bio uvijek isti. Svaka je radnja čestita i dostojna čovjeka kojom zaslužujemo svagdašnji svoj kruh. Nerazuman je, dakle, onaj koji se stidi nekoga posla. Svaki čovjek može slobodno birati svoje zvanje u kojem će zasluživati i raditi na slavu Božju. Ali pri izboru zvanja ne treba gledati samo na zemaljska dobra. Moramo misliti i na svoju neumrlu dušu, da ju nagrćanjem zemaljskoga blaga ne upropastimo u vječnosti.

Priča o rasipnom sinu pokazuje nam odnos Boga prema čovjeku. Otac je u ovoj priči sam Bog. Njegovi sinovi, t. j. ljudi, koje je on stvorio, podijelili su se u dva tabora. Jedni mu služe, a drugi se bore protiv njega. Ovi drugi zaboravljaju svoga oca koji ih je nadario prirodnim i natprirodnim dobrima. Nezahvalno ostavljaju Stvoritelja i Gospodara svoga i udaljuju se od njega, daleko. Bez pomoći Božje nema blagoslova. Oni su ga zatajali i ostavili. Bore se protiv njega, i stradaju kao rasipni sin. Ovaj nevrijedni sin dobroga oca činio je pokoru. Pokajao se i odlučio da će mu služiti priznavši mu sve svoje dosadašnje zločine. Tu je prikazana tajna svete ispovijedi. Koliko bi bilo sreće, blagostanja i Božjeg blagoslova u svijetu kada bi nevjerljivo čovječanstvo

slijedilo primjer rasipnoga sina! Prije ili poslije ipak će morati da uvidi, da bez Boga nema blagoslova, zato moramo tražiti Boga na zemlji gdje nam je milosrdni otac da na drugom svijetu ne stupimo pred Njega kao pravednog suca. Vratimo se, dakle, kući dobroga oca svoga koji nas čeka da se sa svim njegovim odabranicima radujemo i veselimo u nebu.⁵²

Pisac je u ovom djelu prikazao najpoznatije dvije priče iz sv. Evanđelja. One prikazuju najuzvišeniju nauku zemaljskoga života i najviše tajne providnosti Božje. Ove se istine predstavljaju tako uzvišeno i otvoreno da nam napune pamet i srce podjednako. Priče su jednostavne, da ih svatko može lako razumjeti. Kada ih pak dublje razmatramo, otkrivaju nam se čvrsti temelji kršćanske nauke koja je jedina stalna i neprolazna. Njegovo razmatranje nije čisto bogoslovsko, nego i sociološko. U njima raspravlja, naime, o svima važnijim društvenim pitanjima i zadacima socijalnih udruženja. To je pitanje bilo aktualno još u vrijeme Kristovo. Aktualno je osobito danas kada bezdušne vođe radništva i seljaka vode u očitu propast široke narodne slojeve. Napisao je ovo malo djelo da pruži svome narodu nauku Kristovu, nauku vječnu i trajnu koja sadrži sva ova pitanja. Pokazao je svome narodu put koji, iako težak i naporan, ali sigurno vodi u luku narodnoga spasa.

NARODNOSNO PITANJE I BUDUĆNOST UGARSKE

Ovu je raspravu izdao pop Pajo godine 1914 u zbirci „Naša knjiga“. U njoj je prikazao i tumačio značajan govor Oskara Jasi, mađarskog sociologa što ga održao u društvu sveučilišne omladine „Galilei“ u Budimpešti. Ovaj je govor štampan u Nevenu i izdat u posebnoj ovoj brošuri. Knjiga je veličine 16° i ima svega 32 stranice. Naslov joj je: – Narodnosno pitanje i budućnost Ugarske. Govorio je Jasi Oskar u Galilei krugu u Budimpešti. U hrvatskom privodu obilnim ulomcima govor pridstavio u Nevenu i u ovom posebnom otisku izdao: Stari Rodoljub. Cina 50 filira. Čist prihod idje na osnovni fond narodne škole u Subotici. Subotica 1914 Tiskara Hungarija.⁵³ –

Prije uvodne riječi glasovita je izreka ovoga mađarskog sociologa: – Jezgra je narodnosnog programa: dobra škola, dobra uprava i dobro pravosuđe. A dobra je škola, dobra je uprava i dobro je pravosuđe, ako se narodu dade na materinskom jeziku. – (Oskar Jasi).

⁵² Dvie nauke str. 28–50.

⁵³ Naslovni list.

U uvodnoj riječi pop Pajo je obrazložio, zašto je on kao svećenik u narodnosnom pitanju pristaša ovog liberalnog političara. Na prigovor svećeničkih drugova odgovor mu je ukratko ovaj: Jasi Oskar je mađarski sociolog koji je dobro proučio društveni život svih europskih naroda. Prema rezultatu svoga istraživanja prosuđuje i naše prilike u domovini. On zastupa pravac krajnje radikalne sociologije. Moramo priznati da u narodnosnom i gospodarskom pitanju zastupa i širi najzdravije ideje. U rješavanju vjerskog pitanja nije tako sretan. Ne priznaje nadnaravnog upliva ni Božje providnosti. Zato misli da je i vjera čisto društveno pitanje. Njemu je i moral nešto prirodno. Otud je razlika u vjerskom shvaćanju između vjernoga naroda i njegove skrajnje demokracije. Sama demokracija ne kosi se sa vjerom, ni moralom, ni narodnim interesima. Protivi se samo apsolutizmu. Protivna je apsolutnoj vladi, bila ona carska, kraljevska, oligarhijska ili druga. Demokratske ideje novoga vijeka zastupa i širi društvo sveučilišne omladine „Galilei“. To su učenici i pristaše ovog velikog mađarskog sociologa. On je u ovom društvu govorio iskreno i odvažno. Nije gledao kome gode njegova načela. Tražio je samo ono što je pravo. Zato je i pobijedio.

– Prigovaraju nam zašto slušamo nevjernika. Istina, ljepše bi bilo da smo ovakva načela čitali u izdanjima sv. Stjepana, ili čuli u govorima sveučilišne omladine sv. Mirka. Nažalost, to nismo dočekali. Ovo izdanje ima, zato, svrhu da pokaže da trijezna politika i danas isto to traži, što je i prije 100 i 1000 godina, naime: pravdu i pravičnost. Ova načela zastupaju danas najglasovitiji političari kao: grof Aponji, grof Tisa, a i sama nezavisna mađarska stranka. Ali kada od svake stranke primamo ono što je dobro i što nama se dopada, tim još ne odobravamo sva njihova načela. Kao vješt žetelac mlatimo samo ono snoplje gdje slutimo pšenice, da skupimo čisto zrnje, a pljevu i korov bacimo. Ili kao rudar tražimo u zemlji čisto zlato da ga složimo u riznicu svoga naroda. – I završava lijepim riječima: – Ovom namirom dajemo na ruke našem narodu ovo suho zlato od kojeg možeš praviti take dukate kako ti tribaju... Uzmi pa čitaj. Uzmi pa nauči na izust!! Stari rodoljub.⁵⁴ –

Poslije ove uvodne riječi štampan je u hrvatskom prijevodu govor ovoga sociologa popraćen aktualnim primjedbama pop-Paje na naše političke prilike.

⁵⁴ Uvod str. 3–5

Sadržaj je govora Oskara Jasi ukratko ovaj: Raspravljanje o društvenim pitanjima, kao što kaže Ward američki sociolog, trpi od opsjene okoline. Nastupa često kriva bojazan kada je govor o narodnim manjinama. Ovo bolesno mišljenje ima dvije zamisli. Jedna je lakomislena koja hoće da uništi sve što ima obilježje narodne manjine; a druga je susretljiva i daje sve što manjine hoće, ali bez ikakvog nadzora i obzira na gospodarske principe. To je opasna igra koja bi nas dovela do nemilih posljedica. To bi, istina, bio najidealniji način života narodnih manjina, ali u današnjim gospodarskim i političkim prilikama na to ne možemo ni pomišljati. Zato se moramo zadovoljiti, da ovo pitanje upoznemo u njegovom stoljetnom razvitku. Kada ga ovako upoznemo, lako ćemo uvidjeti da pitanje manjine nije mahinacija pojedinih agitatora. Ovo je pitanje opće povjesničko i nastupa tamo gdje se pokreću gospodarski, povjesnički i psihološki uvjeti kao činjenice društvenog razvitka.⁵⁵ – Zato je ovo pitanje nastupilo svagdje gdje je stari feudalni život uzmicao pred naprednim građanskim životom gdje se gledalo samo na vrijednost čovjeka. Kada su se stare feudalne države pretvarale u velike i narodne države, većina je nametnula svoj jezik kao državni, a narodne su se manjine imale pokoriti. To je pobudilo bojazan i zavist kod ostalih naroda koji nijesu bili zadovoljni sa državnom ideologijom. Tako je nastalo pitanje narodnih manjina.

Narodnu državu i pitanje manjina stavljaju usuprot jedno drugom, premda su posljedice istoga podrijetla i razvoja. To nam svjedoči stoljetni razvoj društva i država u Europi koje su ovim procesom dobile nov oblik. Engleska i Francuska su jedinstvene narodne države, a postale su od različitih etničkih činjenica. Zajednički gospodarski interesi i osjećaji sjedinili su različite narode, pa su među sobom izjednačili jezik. To je slučaj i među germanskim narodima. Ovo preobraženje išlo je neprimijećeno na zapadu, ali to se nije dogodilo u srednjoj Europi. Ona velika svjetska procedura, (i prelazna obrtnički) i prelaz iz pastirskog života na zemljoradnički, iz ovoga na obrtnički i trgovački, nije našla kompaktne narode, nego rascjepkane i osjetljive narodnosti. Posve je, dakle, prirodno da su one iste činjenice, koje su u Mađarskoj na ruševinama partikularizma srednjega vijeka zasnovale ideju jedinstvene narodne države, potakle i druge narode da se udruže i razviju svoje duševne i materijalne sile. Oštroumni Lavelej ovu pojavu tumači ovako: – U zemlji, gdje stanuje zanemareni narod, otvorite škole, gradite željeznice,

⁵⁵ Str. 7.

osnivajte štamparije. Za dvadeset godina će se probuditi narodna svijest, i za dvije generacije će eksplodirati, ako ju tko pritiska. Ovako pitanje proističe iz same civilizacije.⁵⁶ –

Nastojanje za kulturom manjina nije nikakva igra nacionalizma. To je životna snaga bez koje narod ne može trajno živjeti. To je osnova ovom pitanju koje u životu pokazuje različite mjere i oblike. Svima je ovima začetak u nezadovoljstvu. Ali ima minimalni i zajednički program narodnih manjina. Bez riješenja ovoga minimalnog zahtjeva u krajevima, gdje žive manjine, neće biti mira ni zadovoljstva. Taj minimalni program je: – Dobra škola, dobra uprava i dobro pravosuđe. A dobra je škola, dobra je uprava i dobro je pravosuđe, ako se narodu dađe na materinskom jeziku.⁵⁷ – Druga je izvorna klica koja je u začetku svakog pitanja o narodnim manjinama: – Svaka narodnost ima neosporivo pravo da na svoj način i po svome ukusu usavršava kulturne sile koje u njoj žive.⁵⁸ – To je, dakle, minimalni socijalni program. Zato nijedna politička stranka ne može prodrijeti u narod, ako ga ne zadovolji i umiri ovim minimalnim programom. Ovu istinu dokazuju povjesničke činjenice. Marks tvrdi da je nasilje izvor povijesti. Ali nasiljem se ne može ništa postići. Nije li bezumno kada se moćna Pruska bori protiv 160.000. danskih duša kojima otimaju kulturu. U Rusiji je agresivna politika o narodnim manjinama stvorila židovski nacionalizam. Velika premoć Engleza postigla je da su Irci napustili i svoj jezik, ali nijesu napustili svoje narodnosti. Engleska im je morala priznati potpunu slobodu. Velika i moćna Njemačka bori se u Poznanju protiv Poljaka, ali uzalud. Svijest poljskoga naroda nikada nije bila tako živa i jaka kao danas kada ih goni premoć Germanska. – Jer nema sile, koja će narod otuđiti od svojih ideala.⁵⁹ – Nasiljem, dakle, nisu mogli riješiti pitanje narodnih manjina, nego su ga još više zatrovali. U srednjoj školi uče i njemački jezik. Ali da se učenik tim znanjem mora braniti, recimo, pred sudom, bio bi izgubljen čovjek. – Čemu mi kulturni ljudi nijesmo dorašli poslije 8 – 10 godina učenja, to traže siledžije i sljedbenici asimilacije od zaostalog naroda koji nije stekao ni najosnovnijeg znanja. Ni više ni manje, nego traže od njega da na takvom jeziku uči i govori u upravi i pred sudom što ga ne zna.⁶⁰ – Treba naučiti djecu mađarski, ali samo pomoću materinskog jezika. Tu griješe

⁵⁶ Str. 9.

⁵⁷ Str. 10.

⁵⁸ Str. 10.

⁵⁹ Str. 13.

⁶⁰ Str. 14.

naši političari, jer ne dozvoljavaju škole narodnim manjinama. I što se događa? Široki narodni slojevi ne nauče čestito ni jednog jezika. Svoj zaboravljaju a tuđeg ne nauče. Tako je u Poznanju, Šleskoj, Prusiji i Mađarskoj. Sve podjednako. I što je posljedica? Narod, koji nema ni minimalne kulture, lako će poleći: praznovjerju, vrački, vinu i rakiji. Takav će narod propasti u gospodarskoj borbi i postaćе rob bezdušnog lihvarstva.

Silovitoj politici feudalizma nasuprot je narodnosna politika industrijalizma. Država osigurava i pomaže kulturu svake narodnosti. Takva je politika u Sjedinjenim državama, Švicarskoj, Belgiji i poslije izborne reforme, u Engleskoj. Posljedica je ovakve politike da tamo sve što je uzvišenije, jače, duhovitije i živahnije; ono se digne, prodre i prednjači. Kada se narodnim manjinama daje sloboda kulture, oni će sami nastojati da nauče državni jezik. To je ispravna politika. Pitanje narodnih manjina, pitanje je kulturne premoći. U starom rimskom carstvu svi su podjarmljeni narodi slobodno razvijali svoju kulturu i svoj jezik. Stari Rim nije se borio protiv jezika Iberaca, Puna i Frigijaca, ipak je izumro jezik ovih naroda. I baš zbog ovakve politike širila se stara rimska kultura pobjedonosno naprijed. Zapela je samo onda kada se sukobila sa još jačom grčkom kulturom. Potučena Grčka osvojila je ogromno Rimsko carstvo. Silovito odnarođivanje i miroljubiva akcija kulture sjeća nas one pripovijetke kada su se vjetar i sunce kladili koji će prije skinuti kabanicu sa pastirskih leđa. Vjetar duše, a pastir sve većma stiska oko sebe kabanicu. I dođe sunce, pa toplinom svojom i blagim tracima dostiže ono što vjetar nije mogao postići ni svojim divljaštvom... Tako je to i sa kulturom. – Samo ona kultura pridobiva koja je zaista viša i privlačiva. Naredbama sreskih načelnika i bodežima žandarskim vlasti nijesu pridobile dosad još nijedne duše.⁶¹ –

Mađarska politika narodnih manjina izabrala je pravac nasilja. Između mađarske politike i one u Rusiji i Prusiji razlika je samo u tome što oni tamo imaju duševnu snagu da to otvoreno kažu i priznaju. Mađarski državnici nemaju te odvažnosti. Putuju po Europi i Americi i hvale se kako ovdje sve narodne manjine žive u miru, jer postupaju s njima blago i susretljivo... Što je istina, to mi znamo. Ovakva se politika u Mađarskoj ne može dugo održati. Ako se ona ne promijeni i narod ne osvijesti, sve će se strahote irskoga pitanja izvršiti na nama. Pa, da li je vrijedno izvrgnuti domovinu ovoj velikoj opasnosti za ljubav mađarskog feudalizma, žentrije i peštanskih bankara koji se boje demokracije? Ovi se, naime, drže

⁶¹ Str. 19.

na vlasti pomoću opijanih i oružjem natjeranih glasača. Kada naša demokracija poruši ovo strašilo, kada mađarska politika uvidi da nasilje ne vodi k cilju, povratit će se mir među narodima. Tada će kucnuti zadnji čas i feudalizmu.

U borbi Mađara protiv apsolutizma manjine su većinom ostale na strani Beča. Razlozi su bili jasni. Bilo ih je koji su se i borili na strani Mađara. Što im je bila nagrada? Oduzeli su im sva prava. Manjine su vidjele da je Beč neprijatelj njihovom neprijatelju, pa im daje prava i zaštitu. Nije nas, prema tome, iznenadilo njihovo držanje. O tome se ne može reći da je izdajstvo. Kada je godine 1849 ugušena mađarska buna, na zemaljskom saboru u Debrecinu govorio je ministar Bartolomej Semere i oštro osudio ovu ludu politiku. Tada stvoriše zakon posve liberalan za narodne manjine prema kojem je skrojen i onaj iz 1868. godine.

Protiv liberalne politike prema manjinama ustaju i naduti internacionalci. Nije njima ni do naroda, ni do jezika. Njima ne treba šovinizam ni mađarski, ni onaj narodnih manjina. To je u načelu dobro. Ali moramo znati da je šovinizam daleko od pravednoga riješenja pitanja o opstanku narodnih manjina.

Narodnim manjinama treba dati ono minimalno što treba za život, a to je dobra škola, uprava i pravosuđe. Ne treba, dakle, odmah zaploviti vodama međunarodnog internacionalizma. Čovječanstvo je tako stvoreno, da preko naroda i narodnosti dođe do međunarodnosti.

Narodne manjine, kojima država oduzima sva prava na opstanak, posve logično naginju klerikalizmu, kao gradu koji im pruža barem ono najmanje što im treba za život. – Sve dotle dok naša država ne bude pravedna prema njima, ove nolens-volens (hoćeš-nećeš) moraju biti klerikalne.⁶² – Prema narodnim manjinama moramo biti, dakle, pravedni. Pitanje, naime, o narodnim manjinama ne samo da u sebi nosi mnoge probleme našega društva i kulture naše nego je ovo i Arhimedova točka naše demokracije. Ovo je pravi put što vodi do mađarske slobode.⁶³

Umjesto završne riječi pop Pajo govori o jeziku kojim govorimo mi Bunjevci. On priznaje narodnu i jezičnu zajednicu Srba i Hrvata, ali ipak otvoreno ispovijeda da smo Hrvati, a kao Hrvati ne možemo drugim jezikom govoriti, nego hrvatskim. Ovo njegovo razlaganje nosi naslov: „Kaki jezik govorimo daklem?“ Ovaj članak je otštampan i u Nevenu od 3. siječnja 1914. godine.

⁶² Str. 24.

⁶³ Str. 3–27.

Ovo je pitanje suvremeno, pa ga zato ovdje iznosim po riječima pop-Paje: – Kada imena: Bunjevac, Šokac ili Dalmatinac, Bosanac, Slavonac itd. nisu narodnosna imena, to po njima nemamo mista ni u zvaničnoj statistici, naravno je da prija-posli moramo zbaciti krinku, te otvoreno krstiti naš materinski jezik hrvatskim ili srpskim... Sa pripoznatim imenom mi samo našem jeziku hoćemo i moramo da damo dostojno ime, jer u džaku „Egyebeka“ (ostalih) ne ostajemo dalje. Daklem kakim jezikom govorimo? *Hrvatskim!* Istina, naš je jezik i hrvatski i srpski, ali radi praktike hoćemo da ga jednim imenom krstimo... Istina, Ivanji nas zove katoličkim Srbima, ali su naši učenjaci, i stariji i mlađi vazda to držali, da su Bunjevci „dalmatinskog“ i „ilirskog“ roda sinovi; daklem Hrvati... Naše crkvene i školske oblasti već od prija sto godina ilirskim jezikom zovu naš govor, čime su hrvatsko srodstvo izticali, jer kad su na srpski pomišljali, to su rackim govorom razlikovali od dalmatinsko-ilirsko-hrvatskog. Otud oduševljenje oko ilirskog pokreta. Kod nas u Subotici osobito učena braća Zomborčević su bili pristaše ilirizma, jer da se naš jezik bunjevački može zvati, na to nisu ni pomišljali... Naš veliki Antunović je na toliko javno ispovido hrvatstvo, da mu se zamiravalo da i ne piše bunjevački. Što god je bilo književnika u Hrvatskoj i znamenitijih političara, ne samo da su znali za Antunovića, da simpatišu sa Hrvatima, nego su mu glavna pomoć baš Hrvati bili u pisanju njegovih knjiga i novina. Bartul Matković je bio prototip bunjevštine, ali druga mu je domovina bila uža Hrvatska. On je znao vatreno i dokazivati da smo mi Hrvati, te da bi i na očigled posvidočio stanovište svoje, počeo se zasukivati i reče: „Poncija mu, pa šta bi bili drugo nego Hrvati, kad smo se tako volili Hrvati uvijek“... Naš Miroljub Evetović pripoznat pjesnik i župnik u Hrvatskoj sa mnogim Bunjevcima navišćiva hrvaštinu Bunjevaca, koji su već davno napuštili krpež sa imenima, koja su za larve pronađena... Priko Dunava sve više izčezavaju kojekaka imena i narod se ili otvoreno Hrvatom ili Srbinom naziva, ili ne rabi nikako ime. Slaviste inače i po ideologiji nas Hrvatima smatraju, jer vele ikavština se samo u užem hrvatstvu nalazi, dok su Srbi svudan ekavci i ijekavci... Crkva nam pod ovim imenom rukovodi jezik i država pod ovim imenom nam pridaje naš jezik na sveučilištu u Budimpešti i mi mu to ime ustanovljujemo. Da, kad već u crkvi, kod kuće, na sokaku rabimo hrvatski jezik, kad naš sud u bunjevačkoj Subotici rabi „srpsko-hrvatski tumač“, onda i mi hoćemo da naš jezik hrvatskim imenujemo, kao i što jeste hrvatski.⁶⁴ –

⁶⁴ Str. 28–32.

Ovaj govor Oskara Jasi, glasovitog sociologa i liberalnog mađarskog političara dobro je došao pop-Paji u borbi protiv mađarskog šovinizma za obranu najosnovnijih prava Bunjevaca. On, već po značaju svoga zvanja kao svećenik, nije bio revolucionaran. Borio se legalnim putem i tražio je za svoj narod samo ono što mu je zakonom bilo osigurano. Borba mu je bila uzaludna, jer mađarska vlada ne samo da nije htjela da udovolji zakonskim odredbama, nego je na svakom koraku spriječila i svaki pokušaj kada su svijesni i učeni ljudi tražili škole i poštovanje jezika našeg naroda. Ovaj postupak vlade oštro je žigosao veliki mađarski sociolog, i pop Pajo je našao u njegovoj osobi zaštitnika i zagovornika naših prava. Zato je i postao njegovim pristašom. Izdao je ovaj govor u hrvatskom prijevodu da naš narod vidi i zna da i među mađarskim političarima ima još nekih koji misle iskreno i pošteno. Popratio je ovaj govor zgodnim komentarom, da pobudi pozornost nadležnih na nesnosno stanje što je među Bunjevcima stvorila ona luda politika Mađara prema narodnim manjinama: „raspravljanje o društvenim pitanjima trpi od opsjene okoline“. Opsina blizine kako diluje, imamo mi prilike to proučavati u Subotici koliko mu drago, ali Kolo Mladeži nema mista u Subotici.⁶⁵ – Luda je politika koja traži od narodnih manjina da govori mađarskim kada ga ne poznaje. Zato i kaže: – Šta da reknu naši salašari onda, kad ne samo ne znadu magjarski, već još i zagrme na nji, da magjarski hleb jedu, a ne znadu magjarski? Kad skupo moraju plaćati zvaničnog tumača, a ne znadu ni kako, ni zašto?!⁶⁶ – U Sjedinjenim državama sve narodnosti imaju svoje škole i potpunu slobodu u kulturnom razvitku. U Subotici „Kolu Mladeži“ nisu dopustili bili da jednu predstavu šaljivu odigraju samo zato, jer je hrvatska bila.⁶⁷ – Mađare su godine 1848 pomogle i neke narodne manjine. – Bunjevci su se pak oduševljavali za magjarsku slobodu. Pa šta im je plata? To da ni u jednoj školi nemaju svoje čitanke.⁶⁸ – Narodne manjine kada su vidjele da su im Mađari neprijatelji, obratile su se Beču za pomoć. Ovaj njihov korak ne može se smatrati izdajstvom. – Daklem nije izdajnik, niti je nedomoljubiv onaj, koji sebi i jeziku svome traži prava i domovini.⁶⁹ – Na koncu, ocijenivši pravilno veliki značaj ovoga govora, toplo ga preporučuje Bunjevcima, jer nam je ovaj političar iskreni

⁶⁵ Str. 6.

⁶⁶ Str. 14.

⁶⁷ Str. 17.

⁶⁸ Str. 21.

⁶⁹ Str. 22.

prijatelj: – Priporučamo svakom Bunjevcu, da ovu studiju nauči napamet. Triba da je znamo na izust izgovoriti.⁷⁰ – I zaista, takav govor u obranu prava narodnih manjina malo je tko izgovorio od mađarskih političara. Vrijedno ga je bilo naučiti i zapamtiti.

PITANJE NARODNIH MANJINA

U mjesecu svibnju 1914 godine uoči svjetskoga rata izdao je pop Pajo brošuru na mađarskom jeziku pod naslovom: – Nemzetiségi kérdés a magyar parlamentben és közéletünkben. Összeállította: Több tanügybarát. Ára 40 fillér. Tiszta jövedelem a bunyevác iskolatantestülete. Subotica, 1914. Nyomatott a Hungária-könyvnyomdában. – (Pitanje narodnih manjina u mađarskom parlamentu i našem javnom životu. Sastavili: Prijatelji škole. Cijena 40 filira. Čist je prihod Bunjevačke školske zadruge. Subotica, 1914 god. Tiskara Hungarija)⁷¹

Ova je brošura tiskana u oktavu i ima 16 stranica. Pop Pajo ni na ovoj brošuri nije ispisao svoje ime kao pisac. Razlog mu je bio isti kao i kod brošure „Bunjevačko pitanje“. Tako je, naime, bolje uspio da ova brošura lakše prodre među mađarske političare. Po samom sadržaju brošure bilo je lako da pop Pajo stekne prijatelja za bunjevačko pitanje. Tu su ukratko prikazani govori i mišljenja mađarskih državnika, što su ih izrekli u mađarskom parlamentu ili na javnim skupštinama. Vidimo ovdje poglede na ovo pitanje političara koji su pripadali vladinoj većini a i onoj iz opozicije. Sve je to lijepo što su rekli, ali je već bilo kasno. Narodne manjine poslije svjetskoga rata došle su same, i bez njihove pomoći, do svojih prava. U uvodnoj riječi obrazložio je pop Pajo svoje mišljenje po ovom pitanju i naznačio cilj, zašto je izdao ovu brošuru. Pitanje narodnih manjina jedno je od najvažnijih u državnom životu. Svjetska i međunarodna politika postavila je ovo pitanje da ga u prvom redu riješe pojedine države, jer bez toga neće prestati borba između narodnih rasa. Uspostaviti mir među narodima vitalni je zadatak svake države. To važi osobito za Mađarsku koja je u unakrsnoj borbi narodnih rasa. Mi moramo, dakle, promatrati ovo pitanje s toga gledišta. Borbe narodnosti ne samo da sprečavaju državni život nego omogućuju da se u ovo pitanje miješaju i susjedne države. Danas je već svakome jasno da je postupak sa narodnim manjinama bio nepravedan i nezakonit. To, pak, nije išlo u prilog jedinstvenoj

⁷⁰ Str. 27.

⁷¹ Naslovni list.

državnoj misli. Zakon iz god. 1868 pravedan je i humanitaran prema narodnim manjinama. Ali je ostao mrtvo slovo. Vlasti ga nijesu izvršile, a to je izazvalo opravdano ogorčenje. Vođe su nazvali Panslavenima i izdajicama, a mnoge su i pozatvarali. U njihovim očima bili su dobri rodoljubi koji su zatajili svoj rod. U ovakvim okolnostima jezik narodnih manjina bio je istisnut iz škole i ureda, a svagdje se uredovalo samo na mađarskom jeziku. Kao tračak nade svijetlili su ovu tamnu sliku današnja vlada i mišljenje državnika koji su napustili dosadašnju politiku tražeći spas i bolju budućnost domovine u međusobnoj slozi i miru mađarskog naroda sa narodnim manjinama.

Zatim iznosi mišljenje najodličnijih mađarskih državnika u pogledu kompleksa pitanja o narodnim manjinama.⁷²

Franjo Deak: U pitanju, da li će dobiti pripomoć Srpsko narodno pozorište, rekao je na sjednici parlamenta od 14 studenoga 1868 ove značajne riječi: – Nije pravedno da država potpomaže samo mađarska kazališta. Ja sam mišljenja da treba pomoći sve ili nijedno. Neću zato da pomažem nepravdu ni onda, ako od nje imamo koristi. –

Grof Julije Andraš: On je u svakom pogledu nastavio politiku Franje Deaka u pitanju narodnih manjina. Izdao je pod br. 152. 635 iz godine 1907 kao Ministar unutrašnjih poslova ovu naredbu: – U pitanju imenovanja upravnih činovnika osobitu važnost postavljam na to da sreski načelnici i drugi činovnici govore jezikom narodne manjine. To je neminovni uslov dobroj upravi. Ako činovnici ne poznaju jezika naroda s kojim su dnevno u saobraćaju, ne mogu upoznati njegove nevolje i nastojanja. Oni neće steći povjerenja, niti će imati onoga upliva na narod što ga svaki činovnik treba da ima. –

Dr. Oskar Jasi: Kada je pop Pajo osnovao Prvu školsku zadrugu u Subotici, poslao je uredništvu „Naplo“ pismo ovoga sadržaja: – Žalosno je, da se još i sada u Mađarskoj, a pogotovo u tako velikom i naprednom gradu kao Subotica, mogu žigosati izdajstvom oni dobronamjerni građani koji se bore za jezik svoga naroda i osnivaju svoju Školsku zadrugu. Od ove Školske zadruge imaće koristi Bunjevci, jer će i pred njima biti otvorena vrata hrama prosvjete. Korisna će biti ova Školska zadruga i po samu državu, jer će imati više pismenih ljudi koji će se misliti svojom glavom. Poznavanjem knjige na svojem materinskom jeziku Bunjevci će lakše i brže naučiti mađarski jezik. To je psihologija učenja raznih jezika. Iz ovoga slijedi, da će se povećati trgovački

⁷² Str. 1–2.

promet i napredovati gospodarstvo, jer će država imati mnogo građana koji govore više jezika. Buđenje svijesti među narodnim manjinama kulturni je napredak. On izlazi iz zakona našeg duhovnog života i preuređenja društva, a javlja se na izvjesnom stupnju gospodarskog razvitka.

Najopasniji neprijatelji Mađara nijesu agitatori narodnih manjina, nego oni zagriženi nacionalisti koji u svakom njihovom pokretu vide izdajstvo domovine. Ovaj njihov postupak može pobuditi sumnju u vanjskom svijetu, da se hegemonija Mađara temelji na sili i progonstvu narodnih manjina. Zato je vrijeme da budemo pravedni i objektivni. –

Dr. Aleksandar Gisvein, narodni zastupnik: Napisao je više članaka o unutrašnjoj politici i pitanju narodnih manjina. Zastupao je ovo mišljenje: – Svatko mora priznati da narodne manjine pravom zahtijevaju da im djeca u osnovnim školama uče na materinskom jeziku. U državnim osnovnim školama postavljaju se često oni učitelji koji ne znaju jezika narodnih manjina. Naravno je da roditelji nemaju povjerenja prema njima. Dobar se odgoj može samo tamo postići gdje je zajednička suradnja škole sa učeničkim roditeljima. –

Grof Stjepan Tisa, Pretsjednik mađarske vlade: Na sjednici parlamenta od 20 veljače 1914 godine, kada se raspravljalo pitanje pakta sa Rumunjima, izrekao je u pitanju narodnih manjina epohalni govor ovoga sadržaja: – Rumunji imaju ista prava kao i Mađari u političkom kretanju. Slobodno mogu osnivati svoju rumunjsku stranku, svoje prosvjetne ustanove, a u školama njegovati svoj jezik i kulturu. U pravosuđu i samoupravama ima da se poštuje jezik manjina. Zato činovnici, koji opće sa narodom, moraju znati jezik manjine. Iz ovog razloga u višim razredima srednjih škola kao fakultativan predmet ima se poučavati narodni jezik manjine. Narodne manjine imaju u sudu pravo govoriti na materinskom jeziku. U pitanju školstva mogu u okviru zakona otvarati svoje osnovne škole. U državnim školama, koje pohađaju djeca nemađarske narodnosti, nastava ima da bude pored mađarskoga i na njihovom jeziku. Zato će se u prvom redu u takvim školama postaviti oni učitelji koji govore jezikom manjina. Nauka vjere ima se predavati na materinskom jeziku učenika. –

Rudolf Brandš, narodni zastupnik: Na sjednici parlamenta od 5 svibnja 1914 god. po ovome pitanju rekao je ovo: – Pravac naših škola ne može biti u suprotnosti onih nazora koje u pitanju narodnih manjina zastupa sav kulturni svijet. Zadatak naših škola

treba da bude razvitak i suglasnost svih duhovnih i ćudorednih snaga. Zato osnovna nastava mora biti na materinskom jeziku. To je uvjet – ceterum censeo (ostalo poštujem) – svakom kulturnom napretku. Pitanje narodnih manjina treba riješiti, jer to zahtijeva naša unutrašnja i vanjska politika. Težište je ovog pitanja u školstvu. Trebamo riješiti ovo pitanje tim prije, jer narodne manjine u svome političkom programu traže samo garanciju za svoj kulturni napredak. To im je pravo i zakonom osigurano. Moramo zato biti iskreni i dobronamjerni. Ovo je pitanje najvažnije među svima našim problemima, zato je u interesu same države da ga što prije i pravedno riješimo. Dajmo zato slobodu upotrebe jezika narodnih manjina i riješimo u cjelini ovo pitanje dobrim i korisnim zakonima. Ne odvlačimo ga stvaranjem paktova sa pojedinim narodnostima. –

Bela Janković, ministar prosvjete: U raspravi proračuna Ministarstva prosvjete po ovome pitanju izjavio je ovo: – Izdao sam naredbu po kojoj se pouka vjeronauke ima vršiti na materinskom jeziku učenika. Mislim da je potrebno da djeca narodnih manjina u državnim osnovnim školama uče na svome materinskom jeziku. To zahtijeva civilizacija i napredak našega naroda. Zato ne treba ostati kod osnovnih škola, nego i u srednje škole treba uvesti jezik narodnih manjina. To je u interesu i samih učenika, jer poznavajući jezik manjina, lakše će se snaći u životu. To je od koristi i samoj državnoj ideji, jer ćemo imati dovoljan broj činovnika koji će znati njihov jezik. U međusobnom općenju sa manjinama ovi će činovnici biti spona između njih i mađarske vlade. Narodne manjine imaju tada više povjerenja prema vlastima i postaće nam vjerni drugovi u svim patnjama i borbama. Moramo se zato brinuti za učiteljski i profesorski podmladak koji će biti osposobljeni da poučavaju jezik narodne manjine u srednjim školama. Zato je potrebno da otvorimo katedru na sveučilištu za jezike svih narodnih manjina.

Grof Stjepan Tisa napisao je članak: „Materinski jezik u osnovnim školama.“ U njemu također zagovara načelo da se djeci prva pouka ima dati na materinskom jeziku. Tako će pojačati povjerenje manjina prema Mađarima kao narodnoj većini. Ideja Mađara će se učvrstiti, pa će nestati svake opasnosti za opstanak državne cjeline. –

Prikazavši mišljenja istaknutih ljudi i mađarskih političara, pop Pajo daje vjernu sliku o položaju Bunjevaca u Subotici. Javno je mišljenje za to da se ovo pitanje pravedno riješi u korist Bunjevaca. Nažalost, samo organi gradske samouprave ne

uviđaju da treba riješiti ovo pitanje zbog promijenjenih prilika. Premda znadu, da je 1200 građana svojim potpisom tražilo hrvatski jezik u osnovnim školama, da su sve crkve, kad su korizmene propovijedi na hrvatskom jeziku, pune naših pobožnih Bunjevaca, da je napokon osnovana Bunjevačka školska zadruga; ipak su tvrdokorni i zagriženi u svome lažnom nacionalizmu, pa uskraćuju Bunjevcima i najosnovnija njihova prava.

U završnoj riječi ovaj naš veliki rodoljub nada se boljim vremenima, jer dvadeseti vijek će izliječiti ljute i teške rane koje su tištile tijelo našega naroda.⁷³

Na kraju ove brošure na samom omotnom listu otštampan je odgovor grofa Mihovila Karolji, pretsjednika mađarske nezavisne stranke na molbu subotičkih Bunjevaca da ih pomogne u ovom nastojanju. O ovoj molbi raspravljalo je pretsjedništvo stranke, pa je u cijelosti odobrilo kao potpuno opravdan i zakonom dozvoljen ovaj pokret Bunjevaca.

I ova brošura imala je uspjeha. Oni Bunjevci, koji su već zdvajali u uspjeh ovoga pokreta, dobili su novu snagu u daljnoj borbi za narodna prava. Vlasti su pak vidjele da se narodna svijest sve više širi među Bunjevcima. Nije bilo više nikakve sile koja bi ih spriječila u ovom narodnom pokretu. Pop Pajo, kako su nam događaji u svjetskom ratu i poslije njega dokazali, imao je pravo. Mađarske su vlasti godine 1918 obećavale narodnim manjinama i zlatna brda, samo da im pomognu u borbi za opstanak. Bilo je već kasno. Narodne manjine, po pravu samoopredjeljenja rekle su svoje i pridružile se svojim narodnim državama.

#

⁷³ Str. 1–15.

ČLANCI U DANICI

Pop Pajo, osnivač Danice nastojao je svim svojim znanjem da stvori dobar kalendar za Bunjevce i Šokce. Često je puta sam napisao sve članke u Danici. Imao je i dobrih i vjernih pomagača koji su s njime zajedno nosili ovo slatko breme. Pisao je obično pod pseudonimom. Njegovi članci odaju duboku i temeljitu naobrazbu po svima granama znanosti, spremu i vještinu rasuđivanja u važnim i aktualnim pitanjima. Sve što je bilo vrijedno da znadu i najširi slojevi narodni, napisao je i štampao u ovom jedinom bunjevačkom i šokačkom kalendaru. Napisao je mnogo članaka. Ovdje ću prikazati samo one za koje sam nesumnjivo utvrdio da su njegovi.

Može li se štogod spasiti od propasti za nas? – Naši se protivnici hvale da već nema Bunjevaca i proriču skoru propast našem narodu. Na ovo smo navikli i ne marimo za takva proročanstva. Boli nas što ovo čitamo i u jednoj bunjevačkoj novini koja je izrekla anatemu na naš narod. To nije dobro, ali ne treba zdvajati. Mnogo što šta, što je naše i narodno, može se spasiti. Što da radimo dakle? Učeni ljudi treba da pišu članke za narod u narodnom duhu. Tako će ga pridobiti za prosvjetu. Sabirajmo naše narodne starine, jer time ćemo sačuvati naš ponos. Čuvajmo stare običaje, krasne narodne pjesme i pripovijetke. Nažalost, sve su ovo zanemarili naši učeni sinovi, jer ne znadu: „da je svaka narodna pisma alem – kamen njegovog duhovnog života, da je svaki vir pripovidaka ili pisamah, bilo ove ljubavne ili junačke, ogledalo u kojem se može ogledati grad ili selo po kojem se nikle.“ – Stari ljudi znadu vrlo lijepe pripovijetke i pjevaju junačke, a djevojke ljubavne narodne pjesme. Kad ih čujemo, zapišimo ih da ih sačuvamo od propasti. Još i danas žive u našem narodu vrlo lijepi običaji o Božiću, Pokladama, Uskrsu i drugim blagdanima. Opišimo ih zato da ih održimo u živoj uspomeni. Skoro u svakom selu ili gradu drukčije je narodno odijelo. Opišimo zato narodnu nošnju iz svih krajeva, gdje živi naš narod, da ju mladi ne zaborave. I sam jezik se više ili manje mijenja po različitim krajevima. Zabilježimo ove osobine narodnog jezika, da ih upoznamo sa našim potomcima. To je naše

narodno blago. Ovo su naše starine. Čuvajmo ih, jer to zahtijeva od nas naše potomstvo i naš narodni ponos. – „Sve ovo ujedno sačinjava duševno biće našega naroda koje mu obrazuje ličnost.“ – Ovo narodno blago biće ugodno čitanje našem narodu, pa će se diviti vrlinama slavnih djedova. Dužnost nam je, dakle, da sve ovo blago sačuvamo, da ne budemo nedostojni naših starijih, da nam ne kažu kao što reče Antunović: – „Sakupljajući ovo naše narodno blago, naučićemo mnogo narodnih riječi, a time ćemo i bogatiti naš jezik kojim će doći naš narod do prosvjete i napretka.“⁷⁴ –

Rič za napridak – U ovom članku prikazuje, što treba i kako nam treba čuvati i poštovati, da ostanemo slobodni i nezavisni Bunjevci. Odgovor je jednostavan: Čuvajmo pokretno i nepokretno dobro, jer „tko ima bolje i ljubeznije ga gledaju.“ Ovo dobro znadu naši Bunjevci i Šokci. Njih su mnogi posjećivali kada su još imali svoga imanja. Kada su neki propali, svi su ih ostavili. Tada ih samo jedan čovjek posjećuje, seoski Židov koji im daje još nešto zajma da poslije kratkog vremena preuzme ostatak njihovog imanja. Čovjek imućan mnogo je slobodniji. Njega nasilnici neće potkupiti ili prestrašiti. On će zato uvijek glasati po svome uvjerenju, jer nije spao na milost bezdušnih protivnika. Nažalost, mnoge su naše obitelji propale. To žalosti svakog dobrog rodoljuba. I Bunjevac i Šokac dobar je radnik. Ipak ne uspijeva. Zašto? Zato jer je svakom dobar, samo sebi nije. On radi kao i drugi, ali ne upravlja razumno svojim imanjem. Ne iskorišćuje dovoljno svoju zemlju. Dobar gazda dobro će je obraditi da donese što bolji rod. Imaće tada i uštede što će mu vrlo dobro doći kad nastanu crni dani. Dobar gazda će se baviti i stočarstvom, jer je to vrlo unosan prihod naših zemljoradnika. I siromašni nadničari treba da marljivo rade i razumnom štednjom nešto privrijede. Nerazumno je gospodarstvo kada mladi i sposobni ljudi izdaju svoju zemlju u zakup. Štednja je drugi zahtjev dobrog gospodarstva. Bunjevac i Šokac ne smije trošiti više nego što mu dozvoli njegovo gospodarsko stanje. Ne čini li tako, zadužiće se i naskoro propasti. Pokažimo zato da smo „dostojni unuci pradidova naših koji prvi put stekoše ono što su mnogi od naših otaca neuko i nemarno potrošili.“ Zemaljsko dobro stiče se trudom, uzdržava se dobrim i smišljenim radom, a množi se štednjom. To je očevidna istina koje se moramo držati. Čuvajmo naš narod od pijanstva, jer ono ruši blagostanje i unosi nesreću i bijedu u svaku kuću. „A ti dragi brate da si kako malen,

⁷⁴ Danica za god. 1884 str. 17–20.

da si siromah, pomisli da si član jednoga naroda, kojega život od tvoga života, dobrostanje od tvoga dobrostanja, sjaj i ugled od tvoga mogućstva zavisi.“⁷⁵ –

Opomena za roditelje – Dužnost je roditelja, da školuju svu djecu. To nalaže zakon, ali je i korisno za naš narod. Čovjek nepismen ne zna se snaći u životu, pa ga zato izrabljuju bezdušni lihvari. Žalosno je da su sva starija djeca (od 11 – 13 godina) u osnovnim školama skoro sami Bunjevci. To je nemarnost i grijeh roditelja koji se ne brinu da im djeca nauče čitati i pisati. Mnogi roditelji ne šalju svoju djecu u školu štednje radi. Ali se ljuto varaju. Odrasli i nepismeni ljudi mnogo više izgube, nego ono malo što bi roditeljima trebalo žrtvovati za naobrazbu svoje djece u osnovnoj školi. Dužnost je, zato, roditelja, da na vrijeme upisuju svoju djecu u školu i nadziru ih u učenju da brzo i lako nauče osnovne nauke. Rade li roditelji tako, onda možemo reći podignutim čelom: „Niti smo slipi, niti smo gluhi. To će bit za nas doba nove sriće.“⁷⁶ –

Život sv. Alojsija – U ovom je članku opisao život ovoga Božjeg ugodnika i zaštitnika naše mladeži. Rodio se 9 ožujka 1568 god. u dvoru Kastiljonu od oca kneza i markgrofa Ferdinanda Gonzage i plemkinje Marte Tane. Kao mladić stupi u red Družbe Isusove. Tu je proveo život u nauci i molitvi vježbajući se u kršćanskim i redovničkim krepostima. Umro je 21 lipnja 1591 god. u Rimu. Za kratko vrijeme svoga života tako se odlikovao u krepости sv. čistoće, da su ga njegovi drugovi prozvali „anđelom u tijelu“ ili „čovjekom bez tijela“. Sv. majka Crkva ga je godine 1726 proglasila zaštitnikom nevinosti.⁷⁷ –

Svitla kruna – U ovom članku, prigodom 25 godišnjice krunisanja Franje Josipa I. za kralja mađarskoga 8 lipnja 1867 godine, opisuje samu svečanost i obred krunisanja. Prikazuje ustav monarhije kojima je proglašena sloboda politička, osobna, vjerska i jednakost svih narodnosti. Da li ova sloboda postoji i u životu, o tome vjeroispovijesti i narodnosti različito sude. Ustav je osigurao jednakost i slobodu narodnosti. Svaka, dakle, narodnost može govoriti svojim jezikom u upravi, školi i sudu. Može otvarati svoje škole gdje će djeca dobiti pouku na materinskom jeziku. To je naše pravo za koje se moramo ustrajno boriti.⁷⁸ –

⁷⁵ Danica za god. 1885 str. 15–22.

⁷⁶ Danica za god. 1887 str. 23–27.

⁷⁷ Danica za god. 1892 str. 30–35.

⁷⁸ Danica za god. 1893 str. 20–29.

Ivan Palić – U ovom članku opisuje život i djelovanje ovoga zaslužnoga muža i župnika u Monoštoru. Rodio se 1842 godine u Čonoplji, a umro je 1885 godine u Monoštoru. Kao kapelan djelovao je u Baškutu, Aljmašu, Somboru i Novom Sadu. Godine 1878 postade župnikom. Bio je izvrstan pedagog, pa je postao pomoćnikom školskog nadzornika. Bio je glavni suradnik „Bunjevca“ koju je novinu izdavao Ivan Burnać (Batori) u Somboru.⁷⁹ –

Narodni život kod Bunjevaca – Bunjevci u Bačkoj sačinjavaju jedno narodno pleme. Oni ljube svoju obitelj koja je obično blagoslovena mnogobrojnom djecom. Naš je narod čedan i čudoredan. Ženske su skromne i radine. Muškarci su ponositi i neće se odnaroditi. Od ovoga su iznimka samo učenici sinovi. Naš je narod zdrav i razvija se. Konzervativan je i ne voli nikakve novotarije. U moru tuđinstva sačuvao je i svoj jezik i narodne običaje. Po selima ima riječ u upravi. Ovo su mu pravo oduzeli po gradovima. Naš je narod naseljen od budimskoga Tabana preko Dušnoka, Bačina i cijele Bačke sve do Novog Sada. Nije imao svoje knjige, zato nije imao nikakve međusobne duševne veze. Naši protivnici mislili su zato da su nam dani izbrojani. Ali se grdno prevariše. Prvi je probudio narodnu svijest biskup Ivan Antunović koji je pokrenuo godine 1870 Bunjevačku i šokačku vilu i napisao mnoge korisne i poučne knjige za narod. Njegov su rad nastavili Boza Šarčević, Stipan Grgić, Josip Manić, Kalor Milodanović i dr. Neven i Danica kao brat i sestra šire narodnu svijest i prosvjetu u narod. U tu je svrhu osnovana i Pučka kasina. Bunjevci pokazuju danas izvjesne znakove narodnog života koji svjedoče da „Bunjevac dušu ne izdade“.⁸⁰ –

Kakva nam je narodna prosvita? – Naukom ćemo postići obrazovanje i usavršiti narodnu prosvjetu. Lijepo je vidjeti kada u obitelji čitaju stare događaje iz prošlosti našega naroda. Koji su slušali, pripovijedaju dalje. Tako su sačuvani naši narodni običaji. Sa našim narodnim običajima sačuvali smo naš jezik i naše narodno obilježje. Još je ljepše kada u jednom narodu svaki čovjek zna čitati i pisati. Za takav narod kažemo da ima svoju prosvjetu. Izvor je narodnoj prosvjeti osnovna škola. Što je više osnovnih škola, to se prosvjeta lakše i brže širi u narodu. One moraju biti dobre, a dobre su onda kada je učitelj marljiv i vrijedan, a poznaje materinski jezik učenika. Dobra osnovna škola ima svoj upliv na cio narodni život. To je razumljivo.

⁷⁹ Danica za god. 1893 str. 55–58.

⁸⁰ Danica za god. 1894 str. 21–25.

U školi se, naime, djeca nauče što je dobro i plemenito, a tuđe se od zla. Zato se za osnovne škole brinu svi narodi i sve države. I mi Bunjevci treba da podižemo svoje škole gdje će naša djeca učiti na svome materinskom jeziku. Takve će škole, uistinu, širiti i narodnu prosvjetu. Nažalost, u našim osnovnim školama narodni jezik nema mjesta. Zato je naša narodna prosvjeta na niskom stupnju. Naša djeca uče samo mađarski, a zbog neznanja jezika ne napreduju. Ako koji učenik dobro nauči mađarski, pa je i darovit, svrši sve nauke. Na koncu postane odmetnikom svoga naroda i zaboravi materinski jezik. Vrlo je malen broj iznimaka. Ovoj našoj bijednoj prosvjeti kriva je vlada, jer ne postupa po zakonu. Tko potpomaže ovo stanje, taj je izdajica svoga naroda. Hoćemo li, dakle, da ostanemo svijesni Bunjevci, moramo se složiti i nastojati svim silama da se naš jezik uvede u osnovne škole. – Pokažimo cilom svitu da Bunjevac još i sad živi i da će živiti do vika, jer je svoj vik osigurao u svojoj prosvićenosti... Ako smo rodoljubi, onda ćemo i razumiti ove rodoljubive i iskrene riči. Razumimo ih, jer ih treba da razumimo.⁸¹ –

Plemeniti aljmaški Dr. Josip Antunović – U ovom članku opisuje život i djelovanje ovoga učenog sina bunjevačke majke. Rodio se 19 ožujka 1852 godine. Otac mu je Mate Antunović, Kr. javni bilježnik a mati Julka rođ. Kovač. Svršivši Gimnaziju u Subotici, Kalači i Temišvaru godine 1870 upiše se na medicinski fakultet, Sveučilišta u Budimpešti. God. 1876 postao je doktor medicine. God. 1878 vratio se u Suboticu gdje je počeo liječničku praksu. God. 1884, kada je obavljena restauracija gradskih činovnika, izabran je za gr. glavnog fizika. Iste je godine počeo i svoj politički rad priključivši se liberalnoj stranci zajedno sa Lazom i Agom Mamužićem. Bio je čedan i uljudan prema svima. Pravi muž od glave do pete. God. 1885 oženio se sa Jelenom, kćerkom Šimuna Vojnić od Bajše. Poslije poništenja izbora umjesto Dr. Mavra Horvata liberalna stranka kandidira Dr. Josipa Antunovića za narodnog zastupnika. Na naknadnim izborima 23 ožujka 1888 godine izabran je većinom od 214 glasova. Bio je dobar katolik i branio je uvijek jezik svoga naroda. Narod mu je bio zahvalan, zato ga god. 1891 ponovo izabere za zastupnika. Kao političar zastupao je uvijek kršćanski pravac. Nije bio slijepo oruđe u rukama liberalnih državnika.⁸² –

Neven i Danica – To su mezimci jedne majke. Rodili su se na krilu bunjevačkog roda. Pomažu se i ljube međusobno. Naš ih

⁸¹ Danica za god. 1895 str. 29–33.

⁸² Danica za god. 1895 str. 34–39.

narod rado prima, jer rade za njega i bore se za njegovo pravo. Neven čitaju svagdje gdje je nastanjen naš narod u Bačkoj, Baranji i Banatu, Peštanskoj županiji i po drugim krajevima Mađarske. Odlazi on rodu u pohode i u Slavoniju, Hrvatsku, Dalmaciju, Bosnu i Hercegovinu i navješćuje narodnu prosvjetu. Svagdje zagovara ono što je našem rodu milo i drago. Nevenu se pridružila Danica koja ima pristupa u najbogatije i najsiromašnije porodice Bunjevaca i Šokaca. Narod ih ljubi i čuva kao svoje najdragocjenije blago.⁸³ –

Veliko kolo – U ovom članku opisuje ovu lijepu priredbu 12 travnja 1896 godine. Učena omladina prvi put je tada stupila u javnost ispovijedajući da osjeća za narod.⁸⁴ –

Šta da radimo? – Radimo složno i pametno, da svoju kuću unaprijedimo. Naši su stari živjeli u obiteljskoj zadruzi. Svojim konservatizmom sačuvali su svoje imanje. I napredovali su. Danas Bunjevci ne žive u zadrugama. Svaki član obitelji teži za samostalnim životom. Tako se razrušio i ovaj posljedni štit našega blagostanja koji se ne da više promijeniti. Zato treba razumno upravljati svojim imanjem, da unaprijedimo svoje gospodarstvo. Ne radimo li tako, mjesto nas drugi će biti gospodari naše zemlje. Još prije 50 – 100 godina Bačka je bila u bunjevačkim rukama. Nažalost, danas već nije tako. Zašto? Zato jer nije bilo sloge, a mjesto naprijed išao je naš narod unazad. U obitelji ne valja birati koji je posao za mušku, a koji za žensku čeljad. Samo uzajamnom pomoći izvršićemo svaki rad lako i veselo. Slogom će se očuvati naša ognjišta, kuće i kućišta, naše livade i oranice. Sloga i rad steći će nam, dakle, uvjete kako ćemo vratiti ono što smo izgubili.⁸⁵ –

Otac Petar Katančić – U ovom kratkom životopisu prikazuje rad i djelovanje ovoga glasovitog franjeveca. Rodio se u Valpovu 12 kolovoza 1750 godine. Svršivši godine 1771 gimnazijske nauke u Osijeku, stupio je u red sv. Franje u samostanu u Beču. Godine 1778 postane profesor u Osijeku. Svojim je naučnim radovima proslavio red Manje braće. Pisao je i pjesme, ali ga najviše zanimala povijest i arheologija. Na osnovu njegovih znanstvenih djela godine 1795 imenovan je za profesora Sveučilišta u Budimpešti. Tu je imao široko polje rada. Napisao je djelo o povijesti naroda u Podunavlju otkrivši mnoge znamenite starine. Umro je u Budimu 24 svibnja 1825 godine.⁸⁶ –

⁸³ Danica za god. 1896 str. 55–58.

⁸⁴ Danica za god. 1897 str. 56.

⁸⁵ Danica za god. 1899 str. 19–21.

⁸⁶ Danica za god. 1899 str. 24–26.

Vira, jezik, domovina – Svako živo biće ima nagnuće da se uzdržaje. Životinja čini to po instinktu. Čovjek teži za ovim ciljem po svome razumu. On se bori, muči i radi, da stvori bolje uvjete za svoj život i opstanak. U ovoj borbi hoće da mu bude savjest čista i mirna, zato u svom djelovanju misli na Boga, izvor svega dobra na zemlji. On misli na pravdu i slobodu koje imaju svoj izvor u Bogu. Čovjek ima svoj jezik i pomoću njega gradi savršeniji društveni život. Narod, koji govori istim jezikom, čini zasebnu društvenu cjelinu. Stvara sebi domovinu prema kojoj pojedinac ima svoja prava i dužnosti. Narod brani svoju domovinu, svoju vjeru i svoj jezik. Što je narod odanije ljubio svoju vjeru, to je više čuvao i svoj jezik kao dar Božji. A što je domovina? „Ti i tvoja braća, to je dio domovine. Tvoja majka, što ti je nad kolivkom mile pisme pivala i propovidala, to je dio domovine. Tvoja vira sveta, tvoj materinski jezik, tvoje crkve, tvoje njive i poljane, to su sve dilovi domovine. Ta domovina zaslužuje ljubav tvoju. Jer kad ljubiš ovu domovinu, ljubiš sebe samoga. U njoj ljubiš sva svoja dobra, kao: viru, jezik, sve koristi svoje i imanja svoja.“ – Kada, dakle, upoznamo svoju domovinu, upoznaćemo odmah svoga neprijatelja, ako zahtijeva od nas da se u ime domoljublja odrekemo svoje vjere i svoga jezika. To je naše prirodno i građansko pravo, a toga se prava nećemo nikada odreći.⁸⁷ –

25 godina – Kad su prije 25 godina počeli izdavati naš Neven i Danicu, slavenski su narodi već proslavili 1000 godišnjicu sv. Ćirila i Metoda. Naša kršćanska knjiga započela je tada drugu tisućnicu. „A mi sirotani uzeli smo pero u ruke da nastavimo rodoljubivi rad našega neumrloga Antunovića. Nesigurni i sa malo nade krenuli smo na put narodne prosvjete. Ljubav prema rodu svome dala nam je ustrajnost, pa smo evo dočekali 25 godišnjicu naše 'Danice'. To je skroman ali siguran uspjeh koji nam krijepi volju u ovom plemenitom radu. Nastojali smo da u našu knjigu postepeno uvedemo hrvatski književni jezik. I uspjeli smo. Istina naš je književni i društveni život premalen, ali za čedan početak, za prikrivenu klicu jednoga jačega stabla dosta je.“⁸⁸ –

Tridesetgodišnjica Danice – Kada se Danica prije trideset godina pojavila na našem obzorju, imali smo žalosne uspomene sedamdesetih godina. Naš se jezik zapostavljao. Mnoge su se naše bogatije obitelji odnarodile i zaboravile jezik svoje matere.

⁸⁷ Danica za god. 1901 str. 17–20.

⁸⁸ Danica za god. 1908 str. 36–38.

Mađarski jezik je vladao u crkvi, školi, upravi i sudu. Sve je disalo mađarskim duhom. U takvim su prilikama naši narodnjaci odlučili da pokrenu Danicu. Cilj im je bio da njeguju narodni jezik i književnost. Od toga vremena štošta se promijenilo. Kada je mađarski parlament posjetio srpsku prijestolnicu Beograd, Lazo Mamužić kao narodni zastupnik govorio je sa srpskim Kraljem bunjevački. Ostali su se zastupnici u čudu pitali: Dakle Bunjevci razumiju srpski jezik? Na sveučilištu u Budimpešti ustrojena je katedra za hrvatski jezik i književnost. Hrvatski zastupnici govore hrvatski u mađarskom saboru. Naši vojnici odlaze u Bosnu gdje nauče naše narodne pjesme. Društvo sv. Jeronima i Matica hrvatska šire narodnu prosvjetu. Otvaraju se čitaonice i osnivaju naša pjevačka društva. Stanje se, dakle, popravilo. Neven i Danica izlaze već trideset godina. Na koncu završava riječima: „Onda ja umirenom savisti pogledam na prošlost i pod srca kličem: Hvala Tebi Bože na milosti tvojoj koji si ublažio teške dane vrhu nas! Od srca čestitam onoj mladeži koja danas stoji na okupu i nastavlja teški rad, rad za narod. Kada sam prije 30 godina prvu Danicu priređivo pod štampu, skoro da sam ju sam morao i napisati... ali je ona otvorila oči mnogima... Ona zalazi u palače i kolibice, pa što hoćemo da cilom narodu rekne ono u stupcima Danice ima mista i danas kao što je imalo i na početku.“⁸⁹ –

Poplava nimačka – Povijest nam svjedoči da u narodnom životu nema stalnosti ni vječnosti. Jedva ima naroda koji računa svoje godine hiljadama. Zemlja je ista, ali narodi se mijenjaju. Nema više starih naroda. Svi su izumrli. Od današnjih naroda u Europi Nijemci su se najbrže sjedinili. Sjedinila ih je mržnja latinskih naroda. U tom ujedinjenju našli su svoj spas i obranili se od svojih neprijatelja. Ali tome još nijesu bili zadovoljni. Širili su svoju vlast prema istoku. Otimali su zemlje i gradove, a podjarmili su pod svoju vlast druge narode, većinom Slavene. Vješto su sproveli kolonizaciju, pa ih vidimo u velikim masama po čitavoj Mađarskoj. Kada su se osnažili, tražili su svoje pravo u crkvi, školi i upravi. I dobili su ga. Pošli su tada i dalje. Otvarali su svoje čitaonice, izdavali knjige, časopise i svoje novine. Širili su svoj jezik i njemačku kulturu. U gospodarskom pogledu također su se ojačali. Tako su postigli svoj cilj. Po selima oni su u nadmoći i vode glavnu riječ. Uzaludna je zloba na Nijemce drugih naroda. Oni idu svojim putem. Ako, dakle, hoćemo da postignemo svoj cilj da podignemo svoj narod iz mrtvila, ugledajmo se u njih.

⁸⁹ Danica za god. 1913 str. 35–37.

Radimo u svima pravcima po njihovom uzoru i uspjeh nam je osiguran. Na ovaj su rad pozvani naši učeni sinovi. Oni su naša nada i uzdanica naša. Naprijed, dakle, na posao!⁹⁰ –

Prva škulska zadruga u Subotici – Mađari imaju društvo Julijansko i Sv. Ladislava, Nijemci imaju Schulverien za izdržavanje svojih narodnih škola. Treba, dakle, da i mi imamo svoju Školsku zadrugu kojoj je cilj da osnujemo svoje narodne škole u kojima će se učiti i govoriti hrvatski. Samo dobro uređene naše škole postići će narodnu svijest. Složimo se dakle! Otvarajmo svoje škole, jer ćemo time mnogo doprinijeti sreći našeg zanemarenog naroda.⁹¹ –

Bunjevačke škole – Od pamtivijeka je naš narod imao svoje škole. Izdržavala ih je Crkva i općina. Izdavali su katekizam i školske knjige na hrvatskom jeziku. Duh vremena uništio je naš kulturni život. Tu nije pomogao ni ugled biskupa Ivana Antunovića. Naš su jezik izbacili iz osnovnih škola. U škole, gdje su samo bunjevačka djeca, postavljaju mađarske učitelje koji ne znadu hrvatski. Sve se to radi izvjesnom namjerom. To je dozlogrdilo našim rodoljubima, zato osnivaju Školsku zadrugu koja će otvarati škole na narodnom jeziku.⁹² –

Pop Pajo pisao je iskreno i odvažno. Nije se strašio posljedica. Bio je uvjeren da piše u ime pravde. Nije se bojao ni suda ni mišljenja protivnika. Što više, bio je sretan, ako je trpio progonstva. Htio je i sam podnijeti žrtvu za dobro i spas svoga naroda.

Zbog članka „Tridesetgodišnjica Danice“, što ga objavio u Danici za 1913 godinu, morao je pop Pajo pred sud. Državni tužilac je zbog bunjenja protiv narodnosti tužio Paju Kujundžića, Aleksandra Rajčića, Blaška Rajića i baruna Rudolfa Maldini Vildenhainskog. Istražni sudac je pod br. 403/914 i 7861/1914 odredio premetačinu stana i zapljenu Danice. Protiv ovoga riješenja istražnog suca i same optužnice god. 1914 predao je pop Pajo ovaj prigovor: – Moj članak „Tridesetgodišnjica Danice“ otštampan u Danici za god. 1913 pokazao sam mnogim stručnjacima i državnicima koji potpuno govore hrvatski, a nijesam našao čovjeka koji bi me osudio za ovaj članak. Ipak sam optužen. Slobodan sam zato da na ovu optužnicu pismeno predam svoje primjedbe. Izjavljujem da to ne činim svoje osobe radi. Ja se borim javno i po svojoj svijesti za jezik Bunjevaca.

⁹⁰ Danica za god. 1913 str. 67–70.

⁹¹ Danica za god. 1914 str. 37–38.

⁹² Danica za god. 1914 str. 48.

Ovu sam borbu započeo u ustavnoj i slobodnoj državi u kojoj je zakonima osigurano pravo njegovanja jezika narodnih manjina. Svoje mišljenje o jeziku Bunjevaca nemam razloga da promijenim ili poričem. Činjenica da 31.000. Bunjevaca, koliko je priznala i službena statistika u Subotici, nema ni svoje početnice na svome materinskom jeziku, daje svakom rodoljubu pravo da se odvažno bori za jezik ovog zapuštenog naroda. To sam naučio od mađarskih rodoljuba. Zato nijesam mislio da ću griješiti protiv ikoga kada se borim za ovu početnicu. I Julijansko društvo pa i sv. Ladislava bore se za isti cilj da u Bukovini, Rumunjskoj i Hrvatskoj podižu škole za Mađare koji tamo stanuju. Zar ovo samo Bunjevcima nije dozvoljeno koji ljube svoju domovinu? Ne razumijem, zašto bi bilo samo Bunjevcima zabranjeno ovo najosnovnije pravo svakog naroda. Ne zabranjuje ga ni pozitivni zakon ni razumna mađarska politika. Narodni zastupnik Ronai, koji je dobro poznao stanje Bunjevaca, kao profesor preparandije bio je najpozvaniji da daje izjavu. On je god. 1866 pisao u časopisu „Vasárnapi Újság“ (Nedjeljne novine) članak o Bunjevcima o kojima kaže: „Ovaj narod nema svojih duhovnih vođa. Učeni ljudi građanskog staleža prestali su biti Bunjevcima, a svećenstvo izvan Crkve nema s njima nikakve duhovne veze. Jednom riječju ovaj je narod duhovno napušten.“ Kada učeni čovjek čisto iz humanističkih pobuda tako piše o Bunjevcima, kada su se Mađari u Subotici zgražali nad velikim postotkom nepismenosti među Bunjevcima, kako onda da ne osjećam prema tome narodu iz kojeg sam nikao, poznavajući sve njegove vrline, koji je pao u zaostalost bez svoje krivice. Zato mi je dužnost da radim i da se žrtvujem za ovaj dobar narod koji je po svojoj čistoći i marljivosti zaslužio da se posveti njemu više pažnje u ovoj plodnoj Panonskoj ravnici. Velik bi bio grijeh, da mu se uguše najosnovnija prava. U tom sam uvjerenju radio u korist ovoga naroda kada sam pisao vladi i nadbiskupskom ordinarijatu kada sam govorio i pisao u novine. Čvrsto sam uvjeren da nijesam sagriješio protiv domoljubnog osjećaja, jer ovim svojim radom utvrđujem među narodnim manjinama ljubav i odanost prema domovini. Bunjevci ljube svoju domovinu. Ovu su svoju ljubav potvrdili u ratovima za oslobođenje 1848 godine. Ovu svoju dužnost vjerno izvršuju i sada u velikom svjetskom ratu. Njihova prolivena krv imala bi biti zalogom, da se s nama postupa pravednije. A što smo dočekali? Za članke, koji su izašli u Danici prije dvije godine, tuže dva bunjevačka svećenika. Tome se nijesam nadao. Ja ljubim svoju vjeru i svoju domovinu,

ali dužnost mi je da se brinem i za svoj zapušteni narod. Ovo mi pravo daje ustav i zakon naše domovine, zato sam uvjeren da nijesam sagriješio.⁹³ –

Ovaj je prigovor istražni sudac riješenjem svojim br. 8313/1914 odbio iz razloga što postoji krivično djelo od strane odgovornih lica. Ovo je riješenje potpisao u ime Okružnog suda sam pretsjednik Dr. Julije Deker 4 studenoga 1914 godine.⁹⁴

Državni tužilac pod br. 8025/1914 usvojio je prigovor pop Paje i 11 prosinca 1914 godine obustavio je istragu iz razloga što je djelo zastarjelo. Djelo je učinjeno pri koncu 1912 godine, a postupak je pokrenut 1914 godine, dakle, poslije predviđenog vremena od šest mjeseci, kako je to u zak. čl. XVIII iz god. 1848 predviđeno.⁹⁵ –

Državni tužilac nije se upustio u stvarno razlaganje optužbe, nego je obustavio istragu zbog zastarjelosti samoga krivičnog djela. Pop Pajo je poslao ovo riješenje svome bratu župniku Iliji u Dušnok koji mu odmah odgovorio: – Odluku sam suda dobio. Hvala Ti ljepa, što si mi poslao. Za sad zadovoljan sam. Ja po mojem mnijenju tako sudim, da ovo tako valja tumačiti, da se sud uopće ne upušta u istragu, dakle posle kiše ne treba kabanicu. U ovoj odluci nikako nema to da smo se dotični zato riješavaju [*sic!*], što je vrijeme prošlo: nego riješavaju se jer se sud nije ni upušta u istragu. Al da se upušta u istragu i može biti da bi i onda to bio kraj, naime riješenje, jer vjerovatno ne bi bilo, što bi bunilo.⁹⁶ –

#

⁹³ Rukopis u arhivu Matice subotičke.

⁹⁴ Prijepis riješenja u arhivu Matice subotičke.

⁹⁵ Prijepis riješenja u arhivu Matice subotičke.

⁹⁶ Pismo u arhivu Matice subotičke.

ČLANCI U NEVENU

Pop Pajo bio je pravi pokretač i duša našega tradicionalnog lista Nevena. Kroz njegove su ruke prošli skoro svi članci koji su ugledali svijetla u ovom narodnom glasilu bunjevačkih i šokačkih Hrvata. Pisao je mnogo za narod koga je ljubio iskreno i nosio na svome rodoljubivom srcu. Svrha mu je bila da podigne svoj rod na onaj stupanj obrazovanosti na kojem su i ostale narodne manjine u bivšoj Monarhiji. Nije žalio ni truda ni troška da postigne ovaj svoj plemeniti cilj. Kao dobar svećenik htio je postati i učiteljem svoga naroda. Ugledao se u ovom rodoljubivom radu u svijetli primjer našega oca i preporoditelja biskupa Ivana Antunovića.

Volio je da piše za narod, jer je našao srcu oduška. Mnogo je brige i truda zalagao za napredak ovoga našega lista. Kada je okupio oko sebe našu nacionalnu omladinu, osnuje sa svojim drugovima i suradnicima „Generalni zbor“ koji je davao pravac Nevenu i Danici. Članovi su ovoga zbora bili: Fra Jese Kujundžić, gvardijan franjevačkog samostana u Subotici, Ilija Kujundžić, Nikola Kujundžić, Pero Skenderović, Bariša Matković, Mijo Mandić, Lovro Evetović sa Čikerije, Ivan Evetović, Ante (Miroljub) Evetović, Nikola Matković, Pajo Bačić, Dr. Franjo Sudarević, Dr. Beno Sudarević i Dr. Ivan (Mukija) Budinčević. Na čelu ovoga zbora bio je pop Pajo Kujundžić. On je bio vođa i duša ovoga pokreta, a njegovi su ga suradnici vjerno slijedili u borbi za prosvjeđivanje naroda.⁹⁷

Jezgra članka u Nevenu izišla je iz njegova pera. Kada su svi sustali, on nije ni onda malaksao. Pisao je i dalje rodoljubive članke. U mladosti pisao je svoje članke pod imenom „Sirotan“, a kasnije je upotrijebio pseudonime: „Rodoljub“ i „Stari rodoljub“. Neke je članke potpisao inicijalima svoga imena „P. K.“, a rijetko je potpisao svoje puno ime. Pisao je mnogo i bez ikakvog potpisa. Ovdje ću prikazati samo one članke o kojima sam utvrdio da ih je on sam napisao.

Šokačka pisma Nevenu (Monoštor) – U ovim člancima opisuje narodnu nošnju i običaje šokačkih Hrvata u Bačkom Monoštoru.

⁹⁷ Danica za god. 1923 str. 34.

1) Svečana narodna nošnja je surka, na struk šivena kratka kabanica od sukna. Nose je na ramenima. Ukrašena je crvenim i modrim šarama. Ispod surke je bijeli kožuh, a na nogama opanke. Na glavi nose okruglu, nisku i porubljenu šubaru. Mlađi ne nose kožuha. Gaće su im krojene od čenara i ukrašene školjkama i srmom. Momci ispod surke nose šareni natpršnjak i košulju.⁹⁸ –

2) Ženska je nošnja kod Šokaca izraz žilavosti kojom je ovaj narod primio sve ono što misli da je njegovo. Ženske zimi nose čurdiye dugačke do zemlje ili šarene kožuhe i otunčice. Na glavi im je naglavalo od čipaka i umjetnog cvijeća koje im pokriva svu glavu tako da im je samo lice slobodno. Udata žena, prema starosti, nosi suknju od čohe u različitoj boji (crvena, zelena, plava i crna). Mnoge ženske i ne nose suknje, nego samo košuljicu od bijelog platna koja je kod mlađih ukrašena vrpčama, cvijećem ili tiftikom, srmom i školjkama. Donji dio košuljice, t. zv. „krilašca“ nabrana su u sitne mrske. Niže koljena košuljica je ukrašena žutom prugom. Na vratu nose 5 – 8 đerdana sa kojih na leđima vise 4 – 6 vrpčica različite boje. Košuljicu stegnu pojasom na kome visi šarena pregača i marama zadjevena za pojas. To je ljetna djevojačka nošnja. Zimi nose još šareni kožuh ili otunku, a na nogama crvene čizme. Češljaju se u 40 – 50 struka a kite se umjetnim ili prirodnim cvijećem.⁹⁹ –

3) Šokci su stasom mnogo niži od Bunjevaca. Laki su, brzi i rado podskakuju. Slabog su zdravlja, jer rano počinju raditi teške poslove. Zato brzo stare. Prekomjerno uživaju jaku rakiju. To im sprječava normalan uzrast. Mlađe ženske, dok ima starijih, ne rade kućne poslove, zato su još i u zrelije doba neiskusne. Sve ove pojave pripremaju grob ovom dobroćudnom narodu.¹⁰⁰ –

4) Šokac je darovit, duhovit i osjetljiv. Rado sluša pjesme i ljubi knjigu, ali ne voli ići u školu, jer misli da mu je ona na teret. Ljubi slobodu. Šokac živi za sadašnjost. Za budućnost se uopće ne stara. Zato su kod njega zaostale i nerazvijene mnoge duševne sile. Ni nevolja ni oskudica nije natjerala Šokce da dadu svoju djecu u školu. Sve je ovo grijeh njihove inteligencije koja se nije brinula za ovaj dobroćudni seljački narod. Ona je bila pozvana da nosi luč prosvjete među ovaj zapušteni i siromašni puk, ali to nije učinila držeći se one narodne: – Što će Šokcu škole kad još nijedan fratar nije od njih postao.¹⁰¹ –

⁹⁸ Neven od 15 veljače 1884.

⁹⁹ Neven od 15 ožujka 1884.

¹⁰⁰ Neven od 15 svibnja 1884.

¹⁰¹ Neven od 15 lipnja 1884.

5) Šokci su konservativni u pogledu obitelji, kuće i narodnosti, pa još i u mišljenju. Čuvaju svoju narodnost kao svetinju. Miješali su se s njima Nijemci, Mađari i Slovaci, i ovi se većinom pretvoriše u Šokce. Nijesu bili tako sretni u sticanju zemaljskih dobara. Nijesu nazadovali, ali nemaju nikakve volje za napredak. I u tom su pogledu, dakle, konservativni. Lakoumni su i bezbrižni. Po cijeli dan provode šalu na ulici, a ne brinu se za svoju kuću. Ove bi pogreške trebalo iskorijeniti. To će biti teško, jer Šokci vele: – To je šokačko i na tom će se oklinku mnogi saviti.¹⁰² –

6) Šokci su siromašni. Kada dođe žetva, napuštaju svoje selo i odu drugima raditi, da zasluže svagdašnji kruh za svoju obitelj. Nekad su bili u dobrim materijalnim okolnostima. To dokazuje još i danas šokačka kuća. Građena je na lakat. Sa ulice je „čista soba“, a do nje kuhinja iz koje se ulazi u „čeljadsku sobu“. Do kuće je štala, volarica i šupa. Sve je to pod jednim krovom. U dvorištu su ogromne i velike ovčarnice (jevedre) u kojima može stati više stotina ovaca, zatim 2 – 4 velika hambara gdje može stati od 60 – 120 mirova hrane. Takvo je stanje Šokaca bilo prije 50 – 80 godina. Danas je druga slika. Sve su ove zgrade i staje zapuštene i napola srušene. Ovčarnice su puste, a reduše cijepaju drva od onih „žagara“ sa kojih se hranilo stado starih Šokaca. Treba, dakle, ispitati uzroke njihove propasti.¹⁰³ –

Mala laža (Pripovist iz nar. života) – Mala Marica ostala je kod kuće sama sa svojom bakom. Prkosila je i zadirkivala psa, zato ju baka izgrdi. Marica se na nju rasrdi i, kad joj dođe strina, potuži joj se. Strina ju ljubila. Petoro je svoje djece sahranila. Nije imala nikoga svoga pa je Marica bila njeno mezimče. Mala Marica u svojoj prostodušnosti obeća joj da će biti njena kći. Jedva je izgovorila ove riječi, otvori se kapija i dođe njena mati. Ona veselo potrči pred nju a strini se potkradoše suze nizoko. Ali prekrije svoje lice da se ne vide ove suze kojima, možda, nitko neće vjerovati.¹⁰⁴ –

Škola i Bunjevci – Pod ovim naslovom napisao je nekoliko članaka u obranu hrvatskog jezika u osnovnim školama i prikazao je pristranost vlasti koje su silom htjele da sprovedu mađarizaciju.

1) U našim školama slab je napredak učenika. U srednjim školama padaju naši đaci kao snoplje, a u osnovnim ne razumiju mađarskog jezika. Zato ne mogu napredovati. Nije ni čudo, jer

¹⁰² Neven od 15 lipnja 1884.

¹⁰³ Neven od 15 veljače 1885.

¹⁰⁴ Neven od 15 kolovoza 1885.

ne uče na hrvatskom jeziku. Mnogi učitelji ne znaju hrvatski, a oni koji znadu, neće da govore. Iako zakon strogo propisuje da u osnovnim školama nastavni jezik ima biti jezik manjine, vlasti se ipak ne pridržavaju toga zakona. Ovo zlo treba iskorijeniti. Tada će biti i uspjeha.¹⁰⁵ –

2) Školski rad je bez ikakvog uspjeha, ako se bunjevačkoj djeci u osnovnim školama predaje samo na mađarskom jeziku. Tako se postizava samo cilj da naša djeca ne uče. To je nepravedno, jer zakon drukčije propisuje. Naši protivnici tvrde da roditelji žele, da im djeca nauče mađarski. Zato nije potrebno da učitelji znadu hrvatski. To je istina. Ali je istina i to da žele da im djeca razumiju svoga učitelja, dakle, da zna hrvatski. Tako će samo postići uspješan napredak među svojim učenicima. „Jer ako voćku naglo prenesemo u drugo tlo, pišti i plače dok se ne osuši.“ Među Bunjevcima, dakle, kao pomoćni jezik u nastavi mora biti hrvatski. Bez toga se ne smije ni pomisliti na uspjeh i napredak.¹⁰⁶ –

3) Prikazavši bolest naše škole, nastoji da pokaže lijek, kako ćemo se oporaviti iz ove nevolje. Valja nam se truditi da u svakoj školi svako naše dijete dostigne uspjeh po zakonu propisan. Do tada cilja, pak, neće doći bez materinskog jezika. Zato odlučno moramo zahtijevati, što nam je i zakonom osigurano, da u školama, koje pohađaju Bunjevci, nastavni jezik bude hrvatski. Počevši od drugoga razreda treba postepeno učiti i mađarski jezik kao državni. Gdje se tako ne radi, uzaludan je sav trud, jer nećemo doći do željenog cilja.¹⁰⁷ –

4) Na kraju školske godine nije postignut onaj uspjeh što smo očekivali. Bunjevci u sve većem broju pohađaju školu. Dobra je volja tu, ali uspjeha ipak nema. Zašto? Jer se djeca ne poučavaju na materinskom jeziku. Bunjevac je tuđin u osnovnoj školi, jer ne zna mađarski. Zato zaostaje u napretku. Skrajnje je, dakle, vrijeme da uredimo takve škole koje će odgovarati narodnim potrebama.¹⁰⁸ –

O zemaljskom saboru – Izbor narodnih zastupnika jedno je od najvažnijih građanskih prava. Ne treba da dajemo svoj glas za lijepu riječ ili čašu vina. Moramo dobro upoznati kandidata kako se on misli o vjeri, našem narodu i jeziku. To je za nas važno, a ne kojoj stranci pripada. Zato neka je onaj naš kandidat

¹⁰⁵ Neven od 1 srpnja 1891.

¹⁰⁶ Neven od 1 kolovoza 1891.

¹⁰⁷ Neven od 1 rujna 1891.

¹⁰⁸ Neven od 1 srpnja 1893.

koji je uz nas, i brani sve što je naše. To je naša vjera i narodni jezik.¹⁰⁹ –

Kako sam ja postao bunjevački pisac – Uvijek sam volio salaš. Poslije nekoliko razreda gimnazije mislio sam da ću se moći posvetiti zemljoradničkom životu. U toj su me namjeri pomogli i moji profesori. U četvrtom razredu, naime, dobio sam iz mađarskog jezika nedovoljnu ocjenu. Mislili su, dakle, da se neću vratiti u školu. Ali: čovjek snuje, a Bog određuje. Otac mi je naredio da moram položiti ispit. Tako je i bilo. Položivši ispit, upišem se u peti razred. Naš profesor iz mađarskog jezika prof. Farkaš¹¹⁰ imao je sukob u svome javnom djelovanju sa nekim Bunjevcima. Htio se zato osvetiti bunjevačkim đacima. Grdio je naš rod. Rekao je da nema ni 300 riječi, a hoće da ima svoju književnost. To mi nije dalo mira. Počeo sam ih, dakle, pisati da vidim imamo li više od 300 riječi. Za kratko sam ih vrijeme napisao preko 1000. To mi je bilo vrlo drago. Ova se radost u mojoj duši pretvorila u ljubav prema jeziku roda svoga. Počeo sam i čitati, samo da što više riječi sakupim. To je bio moj preporod. Pročitao sam Antunovićevu knjigu „Odmetnik“ koja me vrlo ganula. Nastavio sam čitanje drugih knjiga. Počeo sam i pisati, jer sam spoznao, da je naš jezik ono krasno polje gdje nam rodi miomirisno cvijeće kojim se ponosno kitimo.¹¹¹ –

Svi sveti – Padom naših praroditelja ljudi su pošli za svojim strastima i požudama. Klanjali su se krivim bogovima, a slabije od sebe učinili su robovima. Ovome zlu samo je kršćanstvo učinilo kraj. Crkva je pobožne i kreposne ljude poslije smrti proglasila svecima. (Naša sv. Crkva je općenita. Ona prima sve narode.) Kada su kršćani osvojili Rim, tada su crkvu posvećenu svima bogovima (Panteon) posvetili svima svecima. Naša sv. Crkva je općenita. Ona prima sve narode. Jednako ljubi sve kršćane bez razlike na jezik i narodnost. Zato ljubimo svoj jezik i slavimo Boga na jeziku što nam ga On dao.¹¹² –

Društveni život – „Ne rade vrijedni, već mnogi“ glasi naša poslovice. U današnje napredno doba sve je više potrebno udruženje. Danas su već svi staleži udruženi. Samo zemljoradnici nijesu. U Njemačkoj su se posjednici udružili. I kod nas, gdje je razvijena zemljoradnja, počeli su se udruživati seljaci. Osnivaju štedionice i trgovine da bolje mogu unovčiti svoje plodove. Izdaju knjige i časopise da šire prosvjetu među seljacima. U našim krajevima još nema takvih udruženja. Bilo je pokušaja

¹⁰⁹ Neven od 1 siječnja 1892.

¹¹⁰ Neven od 15 rujna 1908.

¹¹¹ Neven od 1 kolovoza 1892.

¹¹² Neven od 1 studenoga 1892.

u Subotici, Baji, Vancagi i Bajmaku. Bilo je i uspjeha. Ali još se nije razvio pravi društveni život. Jedina je ustanova koja ima određen i trajan cilj. To je Pučka kasina.¹¹³ –

O dičijem zabavištu – Država i Crkva već od davnih vremena brinu se za odgoj mladeži. Država je 1891 godine donijela zakon o dječjem zabavištu gdje se djeca upisuju već poslije navršene treće godine. Cilj im je odgoj djece i pravilno učenje materinskoga jezika. Zato zabavilje u našim zabavištima moraju znati hrvatski.¹¹⁴ –

Neizvisnost – Naša je država vrlo zadužena. Ne mogu se dobro unovčiti zemljoradnički proizvodi. Stala je trgovina, a obrt propada. Naši papiri ne vrijede mnogo. Pariz, Beč i Berlin nemaju u njih povjerenja. Što radi naša vlada? Govori o vjerskim reformama, a stvara nezadovoljstvo među narodnim manjinama. Širi glasove o aneksiji (pripajanju) Bosne i Hercegovine. Na poboljšanje ovih nesretnih prilika ne misli uopće. To vodi očitoj propasti od koje nas neka očuva Bog.¹¹⁵ –

Kraljice – U ovom članku opisuje svoje putovanje sa drugovima na čamcu od Plavne do Novog Sela. Naskoro dođu do mjesta „Kraljice“. Na to ih upozori šokački momak koji je veslao. Ovo se mjesto tako zove po nesreći što se dogodila kada su „Kraljice“ o Duhovima prelazile Dunav iz Bačke u Srijem. I kod Šokaca u Plavni nekad su Kraljice pjevale i Duhovima, ali je sada već izumro ovaj lijepi narodni običaj.¹¹⁶ –

Szabadkai Hirlap i Bunjevci – Šimun Levai, bivši gradski vijećnik napisao je u ovoj mađarskoj novini članak protiv Laze Mamužića. Prebacio mu je da je Panslaven, da je većina gradskih vijećnika slavenskog osjećaja i da je porastao broj Bunjevaca za vrijeme Mažuranićeve vlade u Subotici. Za sve ovo je, po njemu, kriva Pučka kasina koju je osnovao Lazo Mamužić. Sve su to podle klevete. U osnovnim i srednjim školama uči se samo na mađarskom jeziku, premda i Bunjevci po Zakonu imaju pravo na svoj jezik. Gradski su vijećnici nemoćni. Svi su natpisi po ulicama i oglasi samo na mađarskom jeziku. Zar je to ravnopravnost? Da je sve to istina o Lazi Mamužiću, zbog čega ga napada ovaj mađarsko – židovski list, bilo bi nam samo na čast. Ali znamo da je on popustio, i to će mu donijeti propast.¹¹⁷ –

Propni ga! Uskrsnuo je! – Krist je morao umrijeti na križu, jer ga je izdao židovski narod. On je umro, ali treći dan je slavno

¹¹³ Neven od 1 kolovoza 1893.

¹¹⁴ Neven od 1 studenoga 1893.

¹¹⁵ Neven od 1 studenoga 1893.

¹¹⁶ Neven od 1 kolovoza 1895.

¹¹⁷ Neven od 1 prosinca 1895.

uskrnuo. U ovom je uzvišenom činu jamstvo svih naših svetih želja i pravednih težnja. Istina, naša narodna stvar trpi danas. Stigla je već do svoje kalvarije. Što se još ni sa jednim narodom nije dogodilo, to se desilo s nama Bunjevcima u Subotici. Mi smo sami sebe izdali. Bunjevci su klicali na svoj jezik: Propni ga! Doživismo naš tužni veliki petak kad nam narodnu svetinju raspeše na drvo sramote, na križ nečasnog izdajstva. Nas neće već spasiti ni utvaranje našega Pilata (Lazo Mamužić). Ali nadamo se, ipak, našem uskrснуću.¹¹⁸ –

Zašto se mi borimo za bunjevački jezik? – Hrvatski jezik naš je materinski jezik. Kada se ne stidimo sebe, nećemo da zaboravimo ni svoga materinskog jezika. Naši su stari sve svoje poslove obavljali na hrvatskom jeziku. Zašto da mi budemo lošiji od njih? Uspomena naših pređa nuka nas, dakle, da ljubimo jezik svoga roda. Kada na svijetu nema takvog hudog stvora koji bi mirno gledao gdje nam majku progone, onda se nećemo ni mi stidjeti svoje hrvatske majke i svoga hrvatskog jezika. – „Izdajicom smatramo svakog čovika, koji tarma svoj materinski jezik.“ – Dužnost nam je da branimo svoj materinski jezik, jer nam to dozvoljavaju i zemaljski zakoni. Zakon dopušta obranu. Bili bi, dakle, krivi kad bi zapustili svoj rod. Mi ljubimo i štujemo svoj jezik, jer je lijep i slavan, starodrevan i raširen. Njime su govorili od Budima do južnog Balkana, od Jadranskog do Crnoga Mora. Ako dobro naučimo svoj materinski jezik, lakše ćemo naučiti mađarski i tuđe jezike. Naš je jezik temelj za učenje klasičnih jezika, jer je indogermanskog podrijetla. Bez jezika nema naroda. Zato, ako želimo da ne propadnemo, valja nam učiti i braniti svoj materinski jezik.¹¹⁹ –

Nasilje liberalne stranke – Kod nas nema ravnopravnosti. U jednom srezu biraju poslanike nekoliko stotina, a u drugom više hiljada. Govori se o slobodi nauke, a mi nemamo ni svoje čitanke. Stranke su prije osvojile narode, a sada napadaju i najšire slojeve pučanstva. Liberalna stranka počela je progoniti i svećenike, zaštitnike prostoga puka. U izbornom zakonu predviđena je u § 169 stroga kazna za svećenike, ako u crkvi svojim govorom uplivišu na uspjeh izbora. Kršćanski život ima upliva na cijeli čovječji život, dakle, i na politički. Zato će svaki dobar svećenik i dalje raditi i govoriti u duhu Kristove nauke: magis obedire Deo quam hominibus (Bolje je služiti Bogu, nego ljudima). Liberaliz-

¹¹⁸ Neven od 1 travnja 1896.

¹¹⁹ Neven od 1 lipnja 1896.

mu je već i vjera kamen smutnje. Dosad su nas progonili zbog jezika, a otsad će nas napadati i zbog vjere.¹²⁰ –

Najnoviji pokret kod Bunjevaca – Bunjevačko pitanje sve više širi korijen među narodom. Ono postaje svetinjom našom. Svijesni Bunjevci istakli su na zadnjim izborima svoga kandidata koji će imati i volje i srca da se bori za hrvatski jezik. Ako i nijesmo pobijedili, ali smo pokazali, da nas ima Bunjevaca. Zato naš narod treba da je složan i istrajan u ovoj borbi, jer naša složna vojska mora da pobijedi. Biće dobro, mičimo se samo!¹²¹ –

Pedeset godina – Dne 15 ožujka će biti pedeset godina, kako je vraćena sloboda mađarskom narodu. Proglašena je sloboda štampe i udruženja. Ispovijedali su bratstvo i jednakost. Na svojoj smo koži, ali iskusili, da su to samo prazne fraze. Mi plaćamo porez i branimo domovinu. To je naša sloboda. Mi moramo snositi teret svih mađarskih zavoda. To je naše bratimstvo. Mi ne smijemo imati svoje čitanke u osnovnim školama ni prirediti prosvjetne zabave. To je naša jednakost. Prije proglašenja slobode svojim smo jezikom govorili u sudu i upravi. Poslije bilo nam je sve zabranjeno. „U nas, mili rode, danas slobode nema!“ Ali Bog je izvor slobode i prava. Zato se uzdamo u njega. Doći će vrijeme kada će i naša djeca učiti na svome materinskom jeziku.¹²² –

Naša budućnost i njezini uviti – Neki se narodi proslavljaju oružjem, drugi trgovinom, a treći vještom politikom. Nama Bunjevcima jedino pošten rad daje život i opstanak. Godine 1848 mi smo pomogli Mađare. I što nam je bila hvala? Oduzeli su nam jezik i škole, a ne dadu nam ni da se veselimo. Bunjevac je čestit i radin. Ne stidi se on u tom pogledu nikoga. Ustrajan je i nezavisan. To mu daje uvjet životu. Bunjevac znade, da je svaka sila za vremena. Zato se i moli Bogu koji je izbor pravednosti i jednakosti. Bunjevac, dakle, neka i nadalje bude radin i štedljiv, trezven i razborit, neka marljivo uči, da ima svojih spremnih sinova. Ne treba da se uzda u politiku i milost ljudi, nego u jedinoga Boga. Bunjevac će tada ugledati svoju sreću.¹²³ –

Raja je kriva što je živa – Naš je narod mnogo trpio pod Turčinom. Plaćao je harač i radio begovima. Nije mu bilo dobro. Ova se nesretna vremena ponavljaju. Mađari nam progone jezik, ne daju nam nikakva prava, a porez većinom plaćamo mi sami. Protivnici napadaju svijesne narodne vođe predbacujući im da su

¹²⁰ Neven od 1 srpnja 1896.

¹²¹ Neven od 1 studenoga 1896.

¹²² Neven od 1 ožujka 1898.

¹²³ Neven od 1 svibnja 1898.

izdajice domovine. Ni to im ne uspijeva. Naš je narod ustrajan, na koncu, izvojevaće svoja prava.¹²⁴ –

Čuvajmo se od pijanke – Čovjek je slobodno i razumno biće, životinja čini ono što hoće, ali protiv prirode svoje neće ništa učiniti. Neće preko mjere ni jesti ni piti. Što ni životinja neće učiniti, to radi čovjek. Alkohol je, ako se uživa preko mjere, škodljiv po zdravlje čovjeka. Osjećaj tijela postane tup i odrveni pamet. Čovjek u piću gubi svoje skupo vrijeme, zatim novac i rad svoj. Napokon, u piću izgubi i svoje poštenje, jer je u pijanstvu pripravan učiniti i najgroznija djela. Zato učimo naš narod, da bude trijezan, jer će samo tako napredovati.¹²⁵ –

Je li knjiga potribita? – Knjiga je glavno oružje svijeta. Po knjizi se ljudi upoznaju i napreduju. Pišu se knjige iz svih grana znanosti. Svi narodi šire svoje knjige, samo mi Bunjevci ne marimo za njih. Zato i zapostavljeni smo. Prigrlimo, zato, dobru knjigu, jer ona nam je najbolji prijatelj.¹²⁶ –

Nesvatljivo – Na kraju školske godine odlični učenici dobiju u dar dobre knjige. To je dobar običaj, jer učenici dobiju više volje za učenje. Zato je i Školski odbor u Bajmoku odredio da se imaju pored mađarskih knjiga dijeliti bunjevačke i njemačke. Dobro je odlučeno, ali odluke nijesu izvršili. To je zagonetno. Neka se onda ne čude nadležne vlasti što ih naš narod redom ostavlja. A kada poraste nezadovoljstvo u narodu, onda neka ne krive nikoga.¹²⁷ –

25. godina – U ovom članku iznosi postanak Nevena. Kada je Antunović prije 25 godina malaksao na polju bunjevačkog novinarstva, a nastojanje Roberta Kauka, gvardijana franjevačkog samostana u Baji ostalo bez uspjeha, onda je u ovom pravcu imao glavnu riječ Mijo Mandić učitelj. Ja sam zagovarao kalendar, a Mandić novinu. Tako je nastao Neven koji ovim brojem slavi dvadesetpetgodišnjicu. Istodobno počeli smo izdavati i Danicu. Neven i Danica rodili su se iz jedne zamisli: „dvoriti narod, pobuđivat zanimanje za otmenijim svitom.“¹²⁸ –

Pijanstvo – Glavni je uzrok pijanstva u našem narodu, što zanemaruje knjigu. Dužnost nam je da ga poučimo da ljubi knjigu i jezik svoje majke. Tada će nestati ovoga zla u našem narodu.¹²⁹ –

Živio! – To je usklik naše radosti. Odzvanjao se god. 1908 u Kraljevskom dvoru u Budimu kada je deputacija Hrvata i Srba

¹²⁴ Neven od 1 kolovoza 1898.

¹²⁵ Neven od 1 rujna 1899.

¹²⁶ Neven od 1 lipnja 1900.

¹²⁷ Neven od 15 srpnja 1907.

¹²⁸ Neven od 15 siječnja 1908.

¹²⁹ Neven od 15 listopada 1908.

poslije aneksije Bosne i Hercegovine pozdravila Franju Josipa. U ime Hrvata govorio je Mandić, podnačelnik grada Sarajeva, a u ime Srba Dr. Laza Dimitrijević. Dakle, i pred Kraljem se čuje naša riječ. Samo kod nas potiskuju naš jezik iz uprave, škola te iz same crkve. Zato, braćo, na posao! Poučimo naš narod da ljubi svoj jezik, da govori svojim materinskim jezikom, da živi i umire za njega.¹³⁰ –

Krivovirstvo – Ljudi su od pamtivijeka prema svome shvaćanju i načinu slavili Boga. Pravi štovatelji Boga hvale ga u duhu pravde. U stoljetnoj borbi kršćanstva Crkva se morala boriti ne samo protiv nevjernika nego i protiv krive vjere. Mnogi su naši krivovjerni kada, napuštajući prirodni i zakoniti život, stranputice hoće da služe Bogu. Poučimo, zato, narod da prigrli knjigu, da radi savjesno i moli Boga, jer će samo tako napredovati i očuvati se od krivovjerstva.¹³¹ –

Messina – U ovom članku opisuje strašni zemljotres u Italiji 28 prosinca 1908 godine. Tada je poginulo preko 200.000 ljudi, a posve je propao ovaj lijepi grad i još 18 sela.¹³² –

Je li slobodno učiti bunjevački? – Slobodno je. To zakon propisuje. Materinski jezik ima se učiti pored mađarskog ne samo u osnovnim nego i srednjim školama, kako propisuje § 3 zak. čl. iz god. 1883. U smislu zakonskih propisa Ministar prosvjete izdao je naredbu, kako da se vrši nastava u osnovnim školama gdje su narodne manjine. U istom duhu izdali su naredbu i biskupi za katoličke škole. Mi smo uvijek tražili da školske vlasti udovolje ovim zakonskim odredbama. Ali uzalud. Tako, eto, poštuju državne vlasti ove pravedne zakonske propise.¹³³ –

Uskrsnuo – Zrno žita u krilu zemlje omekša kao da počne trunuti. Ali klica život probudi se, pusti žile, i nastane nova biljka. Ona uzraste i donese ploda. „To je tajna života“, kaže mudrac staroga vijeka. „To je svemoć Božja“ kažemo mi kršćani. To je neizmjerena mudrost Božja koja jednako sjaje u kapljici rose, u svemiru, u blagom mjesecu, u plodovitosti proljeća, i u duši čovječjoj. Tako će biti i naše uskrsnuće kada nastupi dan vjekovječnog proljeća. Prvo je slavno uskrsnuće: Uskrsnuće Isusovo. I on je bio čovjek, zato je i naše uskrsnuće sigurno.¹³⁴ –

Kako da nam bude bolje? – Veliki su jadi Bunjevaca i Šokaca. Skoro u svakom mjestu u crkvi potiskuju naš jezik. U

¹³⁰ Neven od 15 studenoga 1908.

¹³¹ Neven od 15 siječnja 1909.

¹³² Neven od 15 siječnja 1909.

¹³³ Neven od 15 veljače 1909.

¹³⁴ Neven od 10 travnja 1909.

školama uče naša djeca isključivo mađarski a na materinskom jeziku ni riječi. Činovnici neće da govore sa ljudima koji ne znadu mađarski. I u samoj kući zavladao je već tuđinski duh. Što da činimo. Dakle? Zahtijevajmo odvažno materinski svoj jezik u crkvi, u školi, u uredima. Na to nam zakon daje pravo. U našem domu čuvajmo, pak, naše stare i lijepe običaje, da sačuvamo duh naših otaca.¹³⁵ –

„Naše novine“ i kršćanstvo – Ovaj kršćansko-socijalistički list prebacuje Nevenu da je liberalan. Napada ga kao i druge židovske i slobodno zidarske novine. Neven je uređivan u kršćanskom duhu, ali otvoreno i iskreno kaže istinu. Neven su uređivali i pisali su u njega skoro sami svećenici. I onda su osudili one svećenike koji su oteli materinsku riječ sa usana naše djece. To isto činimo i sada. Ne marimo zato da li je pravo kome ili nije.¹³⁶ –

Opstrukcija – Opstrukcija je izliv gorčine nezadovoljnika, potištenika, a dosta puta i cijeloga naroda. Takva je borba u parlamentu između vladinovaca i ljevičara. I mi brodimo dalje nesigurnim vodama ne znajući kuda će stići narodni brod. Naši političari ipak smjelo tvrde da dobro upravljaju našom državom. Ako je ovo politika, onda je to samo bolesna politika, nesvjesna politika kojom vlada samo srce bez zdravoga rasuđivanja. Ova je politika već mnogo naškodila našoj zemlji. Što su time postigli? Narodne su manjine nezadovoljne, jer su im oduzeli jezik bez kojeg ni jedna manjina nema opstanka. Rumunji traže zaštitu, a Slovaci se sele u Ameriku. O Bunjevcima da i ne govorimo. Što nam je, dakle, raditi? U politici treba više morala. Potreban je svijestan obiteljski život i dobar odgoj mladeži. Treba više rada u gospodarstvu, obrtu i trgovini. Nadasve, pak, trebamo sloge i svim narodnim pokretima. To su zdravi uslovi za sreću, zadovoljstvo i napredak našega naroda. Dok to vrijeme ne nastupi uzalud je svaki pokušaj. Tu ni opstrukcija ne pomaže.¹³⁷ –

Muka Isusova – Židovski narod vjerovao je u Krista. On je liječio bolesne i mrtve uskrsnuo. Vjerovao je Njemu da je Sin Božji. Kad je došao čas Njegove muke, narod se okrenuo od Njega. Tražio je od Pilata da Ga raspne na križ. To je sudbina čovječanstva i svih naroda. Samo poniženjem ćemo se uzvisiti, a putem kalvarije uskrsnuti. Zato, ako hoćemo izvesti velika djela, ne dajmo se strašiti od bijede i nevolje. Samo velike žrtve stvaraju velika djela. To nas uči muka Isusova.¹³⁸ –

¹³⁵ Neven od 15 siječnja 1910.

¹³⁶ Neven od 15 svibnja 1911.

¹³⁷ Neven od 15 listopada 1911.

¹³⁸ Neven od 16 ožujka 1912.

Šta da radimo – Teško je danas živjeti pojedincima. Još je teže narodima, a pogotovo malenima kao što je naš. Protivnici navaljuju na nas sa svih strana. Mi smo prinuždeni da se sa njima borimo na prosvjetnom polju. Za ovu borbu moramo biti spremni. Zato moramo još mnogo raditi na tom polju, ako želimo sebi dobro. Neven u ovom pravcu vrši svoj zadatak. To još nije dosta. Otvarajmo narodna sveučilišta i javne knjižnice, da se naš narod prosvjeđuje. Treba u svakom mjestu osnovati čitaonicu. To je naša obrana i naše oružje. Na posao, dakle!¹³⁹ –

Učimo čitati – Lijepo je i dobro da se osnuju čitaonice. Ali ovoj namjeri nešto stoji na putu. Mnogi naši, naime, ne znadu čitati. Zato u prvom redu treba otvarati narodnu školu za odrasle gdje će naučiti čitati i pisati. Ova se škola može otvoriti u čitaonicama. Tada bi i same čitaonice postigle svoj cilj, naime, da šire prosvjetu u narodu.¹⁴⁰ –

Prosvitom slobodi! – To je lozinka svakog potlačenog naroda. Samo prosvijećen narod može biti slobodan. Neuki i neprosvijećeni narodi robovi su i osuđeni na propast. Moramo na posao, ako želimo da budemo slobodni. Treba da budemo u ovom radu žilavi i istrajni. Nije važno koliko nas ima, nego kakvi smo. Šaljimo zato svoju djecu u školu. Otvarajmo čitaonice, knjižnice i školu za odrasle. Izdajmo dobre i korisne knjige za narod. Stvarajmo gospodarske i privredne zadruge. U ovom radu ugledajmo se u našu braću Slovence koji su sve ovo idealno sprovedi. Kada sve ovo izvršimo, i naš narod bude prosvijećen, granuće i nama sunce slobode.¹⁴¹ –

Jedno napridno selo – Nije u Francuskoj niti u Engleskoj, nego u Sloveniji. Zove se Tržić. Ovo je selo bilo u rukama Nijemaca, iako su bili u manjini. Slovenci su stenjali pod pritiskom tuđinskog jarma. Stradavali su, jer nijesu bili prosvijećeni. Ali dođe i tome kraj. Oni se osvijestiše. Slože se u jedno kolo bez obzira na političke stranke, i tako združeni svladaju Nijemce na općinskim izborima. Nijemcima sada nema ni traga ni glasa. Slovenci su se najprije udružili u Soko i sagradili Sokolski dom. Tu ih je udružila sokolska ideja koja treba da proдре i u naš narod. Ova će nas ideja trgnuti iz ovoga mrtvila i skrenuti sa stranputice na pravi put. U tom selu osnovano je „Bralno društvo“, t. j. društvo za prosvjeđivanje naroda. Tu seljaci provode svoje slobodno vrijeme gdje čuju poučna predavanja. Tu je osnovana seljačka knjižnica i čitaonica. Imaju sve što seljaku treba. Nije, dakle,

¹³⁹ Neven od 13 srpnja 1912.

¹⁴⁰ Neven od 20 srpnja 1912.

¹⁴¹ Neven od 3 kolovoza 1912.

čudo što je slovenački seljak napredan. Ugledajmo se u njihov primjer. Počnimo sa selom. Naš seljak mora biti prosvijećen, jer inače nema spasa. Radimo li tako, onda velikim pouzdanjem možemo gledati u svoju budućnost.¹⁴² –

Poklade – U pokladno vrijeme priređuju se zabave. Naš narod treba da nastoji da mu i zabava bude poučna. Zato treba prirediti i prosvjetni dio zabave. Naše zabave treba da budu škole, gdje ćemo čuti našu lijepu i zvonku riječ. Treba da budu škole nježnosti, gdje će narod naučiti da ima i plemenitije zabave od onih u običnim mehanama. One treba da budu štit zdravlja i čudoređa gdje će se mladež ugodno zabavljati pod nadzorom starijih. Naše zabave neka se priređuju samo na poštenom i dobrom mjestu, a treba izbjegavati sve sumnjive lokale. Ova načela treba da su pred našim očima, ako želimo sebi i svojim dobro.¹⁴³ –

Miliuni iz peršina – Blizu Budimpešte nastanili su se Bugari koji se bave proizvodnjom povrća. Kad je buknuo Balkanski rat, ovi su Bugari dali bugarskoj vladi zajma od dva milijuna kruna. Kada su toliko dali, onda im je sigurno još više ostalo. U ovaj primjer treba da se ugledaju naši seljaci, pa da svoju zemlju obrađuju racionalno i da siju one biljke koje se dobro plaćaju.¹⁴⁴ –

Čovik snuje, Bog boguje – To je poslovice o čvrstom vjerovanju u providnost Božju. Nije dobro, ako se čovjek ne brine za svoju budućnost. Valja zato i raditi. Crkva ne može odobriti ono slijepo vjerovanje što ga imaju okorjeli pijanci i psovači. Oni se ispričavaju da se ne mogu popraviti kada ih je Bog takve stvorio. To nije dobro. Zato ima čovjek razum i volju. Ako čvrsto hoće, može da se popravi.¹⁴⁵ –

Najveća viština – Vještina života najveća je vještina na svijetu. Mnogi su je upoznali, ali je ne mogu slijediti zbog kakve strasti. Čovjek je zagrizao u mržnji, i hoće da upropasti svoga brata. Lijen čovjek ne voli ni misliti, ali bez razboritosti nema reda ni uspjeha. Čovjek, koji je sklon gospodskom životu, razbacace svoje imanje, samo da pokaže pred svijetom da je gospodin. Ne zna jadnik, kada postane siromahom, neće trebati nikome. U životu mnogo stradavamo samo zato što nemamo vještine života. Stradavamo što ne cijenimo i ne čuvamo svoga siromaštva.

¹⁴² Neven od 31 kolovoza 1912.

¹⁴³ Neven od 11 siječnja 1913.

¹⁴⁴ Neven od 18 siječnja 1913.

¹⁴⁵ Neven od 25 siječnja 1913.

Propadamo, jer nemamo narodnog ponosa, pa se smatramo sretnim kada obijamo tuđe pragove. U svojem potarmanom ponosu na toliko smo došli, da smo zadovoljni što nekako govorimo svoj materinski jezik, ali ne nastojimo da se u njemu usavršimo. „Zovemo se Bunjevcima kano da bi htili posvidočiti da smo se zbunili.“ – Zašto, dakle, da se stidimo svoga imena? Naši su stari stanovali uzduž Dunava sve do Ostrogona. Zašto da se stidimo jezika svoje matere kojim su pisali slavni dubrovački pjesnici? Pa, to je naše rođeno. Budimo, zato, svijesni i složimo se u jedno čvrsto narodno kolo.¹⁴⁶ –

Ko je kriv? – Zbog balkanskog rata nesigurnost je i trzavica kod nas. Tko je tome kriv? Odgovor je jasan: Germanska politika Beča. U ovim zemljama bio je latinski službeni jezik. U novije vrijeme narodi su tražili svoje pravo i svoj jezik u upravi. Francuska je u tome prednjačila. Primila je kao književni jezik južnih Francuza. Tako je učinila i Italija. U Austriji Josip II htio je spojiti sve narode nametnuvši im njemački jezik. Ova je njegova politika propala. Austrija je i dalje htjela sprovesti centralizaciju. U tom je prednjačio zloglasni Bah. I što je postigao? Sve su narodne manjine njegovali svoj jezik. Došlo je i treće nasilje germanizacije. Bismark i Moltke zaneseni pobjedama, nalože Austriji da im otvori put prema istoku preko Balkana sve do Soluna. Tako su ova dvojica mislili riješiti istočno pitanje na slavu germanske prevlasti. A što se dogodilo? Balkanski se narodi slože, udare na Turke, i oslobode svoju braću ispod turskog zuluma. Austrija je morala pristati da se prijašnje stanje promijeni. Zašto? Zato jer na slavenskom Balkanu ne može zahtijevati germansku politiku. Austrija je htjela da Slaveni budu sluge. Naš narod, koji ljubi slobodu, složno i odvažno opirao se ovoj podmukloj namjeri. Zato se potajno šire glasovi da i Austriju čeka ista sudbina kao i Tursku. Balkanski narodi su, dakle, iz bojazni od Austrije sklopili savez i pobijedili Turke. „Ako pak Austrija ne promine svoju germansku politiku, može na Balkanu ne samo savezništvo se učvrstiti, već može se poroditi želja ujedinjenja.“ Nije, dakle, čudo što nezadovoljstvo raste sve više među potlačenim narodima, jer im zapostavljaju jezik i zatiru im najosnovnija građanska prava.¹⁴⁷ –

Triba li Magjarima germanska politika Beča? – Nije trebala nikad. Ni danas im ne treba. Mađari su se opirali germanizaciji Josipa II. God. 1848 pobunili su se protiv Austrije.

¹⁴⁶ Neven od 26 travnja 1913.

¹⁴⁷ Neven od 10 svibnja 1913.

Ljudevit Košut je htio ostvariti dunavsku federaciju protiv germanskog nasilja. Cijela mađarska povijest dokazuje nam da su se Mađari uvijek odvažno borili protiv germanske centralizacije koje se, nažalost, Beč još ni danas nije odrekao.¹⁴⁸ –

Pučka sveučilišta – Obrazovani ljudi nastoje da svome narodu pokažu put do prave narodne prosvjete. Zato otvaraju Pučko sveučilište gdje predavanjima upoznaju prosti narod sa svim granama ljudskog znanja. Ovakve škole trebaju i nama Bunjevcima da naš narod pođe korak naprijed.¹⁴⁹ –

Kud će suza? Već na oko! – Naše je stanje žalosno, osobito u političkom pogledu. Sve su mađarske stranke pobijedile jedino našom snagom. Što su nam učinili za ovu pomoć? Silom su izbacili naš jezik iz osnovnih škola. Progonili su naše najistaknutije i svijesne sinove. U gradskoj upravi nemamo ni jednoga senatora. Zato treba da više cijenimo svoju snagu. Složimo se u jednu političku stranku da zadobijemo, barem, zakonom osigurana narodna prava.¹⁵⁰ –

Spor Srba i Bugara – Dva se brata tuku. Dva brata po krvi i jeziku, po vjeri i susjedstvu. Potukli se na razdiobi. Potukli se zbog Mačedonije. Povijest Balkana biće bogatija jednim iskustvom. Vrijeme je, dakle, da se narodi sporazumiju i međusobno ljube.¹⁵¹ –

Naše škole – Škola je osovina života. Vještiji i učeniji čovjek bolje napreduje u životu nego onaj koji ne zna čitati ni pisati. Mi smo mnogo polagali na naše škole. Nadali smo se kod zadnjih izbora da će nam narodni zastupnik i gradski načelnik osigurati naša prava. Ali uzalud. Za naš jezik nitko ne mari. Za učitelje biraju koji ne znadu hrvatski, a koji ga znadu, bacaju ih po mađarskim školama. Još ni to im nije dosta. Naše učitelje proganjaju, i svuda nas ponizuju. Približavaju se, evo, općinski izbori, i narod neka kaže svoje.¹⁵² –

Prva škulska zadruga u Subotici za osnivanje i pomaganje bunjevačkih škula – Protivnici kažu da ni sami Bunjevci ne žele hrvatski jezik u školama. Vrijeme je da pobijemo tu lažnu tvrdnju. Osnovaćemo, zato, Školsku zadrugu i otvoriti svoju narodnu školu. Ona će biti ognjište koje će svijetliti svemu narodu. To će biti pouzdanje i ponos naših Bunjevaca.¹⁵³ –

¹⁴⁸ Neven od 17 svibnja 1913.

¹⁴⁹ Neven od 17 svibnja 1913.

¹⁵⁰ Neven od 12 srpnja 1913.

¹⁵¹ Neven od 12 srpnja 1913.

¹⁵² Neven od 23 kolovoza 1913.

¹⁵³ Neven od 30 kolovoza 1913.

Zašto stupam ja za kandidata kod izbora općinarskih?

– Činim to po svojoj savjesti. Današnja je vlada nedostojna našeg povjerenja. Gradska uprava iznevjerila se većini građana. Načelnik je protiv naroda i gura samo vladina kola. Pokažimo, zato, tko ima da vlada Suboticom. Načelnikova vlada je protivu kršćanska. Zato neću glasati za nju. Bio sam virilni član Gradskog vijeća. Kada sam u vijeću progovorio u korist svoga naroda, načelnik se postarao da me briše iz virilnog članstva. Ja sam otvoreno i iskreno rekao svoje. To se načelniku nije sviđalo. On goni naše učitelje. Naš jezik izbacio je iz škole. Mi tražimo svoje najosnovnije pravo, da naša djeca uče na svome materinskom jeziku. Dužni smo, zato, da se borimo protiv apsolutističke vlade gradskog načelnika. To su razlozi zašto se primam kandidature pri izborima u drugom srezu.¹⁵⁴ –

Puca zora biće dana – Grof Mihovil Karolji, pretsjednik mađarske nezavisne stranke pisao je Dr. Luki Pleskoviću da cijela stranka odobrava borbu Bunjevaca za svoj jezik u osnovnim školama. To je odluka najuglednije i najstarije stranke u Mađarskoj. Ovaj dopis je prva zraka prave i nesebične ljubavi prema Bunjevcima. To je ljubav pravih Mađara. U ovu sam se ljubav uzdao kada sam započeo borbu za narodni jezik. Mi trebamo da ovu ljubav prvaka domovine primimo i da ih pomognemo u političkoj borbi.¹⁵⁵ –

Socijalizam – To je nauka o društvenom razvoju uopće. Današnji socijalizam hoće da ruši društveni poredak. To je opasna igra. Prvi socijalni pokreti nastali su pod utjecajem Kristove nauke. Oni koji su ga slušali, postali su jedna duša i jedno srce. Svi su bili braća u Kristu. Muhamed je preobrazio silne narode na sliku i priliku svoju. Reformacija je provela čitav niz socijalističkih pokreta. Ona se pozivala, istina, na religiju, ali je za nju najmanje marila. Pod utiskom sveopćeg nezadovoljstva pokrenuli su se narodi i tražili su osobno pravo i slobodu svakom čovjeku. Socijalni pokret bio je i njemački seljački ustanak u kojem su poginule tolike nevine žrtve. Naš socijalizam bori se protiv Boga. Vođe su mu na krivom putu. Oni nastoje da odvrte narod od Boga, izvora svega blagostanja na zemlji. Mi štujeemo pravi socijalizam, jer nastoji da razvije i usavrši čovjeka. Vođe mađarskih socijalista imaju jednu dobru stranu, jer traže opće i tajno pravo glasa za svakog čovjeka. Oni su otvoreno ustali na obranu prava narodnih manjina. U tome prednjači Oskar Jasi, poznati publicista u kojem mi Bunjevci imamo puno pouzdanje.¹⁵⁶ –

¹⁵⁴ Neven od 4 listopada 1913.

¹⁵⁵ Neven od 25 listopada 1913.

¹⁵⁶ Neven od 7 studenoga 1913.

Šta nam je činiti – Nastaju nova vremena kada će se udovoljiti opravdanim željama naroda. Poslije gorkih iskustava mnogi ne vjeruju da će našem narodu biti bolje. Možda, donekle imaju pravo. Do sada smo se nazivali: Bunjevac, Šokac, Bosanac itd. Pod tim imenom nema ni knjige, ni jezika. Zato otvoreno ispovijedajmo da je naš jezik srpsko – hrvatski. Osnivajmo čitaonice, svoje škole i društva. Pomozimo si sami sebi da imamo svoje vlastito dobro, pa da ne moramo nikoga militi. Ako ima, dakle, u nama nešto života, mičimo se, biće bolje.¹⁵⁷ –

Jászi Oszkár – To je veliki mađarski sociolog. Mnogi su po rođenju ili dobrim vezama postali glasoviti ljudi. Oskar Jasi nije čovjek toga kova. On ima zdrav razum i čelik karakter. Otkrio je rak – ranu našega društva, i svim svojim ugledom je tražio pravo za narodne manjine. Kao Mađar osudio je mađarski šovinizam. Smjelo je i odvažno tvrdio da je sloboda glavni uvjet sloge i mira. Mrzi svako nasilje, a pogotovo protiv narodnih manjina. On traži školu, upravu i pravosuđe na narodnom jeziku manjina gdje su oni u većini. Pravi je, dakle, apostol narodne prosvjete. Znamenit je njegov govor o pitanju narodnih manjina, zato smo ga izdali i u posebnoj brošuri da pokažemo lažnim patriotima kako se misli i osjeća nepristrani mađarski političar.¹⁵⁸ –

Škole – Zadruga – Osnovne, srednje, stručne i visoke škole trebaju narodu kao komad kruha. Kroz njih prolazi naša mladež, uzdanica naša. Naš je jezik proganjan iz svih ovih škola. Zakon nam daje mogućnost da imamo svoje škole. Udružimo se, zato, i stvarajmo ih širom našega zavičaja. U tu svrhu smo osnovali Školsku zadrugu kojoj svaki svijestan Bunjevac mora biti članom, da se oduži svome narodu.¹⁵⁹ –

S Bogom! – S Bogom mili gosti! Srpska narodna pozorišna družino! Vas prate najljepše želje Bunjevaca kojih ima više u Subotici, nego u Beogradu Srba ili u Zagrebu Hrvata. Mi nemamo ni svoje čitanke u osnovnim školama. Zato smo vas željeli kao isušena zemlja blagu proljetnu kišu. Vi širite narodnu prosvjetu, zato vam od srca hvala. Samo vas na jedno molim da nastojite da se ovdje u Subotici osnuje pozorišni odbor za naše narodne pretstave pa da možemo stalno uživati blagodati naše narodne prosvjete.¹⁶⁰ –

Srpska narodna pozorišna družina i naše pozorište – Pozorište bilo je lijepo posjećeno. Dvije trećine publike bili su

¹⁵⁷ Neven od 10 siječnja 1914.

¹⁵⁸ Neven od 31 siječnja 1914.

¹⁵⁹ Neven od 28 ožujka 1914.

¹⁶⁰ Neven od 6 lipnja 1914.

Bunjevci, zato je prijeka nužda da se naš pozorišni pravilnik izmijeni utoliko da i naše srpsko – hrvatsko pozorište dobije pripomoć od grada. To će biti pravedno, jer su Bunjevci u Subotici u ogromnoj većini. Pa, ako dajemo svoj novac za pozorište, neka dotekne i nama za našu prosvjetu.¹⁶¹ –

#

¹⁶¹ Neven od 13 lipnja 1914.

UKOPISI

Osim izdatih djela u posebnoj brošuri i štampanih članaka u Danici i Nevenu, iza pop-Paje ostalo je u rukopisu vrlo vrijednih bilježaka, crtica, pripovijedaka i nekoliko pjesama što je ispevao još u svojoj mladosti. Sve sam ove rukopise našao u njegovoj ostavštini. Šteta što ih nije objelodanio, da ih javnost već prije nije upoznala. Ali što kasni, ne propada. Zato ću ovdje prikazati ova njegova neizdata djela da naše potomstvo dobije pravu sliku o zaslugama Paje Kujundžića koji je u svome djelovanju pokazao da poslije Boga ljubi svoj rod iznad svega. Za njega je živio, za njega se borio i primivši u svoje srce sve njegove patnje, ispustio je svoju rodoljubivu dušu.

KITICA BISERA

Već od svoje rane mladost zavolio je našu knjigu. Čitao je pozorno i marljivo pa je zapisao sve važnije izreke glasovitih ljudi i učenjaka. Ovaj rukopis potječe iz 1878 godine kada je bio u prvom tečaju bogoslovije. Potpuni mu je naslov: „Kitica bisera jugoslavenskog jezika“. Pisan je u osmini i ima 80 stranica. U njemu je zabilježio oko 500 naših riječi i narodnih poslovice. Zanimao se našom lijepom knjigom, zatim: filozofijskim, bogoslovskim, naučnim i političkim raspravama. Čitao je hrvatske, mađarske, francuske, talijanske, njemačke, latinske i grčke knjige. Sve što je bilo korisno za narod, zabilježio je u ovom rukopisu. Ovdje ću navesti samo nekoje misli glasovitih ljudi. Dosta će biti i to da upoznemo sve što je čitao ovaj vrijedni naš rodoljub:

– S Bogom mi rode! Svijetla ti lica!
 Rasti slobodan, rasti bratskom slogom.
 Al u bogatstvu, u slavi, slobodi
 Ličkom se duhu nikad ne odrodi! –

(Lavoslav Vukelić)

– Ko traži da se dobro najede i da legne na meko, zanemariva svoj pravi poziv i postaje meso kad treba da je duh. – (Jos. Kalarene).

– Vrijednost čovjeka ovisi o njegovom značaju, a čitavog naroda u onoj žilavosti kojom čuva svoje narodne osobine. Onaj narod koji je spreman da zataji sama sebe i da se utopi u more tuđinstava, ne može biti koristan član ljudskoga društva. Takav narod naliči onim biljkama toploga podneblja koje se oviju oko debelog stabla, da mu isišu sok života pa da se s njim zajedno sruše u prah. Zato je zadaća svakog naroda da čuva svoju samosvijest i svoj jezik kao plod njegovog duševnog života i napretka. – (Barun Josip Etveš).

– Sjedi s mirom mađarsko kopile,
Ne budi mi po kožu buha,
Već odjaši da pijemo vino,
Pa još ima dana za mejdana. –

(Ivan Filipović: Pjesme o Kraljeviću Marku)

– Ako hoćemo da pridobijemo narodne manjine, ne smijemo ih nasilno pomađariti, nego nastojmo da uredimo naš odnos prema njima i poboljšajmo naše prilike, pa će nam se dragovoljno priključiti. – (Franjo Deak).

– Šta su tebi potonule lađe? – (Narodna poslovice). Ovu poslovicu ovako tumači: Ova se poslovice kaže kada tko izgubi moć ili kada ga zadesi kakva nesreća. Pop Pajo sudi po ovoj poslovice da su Bunjevci živjeli nekad u Primorju. Ovu tvrdnju dokazuju i mnoga mjesta u Primorju kao n. pr. Krmpota kod Senja, po kojem su mjestu dobili ime naši Krmpotići. Zatim je zabilježio čitav niz naših narodnih poslovice koje su kraće i jezgrovitije, nego one što ih je čitao i zabilježio na mađarskom i njemačkom jeziku.

– Reč „ravnopravnost narodnosti“ prazan je zvuk, ako se u državnom organizmu ne naznači sadržaj te ravnopravnosti... Državno jedinstvo valja utvrđivati ne ugnjetavanjem nego potpomaganjem narodnosti... – Narodnost nije fraza, nije moda, ona je duševno biće jednoga naroda, koje mu ličnost obrazuje. – (Dr. Mihajlo Polit Desančić).

Pod utiskom velikoga djela Šafarika „Povijest književnosti“ i videći prave razloge propasti našega naroda, zabilježio je pop Pajo sve krasne riječi: – „Nuka li te želja znati kako su naše Kraljevine i banovine propadale, čitaj samo doba 1400 – 1500

u Šafarikovoj književnoj povijesti (1 dio 3 sv.). Istina, samo gole činjenice nanosi, ali su i ti čini dostatni da se u čoviku srce zgrozi, ako još zna ljubiti rod, da neotice usklikne čovik: O slogo zlatna, gdi si bila.“ –

Na kraju ovoga rukopisa zabilježio je sve važnije događaje iz sjemenišnog života i narodnoga pokreta Bunjevaca počevši od 1876 do 1879 godine. Godine 1878 prigodom okupacije Bosne i Hercegovine zabilježio je ovo: – Tekuće okupacije rod je vojevao protiv rodu (tako rečeno). Nije mnoga krv potrebna bila da se kršćanstvo Bosansko oslobodi veriga. –

Prvo bunjevačko veliko prelo održalo se 2 veljače 1879 godine. O tom ga izvijestio brat Jašo, pa je zabilježio: – Ovaj dne (9 veljače) posli podne u ruke sam primio brat Jaše pismo, u kojem na moje veselje bi opisano opće Subotičko bunjevačko prelo, koje je već sa svim bunjevačkim licem risilo. –

Opisao je i poplavu rijeke Tise i uništenje grada Segedina 12 ožujka 1879 godine. O tome piše: Posli mnogih kazna kojima je Bog privelikio pohodio ovaj puk, jedna najnovija kazna se zapošela... Oh prijaki Bože, al te je moro uvriditi ovaj puk! Svi su gradovi snosili velike žrtve za pomaganje postradalih. Samo Subotica je ostala tvrdokorna koja ni jedan samun kruha nije priporučila. Ali šta da želimo od takvog puka koji se odrekao svog roda, taj ne poznaje ni Boga, kamo li da se žrtvuje! – Istina, Subotica je kasnije poslala pomoć. Ali narod veli: „Dvostruko daje, tko odmah daje.“ –

Ovaj je rukopis završio opisom manjih događaja iz života seminaraca.¹⁶²

BILJEŠKE

Kao mlad kapelan, kada je svršio svoj posao u crkvi, nije tratio svoje vrijeme uzalud. Marljivo je čitao i nastojao je da umnoži znanje koje će mu biti od koristi u svećeničkom zvanju i javnom djelovanju. Sve što je čitao i pronašao, sabrao je u ovom rukopisu pod punim naslovom: – „Bilješke sabrane iz čitanja koje se isključivo na bunjevačku kulturnu povist odnose i riči glasovitih muževa.“ U ovoj je zbirci sakupio povijesničke crtice; jezične osobine, običaje i narodnu nošnju Bunjevaca i Šokaca u različitim krajevima. Rukopis je na četvrtini arka, ima dvije sveske i 50 napisanih stranica. Ove je bilješke pisao 1882 i 1883 godine kada je bio kapelanom u bunjevačkim i šokačkim mjestima. Mnogo je čitao o ovim pitanjima, i svoje opaske vjerno je zabilježio.

¹⁶² Rukopis u arhivu Matice subotičke.

On tumači značenje nekih karakterističnih riječi kod Bunjevaca i Šokaca i uspoređuje ih sa onima koje govore i Hrvati sa one strane Dunava i Drave. Zanimljivo je njegovo tumačenje. Značajne su, također, njegove primjedbe na mišljenja nekih učenjaka o značenju samih riječi. Neka nam dakle on govori:

– Bunjevac kaže da divani „racki“. H. Šviker izvodi ovu riječ po gradu Rači u Staroj Srbiji. U 18 vijeku mjesto naziva „natio Rasciana“ spominje se „natio Illirica“. U nekim šematizmima katoličkih dijeceza spominje se jezik: „Lingua illirica“ pa i „lingua serbica“. I Pavao Hunfalvi usvaja mišljenje onih Srba koji tvrde da su Bunjevci i Šokci pokatoličeni Srbi. – Na ova tumačenja pop Pajo odgovara na kraju djela „Narodnosno pitanje i budućnost Ugarske“. U riječi „hrvatski“, ako se piše prstonarodno, nestalo je slova h ispred slova r na početku riječi po svima pravilima književnoga govora (rvacki), a pučkom etimologijom i zbog teškog izgovora nestalo je slovo v iza slova r. Tako je od riječi „hrvatski“ nastala riječ „racki“. Dakle, Bunjevci govore hrvatskim jezikom.

Riječ „poklade“ tumači Relković iz starih poganskih običaja što su ih priređivali u čast bogu Bahu. Kada bi se netko preko mjere najeo i napio pa sve povratio, satiri su mu se smijali govoreći: „Ovaj se poklade!“ Sudeći po današnjim običajima na poklade, tako to i biva.

Izreka: „Otišao na čokot divojki“ znači: priženiti se u djevojačku kuću. Govori se u Dušniku.

„Košuljara“ zvao se onaj dan (obično nedjelja) poslije vjenčanja kada su otišli po odijelo djevojačko.

Mjesto priloga za mjesto *tu* govore Bunjevci *tute*. Tako isto piše i neki bosanski dopisnik u br. 22 lista „Katolička Dalmacija“ iz 1884 godine.

Zapisao je pop Pajo u ovoj zbirci i nekoliko značajnih poslovice čisto bunjevačkog podrijetla. Zato ću ih ovdje navesti sa njegovim tumačenjem.

– „Sad ću ja tamo zinit ko neslan.“ – Rekao je neki čovjek koji nije imao glasa, a zamolili su ga da pjeva u crkvi. (Mate Grgić iz Bikića).

– „Lako je uraditi, teško je pozlatiti“ – t. j. dobro i valjano izvršiti posao. (Mate Grgić iz Bikića).

– „Neće mi prusluku.“ – kaže kada se tko ispričava, zašto neće neku žensku da uzme za ženu. (Kata Palić iz gornje Bačke).

– „Milom se gostu ne dokuvava.“ – Kaže se ako tko rado dočeka gosta. Uvijek ima u kući nešto čim će ga ponuditi. (Kata Palić iz gornje Bačke).

– „Subočani i tvoje lice varbaju“ – govori se na strani čovjeku iz Subotice. Ima dvostruko značenje. Prvo da je dotično lice iz Subotice, a drugo da su Subotičani zli ljudi, ili su kakvo zlo učinili zbog čega se čovjek stidi pred drugima t. j. mora lice „varbati“.

– „U ciganke crn obraz a puna torba“ – govori se osobi koja bezobrazno ili u šali ište nešto i dosađuje.

– „Pogrebo bi ti njegov jedared, al će bit kasno“ – govori se kada hoćemo reći da će svoj svojega požaliti poslije smrti, ali mu to više neće pomoći.

– „Ustani potura, nek sidne krajcara.“ – Potura je stari novac, vrijedio je 1 ½ krajcare. Govori se kada tko hoće zauzeti mjesto jačega i uglednijega. (Iz Bikića).

– „Ko se drži pravice, taj ne muze kravice.“ – Kaže se na onoga tko se često parniče, pa zbog toga mora propasti. (Šokačka – Antun Čatalinac).

Zabilježio je i neke važnije izreke glasovitih pisaca koje se odnose na sve Slavene na jugu a mogu se primijeniti i na Bunjevce i Šokce:

– Karakter plemena slovinskih najlipše se pokazuje kod južnih Slavena. Aktivno slabi, pasivno jaki, u defenzivi junaci, u ofensivi nikakvi. – (Vinac god. 1880 str. 58).

– Za domaća momka draga
Krotke su grlice
Ma za strana i nedraga
Plahe ko vlasice.

Daju vidiš ruke svoje
Kako radeć kreće
Mislio bi: Pčela to je
Što po cvieću lieće. –

(Vraz „Nenadani“ Matično izdanje str. 191)

– Nisam vila da sbijam oblake
Već divojka da gledam preda se. –

(Smičiklas I. 121)

Na ove stihove dodaje ove primjedbe: – Prvi stih, mislim, da će se dat reći i o šokačkim kao i o bunjevačkim divojkama, ali ne i drugi stih, barem ne o Šokicama. A ovaj iz Smičiklasa upravo je protivan šokačkom ženskom spolu.

O narodnim pjesmama Bunjevaca zabilježio je ovo: – Našu pamet, naše srce, naše želje i stradanja nalazimo u tima pismama. Pročitaj ih i opazićeš kao da su o tebi pisane. Uvik one istinu govore tako nevino, prijazno i plastično, da ti neće past na pamet nijednoj nijekati istinitost. Lirske pisme Bunjevci zovu: „dikice“. Ova riječ dolazi od riječi: dika. Eligijske i epske pjesme, koje se pjevaju žalosnim i melankoličnim glasom, zovu: „okavice“ ili „groktalice“.

Na koncu prvoga dijela ovih bilježaka opisao je neke narodne običaje o svadbi i pogrebu, zatim o većim blagdanima: Božiću, Uskrsu i o drugim svetkovinama crkvene godine. Napominje da su mnogi ovi običaji poganskog podrijetla, ali su primanjem kršćanstva dobili novo značenje.

U drugom dijelu bilježaka zapisao je osnutak sela, gradova i franjevačkih samostana i važnije podatke o prošlosti Bunjevaca i Šokaca. Pročitao je sva veća djela glasovitih povjesnika kao: Franje Račkog, Smičiklasa, Čevapovića, Istvanfija, Sentivanija, Tormašija i Katone, i mnoge manje rasprave uglednih učenjaka. Sve što je mislio da je vrijedno zabilježiti, ostavio je potomcima ove zlatne podatke. Od ovih bilježaka spomenuću samo one koje se odnose na Bunjevce i Šokce:

Postanak sela Lemeš (Svetozar Miletić) – Kraljevska komora 8 studenoga 1748 god. poslala je gradu Subotici naredbu po kojoj imaju jednako snositi sve terete i plemići i obični građani. Ova se naredba nije svidjela plemićima. Zato zatraže od komore da se mogu preseliti u drugi kraj. Komora im dozvoli, a za novu naseobinu odredi pustaru Telečku. Na tom su mjestu sagradili selo Lemeš gdje su plemići uživali svoje naročite privilegije.¹⁶³

Lemešani nijesu htjeli raditi, nego često su zapovjedili Čonopljanima da ih voze u Sombor na županijske sjednice. Siromašni Lemešani nijesu imali odijela da se obuku za put, pa od Čonopljana isprosiše kožuh, čizme i druge potrepštine. Zato je i nastala u Bikiću ona narodna: Lemeš nisam, lemeški se vladam. (Po pričanju župnika Ivana Palića).

Svima župama u Podunavlju upravljali su franjevci iz provincije Bosne Srebrne sve do god. 1754 kada je dušobrižništvo predato svjetovnim svećenicima. Duhovnu su pastvu obavljali iz franjevačkih samostana u Budimu, Baji, Baču i Požegi. Ovom posljednem su potpadale filijale: Sombor, Santovo, Kolut i Sonta. U Monoštoru su bili stalni upravitelji župe koje su slali starješine

¹⁶³ Gabor Tormaši: Főplebánia története str. 37.

samostana u Budimu i Požegi. Ovu tvrdnju svjedoče i stare matrikule istavljene god. 1718 u Monoštoru gdje je u to vrijeme djelovao Augustin Benković, franjevac. Sombor je kasnije dobio samostalnu župu gdje se do god. 1786 održao samostan. Iste je godine Josip II ovaj samostan ukinuo.¹⁶⁴

Djelovanje franjevacu bilo je blagoslovno. Radili su odano i požrtvovno, a mnoge su zalutjele ovce vratili u stado Kristovo. O tome nam svjedoči Aleksandar Ivan Kalanek, prefekt i kr. sudac „*Gentis Rascianae*“ u Slavoniji u pismu od 7 kolovoza 1708 godine: – *Patres Franciscanos Provinciae Bosnae Argentinae... ob humilitatem et exemplaritatem omnibus, etiam ipsis schismaticis... quorum multi pagi visibiles testes existunt, per eosdem ad Fidem conversi fuere.* – (Oci franjevci iz redodržave Bosne Srebrne... poniznošću i primjernim životom prema svima pa i samim otpadnicima... o kojima su mnoga sela svjedoci, obratili su ih na pravu vjeru.)¹⁶⁵

U Monoštoru od godine 1722 do 1730 djelovali su kao upravitelji župe ovi franjevci: Jakov Kelić, Andrija Mikić, Stipan Skenderšić i Stipan Ječnić. (Matrice župe u Monoštoru). Pop Pajo je zabilježio sva prezimena djece koja su bila krštena u to vrijeme. Znatnije su obitelji: Sučić, Bešlić, Jerković, Slipčević, Patarić, Božić, Bošnjaković, Jozić, Bakalović, Šišković, Curčić, Carević, Čulić, Bunjevac, Zlatarić, Šimunović, Stanković, Bukvić, Martinović, Černojević, Andrašić, Topalović iz Sonte, Periškić iz Koluta. Bašlićević iz Brega, Janjić, Ivković, Ajduković, Ružić, Gromović, Patarica, Đukić, Poljaković, Mihaljević, Bundić, Pandžić, Pekić, Lovrić, Vuić, Bačić, Garić, Đuraković, Patačić, Milinović, Manojlović, Mladinović, Novaković, Orlović, Rajković, Rašić, Šubić, Tomanović, Tv(a)rtković, Tolišić, Vilić, Vuković, Vlašić, Vladmirović, Vojnović i dr. Kako vidimo iz ovih prezimena ima lijep broj takvih koja imaju danas isključivo Srbi grčko-istočne vjere, a nekada su ih imali i katolici. Pop Pajo je zapisao da su sve ove obitelji došle većinom iz Bosne, manje iz Hercegovine, još manje iz Srbije. Neke su pak došle iz Dalmacije.

Ovdje su zapisana imena obitelji iz djela Čevapovića koje su doselile iz Bosne u ove krajeve, ali mnogo prije od velike seobe Bunjevaca. Navešću samo nekoje: Stipan Lamić mučenik, umro 11 studenoga 1391 godine, Banažović, Bačić de Servia, Bibić, Bogašinović, Bielavić, Branković, Božićević, Berniaković,

¹⁶⁴ Grgur Čevapović: *Synoptico-memorialis Catalogus* str. 88.

¹⁶⁵ Grgur Čevapović: *Synoptico-memorialis Catalogus* str. 202.

Kolonić, Kositerović, Kačić (olim barones in superiori Hungaria), Kotromanović, Kobilić, Kozarić, Kastriotić, Kovačić, Čović, Knezović, Drašković, Franković, Frangepanović, Ljubibratić, Jablanović, Jakšić, Jeličić, Lovretić i dr.¹⁶⁶ Sva su ova imena pisana latinskom ortografijom. Ja sam ih prepisao po današnjem našem pravopisu.

Zanimljive su bilješke o postanku nekih franjevačkih samostana u ovim krajevima. Podatke je pop Pajo uzeo od učenih franjevac Nikole „a Plumbo“ (franjevački samostan u Olovu) i Andrije Dubočca.

Ovi su krajevi potpadali bosanskim franjevcima. Njihova se provincija tri puta povećala dok nije dobila naziv: „Bosnae argentinae“.

Prvo im je dodijeljena god. 1444 Panonija i Ilirija, zatim god. 1455, kada su dobili jedan dio Mađarske i napokon god. 1521 kada im je pripala sva Mađarska.

Samostan u Budimu postojao je prije 1400 godine kada je potpao pod biogradsku (Beograd) kustodiju. Bački samostan je obnovila i dogradila kraljica Jelisaveta 1370 godine. Samostan u Baji, poslije mnogih nezgoda, god. 1400 potpao je pod srijemsku kustodiju. (Šarengard).

Za povijest Bunjevaca i Šokaca vrlo su važne one godine kada su Turci neke bosanske samostane razrušili, pa su se franjevci kao duhovne vođe ispred okrutnog nasilja morali sa svojim vjernicima skloniti u sigurnije krajeve. Šarengradski samostan razrušen je još prije opsjedanja Beča. Franjevci, koje su Turci našli u samostanu, svi su do jednog pogubljeni. Koji su bili među svojim vjernicima na duhovnoj pastvi, pobjegoše sa narodom u šumu i pustinje. Vratili su se u grad 1687 godine, godinu dana poslije velike seobe Bunjevaca. Samostan u Visokom napustili su franjevci godine 1688 kada su došli u Slavoniju, dakle, dvije godine poslije seobe Bunjevaca. Bosanski franjevci napustili su svoj razoreni samostan u Olovu godine 1687 kada su došli u Ilok i donijeli čudotvornu sliku Gospe od Olova (de Plumbo), godinu dana poslije seobe Bunjevaca. Po ovome jasno vidimo da je i fra Anđelko Šarčević tih godina, odnosno godine 1686 sa svojim drugovima doveo Bunjevce u ove krajeve.

Vrijedno je spomenuti i bilješku: Bunjevci i grčko-istočna crkva. Tormaši tvrdi da su Srbi za vrijeme Rakocijevog ustanka navalili na katoličku kapelicu i oštetili kip bl. Djevice Marije. Ovo djelo Srba Pavlović (str. 130) tumači tako da su katolici

¹⁶⁶ Grgur Čevapović: *Synoptico-memorialis Catalogus* str. 218, 266–268.

progonili grčko-istočnu crkvu. Srbi su imali naročite povlastice. Bunjevci, ugledajući se u njihovu slobodu, uskratili su danak svome biskupu. Zato ih je, kako tvrdi Katona, god. 1497 Kalački nadbiskup Petar II (Vardai) ukorio. Srbi su već 1428 godine dobili povlastice od kralja Sigismunda. Ali od plaćanja desetine Kalačkom nadbiskupu bili su oprošteni počevši od 1481 godine.

Vojničke krajine za obranu od Turaka, koje su ukinute poslije Karlovačkog mira početkom 18 stoljeća, sačinjavali su u Mošonjskoj, Šopronskej i Željeznoj županiji sami Hrvati, a ovdje u ovim krajevima većinom Bunjevci. Pop Pajo na ovu povjesničku činjenicu dodaje: – Dakle nije bilo nigdi Slavena u Mađarskoj na jugu i zapadu, koji ne bi mačem i krvlju zaslužili stopu zemljice.

Bunjevci i Uskoci istog su plemena. Stas im je i lice isto. Govore štokavski. Imaju iste narodne junačke pjesme. Glavni su im junaci Kraljević Marko i Sibinjanin Janko. Valvasor misli da su se Uskoci naselili polovicom šesnaestog vijeka. Vraz dodaje: Iz Bosne i Hercegovine.¹⁶⁷

Poslije pada Bosne godine 1463 završi se vojna turskoga sultana Muhameda II. Padom Bosne započe velika seoba naroda hrvatskog i srpskog koja se svrši tek polovinom 18 stoljeća. Hrvatski i dalmatinski gradovi bijahu prepuni bosanskim bjeguncima. Među njima su ova imena: Radić, Tomašević, Mirković, Mišljenić, Radak (pataren koji je izdao grad Bobovac), Pavlović, Kovačević, Vuković, Janković, i dr.¹⁶⁸ Dakle, mnoga su imena ista koja danas imaju Bunjevci. Iz toga zaključujemo da su i naši pređi mogli biti među bosanskim izbjeglicama. Kada su se Bosanci nastanili na Velebitu i u Posavini, odveć su blizu bili Turcima koji su vladali pokrajinom sve do Une. Turske paše okrutno su postupali sa bijednom rajom koja se u skrajnjem očaju pobuni 1573 godine. Turci krvavo uguše ovu bunu gdje su mnogi izgubili glavu. U isto vrijeme Ugarska je bila opustošena, pa je bila velika potreba, da se nasele zapušteni i neplodni krajevi. Nije, dakle, isključeno da su se naši djedovi u manjim grupama već god. 1564 – 1573 naselili po ravnicama Bačke.

Pri koncu ovoga dijela zabilježio je neke poznatije izreke iz djela grčkih i latinskih filozofa i bogoslova. Na koncu pak, pošto je marljivim čitanjem povjesničkih djela i proučavanjem izvora utvrdio neke istine o prošlosti naših Bunjevaca i Šokaca, izrazio je svoju čežnju: – Oh koliko ljubim svoj narod i rad bih bio

¹⁶⁷ Djela Vraza V str. 73–74.

¹⁶⁸ Klaić I. str. 340.

viditi jednom na nepobitnim historičnim podacima sastavljenu povist naroda našeg. – Svaki narod ima pravo da proučava svoju prošlost, da se bori za svoj jezik i za svoje pravo. To mu je od Boga dato pravo koje mu nitko ne može zabraniti. Najljepše je to izrazio narodni zastupnik Kaiser god. 1883 u mađarskom parlamentu riječima:

„Kein Volk ist gut
Und kein ist schlecht,
Doch jedes hat Muth
Zum Kampf für sein Recht!“

(Nijedan narod nije dobar niti je zao, ali svaki ima odvažnosti da se bori za svoje pravo.) ¹⁶⁹

CRTICE I PRIPOVIJESTI

Ostavio je u rukopisu i nekoliko crtica i pripovijesti. Predmet im je uzeo iz političkog i društvenog života Bunjevaca. U njima je žigosao pogreške javnih radenika koji su pozvati da upravljaju lađicom našega naroda. Iznio je u njima i nekoliko slika iz čestitog i poštenog života bunjevačkih Hrvata. Gdjegod je opazio kakvu manu u društvenom životu, on ju je, kao dobar liječnik, liječio ulijevajući melem na ljute rane koje tište narodno tijelo, i sprječavaju ga da se normalno razvija i napreduje. U nekima blagom ironijom žigoše nepravedni postupak nadležnih vlasti u rješavanju naših narodnih pitanja. Preveo je i jednu vrlo dirljivu pripovijest iz njemačkoga jezika koja bi imala biti putokaz roditeljima u odgoju svoje djece. Sve sam ove crtice i pripovijesti našao u njegovim rukopisima. Nije ih objelodanio. Iznosim ih zato ovdje da ih upozna naš narod i iz njih crpe snagu u održavanju svoje vjerske i narodne samosvijesti.

Selo Neveselo – U ovoj crtici opisuje diobu zemlje u selu Neveselu koje je udaljeno dva sata hoda od grada Kuge. Stanovništvo je dobroćudno, ali nemarno i nerazborito. Ono malo zemlje obrađivalo je, samo da rodi kruh. Seoski Židov bio je pametniji od njih. Sagradio je vrlo lijepe zgrade na najboljoj svojoj zemlji koju je imao u površini od nekoliko jutara. Veći dio njegovog zemljišta bio je pod vodom i daleko od sela. Kada je došla komisija iz grada Kuge, seoski Židov ju sa ostalom gospodom vrlo lijepo dočeka. Već je unaprijed pozvao gospodu

¹⁶⁹ Rukopis u arhivu Matice subotičke.

na svoje novo veliko imanje. Nada se, naime, da će ga dobiti pri novoj diobi zemljišta. Tako je i bilo. Komisija je svu njegovu lošu zemlju podijelila seljacima, a njemu je dala dobru seljačku zemlju pored novih gospodarskih zgrada. Tako su, eto, prošli naši dobri seljaci koji se nijesu posavjetovali kako će nastupiti pred komisijom. Ovi su pustili da njihovom sudbinom odlučuju ljudi koji su daleko od njihovog poštenja i čestitosti.¹⁷⁰ –

Deran uskrisio Cigu – Malo je ljudi koji nijesu imali posla sa Ciganima. Ali u tom se najviše odlikuju subotički redari. Prava je njihova slava kad uhvate po koju cigansku čergu i ponosno je dotjeraju u varošku avliju. Tu im kapetan sudi. To mu nije teško. Ta, vješt je on, jer se usuđuje da rješava i zemaljska pitanja. Subotička policija jedanput je došla u nepriliku zbog Cigana. Odlučila je, naime, da Subotica nije dužna primati Cigane svega svijeta. Ali je i samim Bunjevcima zabranila da idu u Cigane. Zato im je dozvolila da osnuju „tamburašku bandu“. Policija izda nalog, a redari pođu na gornjak da potjeraju Cigane. No Cigani su ih nadmudrili. Pokriju staroga dadu koji se pričinio da je mrtav. Cigani zamole vodnika da ih ne dira do sutra dok ne sahrane starca. I vodnik im se smiluje. Kad drugi dan prođe, opet se čuju tužbe na Cigane. Redari opet iziđu da najure Cigane. Ali će stara „kuma“ pred njih moleći ih da je sakupila samo 50 – 60 novčića za sahranu, zato neka ih ostave do sutra. Redari se opet smiluju. Cigani i dalje nastave svoj stari život. Nato se onaj „glavni“ ispod tornja razljuti i naredi svome najvjernijem policajcu „Deranu“ da goni Cigane sve do tri ante. „Deran“ je vjerno izvršio ovu zapovijed. Tako se Subotica oprostila Cigana, a subotička policija „bunjevačkih tamburaša“.¹⁷¹ –

Čudni pojavi – U ovoj crtici opisuje onaj nesretni slučaj u Santovu, kada su mnogi Šokci zbog jezika u crkvi prešli na grčko-istočnu vjeru. On opominje nadležne da u crkvi treba promijeniti politiku prema narodnim manjinama da se ne ponove takvi žalosni slučajevi.¹⁷² –

Uskrsne misli – Veliki su praznici za duševnu razonodu čovjeka. Tom se zgodom ljudi sastaju, iskreno porazgovore i otkrivaju sve što im je na srcu. I mi, Bunjevci imamo svoje rane. One nas ljuto tište i razmišljamo kako da ih iscijelimo. U našim pučkim školama naša djeca zaostaju. Do srednje škole i ne dostignu. Zašto? Naš se jezik zapostavlja. To je, dakle, glavni

¹⁷⁰ Rukopis u arhivu Matice subotičke.

¹⁷¹ Rukopis u arhivu Matice subotičke.

¹⁷² Rukopis u arhivu Matice subotičke.

razlog nazadovanju. Nije bolje ni u gradskoj upravi. Želimo pametnu štednju. Ali uzalud. Naš grad nikako ne napreduje. Ne napreduje zato što se troši uzaludno. To je, evo, naše stanje koje više sliči Velikom petku nego Uskrsu. Ovo žalosno stanje opaziše dva mlada odvjetnika Ago i Lazo Mamužić koji su pohitjeli u pomoć svome zapuštenom narodu. Lazo Mamužić izdao je brošuru o Bunjevcima. Odjek je u narodu bio velik, i svi su Bunjevci pošli njegovim putem. Narod ga je iz zahvalnosti prozvao „naš Lazo“. Ovoj se novoj struji priključio i Mate Antunović. Njih trojica bili su triumvirat koji je upravljao sudbinom naroda. Narod je iz zahvalnosti izabrao Lazu za načelnika. Sve je išlo u redu dok Lazo nije počeo zanemarivati svoje suradnike. Pomalo ih je istisnuo iz javnog djelovanja. Otsada je pošlo sve nagore. Izdaci su u upravi veliki. Naš se narod zapostavlja. Lazi ne trebaju naši učitelji za upravitelje škola. Njemu nije dobar ni njegov rođeni brat Ago ni prepozit Maća Mamužić. Zato se od njega tuđe svi učeni Bunjevci. Protiv njega su sada svi koji su ga prije nazivali „naš Lazo“. Ali Lazo veli: „Idi mudro ne pogini ludo“ da sačuva svoju načelničku stolicu. On je, samo zato, da ugodí Mađarima, došao u sukob sa samim Bunjevcima. Nije trpio hrvatskog jezika u osnovnim školama. Nijesu mu trebali više Bunjevci. Zato nama ne preostaje drugo, nego da se složimo, osjećamo i radimo za svoj narod. Njeguimo, dakle, i čuvajmo svoj jezik, to jedino i najdragocjenije naše blago.¹⁷³ –

Subotički gradonačelnik i bunjevačko školsko pitanje

– Bunjevci u Subotici javno se bore da se hrvatski jezik, što su ga još 1870 ukinuli, ponovo uvede u osnovne škole. Zato je potrebno da upozorimo naše narodnjake na dvije mađarske brošure Laze Mamužića što ih je godine 1874 izdao u korist narodnog jezika. Ovi spisi nose naslov: „Bácskai Híradó és a bunyevác elemi tanügy“ (Bački vjesnik i bunjevačka osnovna nastava) i „Nyílt levél Mocsáry képviselőhöz“ (Otvoreno pismo narodnom poslaniku Močariju). U tim brošurama Lazo Mamužić brani pravo našega naroda, jer zahtijeva da se u osnovnim školama ima poučavati na materinskom jeziku. Bez toga nema napretka. Nažalost, školske vlasti ne idu nama u susret. Naš jezik zapostavljaju. Ali se vrlo varaju da će takvim nasiljem pomađariti naš narod. I zato bolno kliče: – Plače mi duša kad vidim da bunjevačka djeca ne mogu napredovati uporedo sa mađarskom djecom. – Zakon se mora izvršiti, a zakonski propisi ne ovise o školskim vlastima. Ova će se politika na koncu, ipak, na njima

¹⁷³ Rukopis u arhivu Matice subotičke.

osvetiti. A kako se sada misli načelnik? On sam nastoji da ukine narodni jezik. Eto, to smo dočekali od svoga rođenog sina.¹⁷⁴ –

Prvi Kujundžićan – Bilo je to 26 lipnja 1880 godine kada je pop Pajo sa svojim drugom klerikom posjetio nekog poznatog franjevca, sijedoga starca u Subotičkom franjevačkom samostanu. U razgovoru govorilo se o podrijetlu Bunjevaca. Časni otac je tvrdio da je u ovim krajevima već prije velike seobe (godine 1686) bilo Bunjevaca. Kao dokaz svoje tvrdnje ispriповijeda ovaj događaj: Za vrijeme bune kuruca u Mađarskoj živjela je u Subotici neka udovica Kujundžićeva. Imala je jedinka sina Tomu. Poslije svršenih šest razreda latinskih škola u Kečkemetu vratio se kući i gospodario na materinom imanju. Za vrijeme bune spremi sve blago u selu, a on sa slugama ostane na salašu. Jednog dana baš orali zemlju kad iznenada navale kuruci. Sluga pobježe, a Tomo ostane na svome mjestu uzdajući se u pomoć Božju. Sa jednog drveta sluga Janko vidio je gdje jedan kuruc maše sabljom nad gazdinom glavom. On odnese vijest u selo Tominoj majci da joj je sin poginuo. Sirota starica plakala je dan i noć za svojim ljubljenim sinom. Ali treći dan gazda Tome vrati se na svoj salaš. Sve se sluge začudiše. Na njihova pitanja on im ispriповijeda svoje doživljaje sa kurucima. Oni su ga, naime, kao „Raca“ htjeli ubiti. Ali se Tomo dosjetio, pa im je rekao da je Mađar iz Kečkemeta i da su ga „Raci“ zarobili, pa im sada mora služiti. Oni mu se smilovaše. Odvedu ga u Kečkemet i preporuče ga jednom gospodinu koji će mu dati službu. Kada se rastao od vojnika, on okrene pravac i vrati se u Suboticu. Tako se vratio iz Kečkemeta prvi Kujundžić. Od njega potječu subotički Kujundžići kojih ima oko 300 članova.¹⁷⁵ –

Zadružni (društveni) život Bunjevacah kao štít narodnosti do sad: ...A šta od sad? – Bunjevci nemaju svojih škola, pa ni društava koja bi širila narodnu prosvjetu. Nemaju svoje knjige iz koje bi crpili duševnu hranu. Bilo je rodoljuba koji su nešto i napisali, ali nijesu postigli potpunog uspjeha u narodu. – Ali evo, hvala svemoćnom Bogu, pokazivaju se nike zvizde na oblačnom nebu bunještine. – Dobri sinovi ovog blagog naroda već javno ispovijedaju da su Bunjevci i vruće žele da poprave sve ono zlo što su nemarna djeca učinila svome rodu. O njima kaže Antunović „da su slavu i diku pradjedovah zakopali, al tako da ju nisu ni križem obilježili“. Naš narod treba dobrih i svijesnih sinova osobito danas kada su nam protivnici

¹⁷⁴ Rukopis u arhivu Matice subotičke.

¹⁷⁵ Rukopis u arhivu Matice subotičke.

sve oduzeli. Iz bunjevačkog novca sagradili su veliku gimnaziju i osnovne škole, ipak Bunjevci nemaju riječi u njima. I po samoj zvaničnoj statistici u Subotici ima još 30.000 „neoskrvnjenih i svijesnih Bunjevaca“. Naši se protivnici hvale da su se Bunjevci pomađarili. To im priznaju za slavu. Ali jao odmetnicima koji pogrđuju ono što bi im trebalo da bude najsvetije. Zadruga je temelj društvenog života kod Bunjevaca napose, a kod Slavena uopće. Starješina je gospodar u kući, a mlađi mu se pokoravaju. Zadruga je radila složno, zato je napredovala. Bunjevci poštuju svoje starije, pa ih prati Božji blagoslov u kući. Lijepo je vidjeti kada se zadruga sastaje u zimskim večerima u čeljadskoj sobi. Tu se čuju narodne pjesme i pripovijetke. Najstariji pripovijeda iz prošlosti i opisuje stare događaje. Često puta uzdahne: „Hej Bože, šta je bila kadgod Subotica? A šta je sad! Učimo dicu našu da ne znadu više s nami se razgovarati da nam se otuđe.“ – Žalosne su ove riječi – kaže pop Pajo – ali ja ih još u ono vrime nisam razumio, nego sam možebit drugidaš okrenuo glavu i nasmijo kad sam vidio da se jedna krupna suza cakli u očiu sidoga starca. Oh da mi ga je sad slušat teško bi se znao nasmijat!

– Bunjevačka obitelj je prava kršćanska obitelj. Svaki se član skrušeno moli svome nebeskom Ocu. Njemu ima da zahvali sve što ima na zemlji. Lijepo je vidjeti bunjevačku zadrugu kod prostrtog stola. Starješina se sa svima članovima najprije pomoli Bogu, zatim poče blagovanje. Starješina najprije znakom križa blagoslovi kruh, načme ga i svakom odreže po komad. Svako jelo prvo se donese pred starješinu, zatim ostalim članovima prema starosti. Poslije ručka ženske i djeca ustanu, a starješina ostane u razgovoru sa svojim sinovima. Danas, nažalost, zbog nesloge nema više onih lijepih i brojnih bunjevačkih zadruga. Opažamo zato izvjesno nazadovanje u gospodarstvu. Bunjevačke kuće sve više nestaju, a s njima i Bunjevci. Što će biti, dakle? Hoće li nestati Bunjevaca? Ovo valja spriječiti svijesnoj inteligenciji koja ima upotrijebiti sredstva da naš narod i dalje živi. Ova su sredstva trostruka: škola da se priporodimo; knjiga da se priporodjeni hranimo i pero da se branimo! Dne 7 prosinca 1880 godine uoči neoskrvnjenog začeca bl. Djevice Marije.¹⁷⁶ –

Duvna iz Sekinga – (Die Nonne von Säkingen) – (Pripovijest iz seoskoga života od Stokera. Prijevod iz njemačkog jezika) – U selu Gori živio je kovač Đuro. Jednoga jutra pred svojom kućom nađe u bijelo platno uvijeno dijete. Nepoznata ga mati ostavila pred njegovim vratima. Nije imao djece, zato ga on i njegova

¹⁷⁶ Rukopis u arhivu Matice subotičke.

žena veseljem prime pod svoj krov. U povoje ove male djevojčice bilo je umotano jedno pisamce i 150 forinti. U pismu je rečeno da se dijete krsti imenom Marija Terezija. Ono je njemačkog podrijetla od odličnih i bogatih roditelja. Svake će godine ravnatelj dječjeg doma u Sekingu isplatiti 100 forinti za njihovu uslugu. Zato žele da se dijete odgoji u kršćanskom duhu. Kada roditeljima okolnosti dopuste, tražit će dijete sebi natrag. Prošlo je deset godina od ovoga događaja. Kovač po svome običaju ode ravnatelju da primi novac. Ali novac nije stigao. Prođe već i nekoliko dana, a nema obećane nagrade. To ga ozlojedi, i oda se piću. Prema djevojčici bio je surov, ali je to ljubeznija bila prema njoj kovačeva žena Anica. Tako je trajalo tri godine. Novac je uvijek izostajao, a kovač je dalje pio. Krčma mu je bila drugi dom. Sirota Anica venula je i ostarjela prije vremena. Jednoga dana sat je na tornju malene crkve izbio ponoć. Đuro nije bio još kod kuće. Anica i Terezija sjedile su pri malenoj svijetiljci, i vezle su ručni rad. Kada prođe ponoć, Đuro dođe kući i počne grditi što još nijesu legle. Anica gorko zaplače, a Terezija se baci u njeno krilo. Đuri je bilo nepravdo što je i Terezija uz Anicu. Ta, zato je i ostala s njom čekajući njega. Terezija mu odgovori da se morala pripravljeti za prvu svetu pričest. Zato još nije legla. Molila ga još da joj kupi bijele haljine i koprenu kako je to rekao svećenik. On joj nije udovoljio ove želje i reče joj da prvu pričest odgodi do godine. Ona se ražalosti, ali ju Anica utješi da će joj kupiti bijelu haljinu, zagrli kovača i umiljato ga zamoli da ju otprati u crkvu. Isprva nije htio ni čuti o crkvi u kojoj je već davno bio. Na koncu ipak obeća da će otići na ovu lijepu svečanost. Ali i toga dana Đuro ode sa nekim svojim drugom u krčmu i tamo zasjede. Mala Terezija vruće je molila pred oltarom bl. Djevice Marije za svoga oćuha... Sv. misa se svršila. Anica i Terezija vratiše se kući. Kovač je još i sada sjedio u krčmi. Već su sjeli za ručak, kad, evo, stigne kući i Đuro. Mjesto pozdrava dobro izgrdi Tereziju što je molila u crkvi pred oltarom bl. Gospe. To je čuo još u krčmi. Anica ozbiljno ukori Đuru što se druži sa pokvarenim ljudima pa donosi nemir u kuću. Kovač se strašno razljuti na ove riječi i kad opazi Terezijin vijenac, raskida ga i pogazi nogama. Anica skoči da spriječi ovo nedjelo svoga muža. Đuro još više razjaren spopadne batinu da udari Anicu. Udarac dohvati Tereziju koja se uto stvorila između Đure i Anice. Od teškog udarca ona se polumrtva srušila na tlo. Ovaj zločin osvijesti Đuru i sav uplašen da je ubio Tereziju, prigne se njoj, poljubi ju i obeća da više nikada neće piti u životu. Mala Terezija se oporavila. Njena

topla molba je uslišena. Đuro je napustio zlo društvo, ostavio je pijanstvo i postao je opet dobar otac. Njegova je kuća opet oživjela i napredovala. Četiri godine su već prošle od Terezijine prve pričesti. Ona je često molila i u molitvi sjedinila se s Bogom. Napredovala je u kreposti, pa se marljivo pripravljala za novo i sveto zvanje koje je izabrala na dan svoje prve pričesti. Često je odlazila franjevkama u Seking. Od njih je dobila dobrih knjiga što ih je marljivo i pozorno čitala svojoj babi. U susjedstvu babine kuće stanovao je vrtlar Roser. On je imao sina Konrada, starog 22 godine. Terezija je ljubila cvijeće, pa joj ga mladi Konrad često poklonio da presadi u bakinu baštu. I mladom Konradu i starom Roseru sviđala se ova čestita i lijepa djevojka. Roser ode kovaču Đuri da zaprosi Tereziju za svoga sina. Kovač si nije protivio, ali je htio o tome izvijestiti Terezijinog oca. Ode u Seking i zamoli upravitelja dječijeg doma da izvijesti Terezijinog (pravoga) oca o ovoj svojoj odluci. Đuro je još pod jednim uslovom obećao djevojku. Terezija će poći za Konrada samo u tom slučaju, ako i ona pristane. Preko njene volje neće ništa učiniti. Stari Roser i mladi Konrad pristanu i strpljivo su čekali odluku. Poslije bakine smrti Terezija je bila vrlo žalosna. Izbjegavala je svijet i živjela je unutarnjim životom. Odbila je zato i Konrada koji joj zaprosio ruku, a odlučila je čvrsto da će za tri mjeseca stupiti u samostan franjevaka u Sekingu. Ovu je svoju odluku potvrdila zavjetom na sam dan prve svete pričesti pred oltarom Majke Božje. Đuro i Anica protivili su se isprva ovoj odluci Terezijinoj. Kad su vidjeli da ona ne popušta, teškim su srcem pristali. Đurina kuća je bila tužna i žalosna bez ove kreposne djevojke. Nesvoljno je radio i odao se tužnim mislima. Zagonetno mu je bilo zašto je Terezija stupila u samostan. Anica nije mu odala tajne što joj Terezija očitovala. Terezija je u samostanu venula, a mjeseca travnja teško se razboli. Đuro i Anica posjete svoju počerku. Terezija je ležala mirno, puna vjere i odanosti. Oprostila se sa ovim svijetom i pripravljala se na smrt. Vidjevši svoje hranitelje, uzdahne i još jednom ih žarko poljubi. Poslije po sata Terezija vrati svoju kreposnu dušu Stvoritelju. Njena rana smrt je još više razjadila Đuru i Anicu. Đuro je krivio časne sestre da su ove uzrok njenoj smrti, jer nijesu joj posvetile dovoljno brige. Ovu njegovu sumnju rasprši gradski liječnik. Kao pravi uzrok njene smrti naveo je težak udarac što ju po svoj prilici dobila još u ranoj svojoj mladosti. Liječnikova dijagnoza porazila je kovača Đuru. Kao mahnit izađe iz sobe vičući: „Ja sam nesretnik! Ja sam ubio kćer svoju!“ Otišao je kao bez uma i lutao je cijelu noć

po šumi i livadama. Malu Tereziju sahranili su po želji Aničinoj u seoskom groblju blizu kuće kovačeve. Poslije pogreba sav se svijet već razišao. Ostali su kod groba Anica i Đuro, a sa njima i mladi Konrad. Đuru je pekla savjest što je on uzrok Terezijinoj smrti. Anica ga utješila i uvjerila da mu je oprostila, ali zato i on s njom zajedno mora moliti Boga da mu i On oprostí za ranu smrt ove Božje ugodnice. Đuro je poslušao Anicu i umirio se. Poslije po godine umre i Đuro. Anica je ostala sama i postala je do smrti svoje majkom siročadi u selu.¹⁷⁷ —

PJESME

Pop Pajo u svojoj mladosti pisao je i pjesme. On nije bio pjesnik po rođenju. Njegova žarka ljubav prema svome ljubljennom rodu nadahnula ga je, pa je u rukopisu ostavio i nekoliko čuvstvenih pjesmica. Ove pjesme nijesu bez prigovora u pogledu jezika i pjesničke dikcije. U njima je glavni motiv osjećaj ovoga mladoga svećenika prema svome rodu, Bunjevcima i Šokcima. Oni su doživjeli toliko progonstva od svojih neprijatelja da je čudo nečuvano kako se ovaj mali ogranak hrvatskog naroda nije izgubio u moru tuđinstva. Ovu je tešku bol osjećao naš Rodoljub. Pobuđen tim čuvstvima uzeo je pero u ruku da u stihovima proplače o jadnoj sudbini ovoga zapuštenoga naroda. Gledamo li sa ove strane njegove stihove, možemo reći da oni ipak nijesu bez ikakve vrijednosti. Njegove pjesme, iako u malenom broju, imaju i svoju odliku. One su odraz bolnoga i ojađenoga srca ovoga, poslije biskupa Ivana Antunovića, najvećega rodoljuba među bunjevačkim i šokačkim Hrvatima.

Ilustracije radi navešću ovdje dvije njegove pjesme iz mladih dana po kojima ćemo upoznati veliku bol njegove rodoljubive duše:

Mi Bunjevci

A moj rode! Al nas gone!
Al nas grdno svagdi lome.
Dokle će to bit ovako
Po Bunjevce naopako??!
U cilome svitu nije
Naći 'vake lakrdije
Dase 'vako ugnjetava
Jedan narod uništava.

¹⁷⁷ Rukopis u arhivu Matice subotičke.

Ima zakon koji veli,
 Da od svakog jedno želi...
 Ravnopravnost svakom sinu
 Koji ljubi domovinu.
 Al Bunjevcu to ne daju
 Njeg u ništa ne priznaju
 Kao da su naši stari
 Vukli klipka sa Magjari.
 Za dom ovaj krv su lili
 Virni su mu uvijek bili,
 Pa čime nam naplaćuju
 Jezik majčin ugušuju
 Prid božijim žrtvenikom.

Na grobu majčinom

Pod okriljem tihe noći
 Do svetoga mista doći
 Požurih se i zavapih
 Majko mila! Draga Mati!
 Majko mila majko draga
 Brižno si me podučala:
 Ljubi sinko roda krasnog,
 Ljubi roda bunjevačkog!
 Majko mila majko draga
 Vazda si me svitovala:
 Ne mišaj se s' odmetnici
 To su ružni prokletnici.
 Al je kolo odmetničko
 U zlo vrime mah otelo!
 Pa ja tužan kud da bižim?
 Ta šnjima se družiti nesmim.
 Nij nij' za tog ovde mista
 Koga si ti nadojila.
 Majko mila majko draga!
 Primi u grob siromaka.
 Il ga primi u grob hladni;
 Il mu srdce ti nadani:
 Smrzla srca da raztopi,
 Braću srodnu opet spoji!

(Spjevao Sirotan 3 veljače 1881 god.)

OCJENA NJEGOVIH DJELA

Pop Pajo nije pisao velika djela, niti je izdavao debele knjige i opširne rasprave kao biskup Ivan Antunović. Zadovoljio se malim i sitnim razmatranjima, crticama i poučnim člancima što ih je štampao u Danici i Nevenu. Ali je zato svako njegovo djelo, iako maleno, prožeto onom neizmjernom ljubavlju prema svome rodu koju mu ulio u srce naš narodni preporoditelj. Svaki članak, svaka rečenica, svaka riječ dokazom su vjernosti i odanosti prema ovom zapuštenom narodu.

Pop Pajina djela možemo razdijeliti u tri skupine. Prva je vjerskog i pobožnog sadržaja. Tu se ubrajaju: „Dvie nauke“ u kojima je prikazao uzvišenu Kristovu nauku o milosrdnom Samaritancu i rasipnom sinu, zatim njegove propovijedi što su ostale u rukopisu. Ovi su njegovi spisi protkani dubokim razmatranjima vjerskih istina i popraćeni obilnim tumačenjima crkvenih naučitelja. Njegove propovijedi prožete su iskrenom naukom Krista. Izrekao ih je tolikim uvjerenjem, da je svojim govorničkim darom mnoge kršćanske duše obratio na pravi put koji vodi spasenju neumrle duše.

Druga skupina njegovih djela rodoljubivog je sadržaja. Tamo spadaju: Bunjevačko pitanje, Narodnosno pitanje i budućnost Ugarske, Pitanje narodnih manjina u mađarskom parlamentu i našem javnom životu; zatim neki članci u Danici i Nevenu i spisi koji su ostali u rukopisima: Kitica bisera jugoslavenskog jezika, Bilješke sabrane iz čitanja koje se isključivo na bunjevačku kulturnu povist odnose i riči glasovitih muževa. Sva su ova njegova djela prožeta iskrenom ljubavi prema našem zapuštenom i od svih zaboravljenom narodu. On je u svojim člancima opisao lijepe narodne običaje i narodnu nošnju. Upoznao je svoj narod sa njegovim starinama i neprocjenjivim narodnim blagom. U svome članku „Ko je kriv“ što ga je godine 1913 štampao u Nevenu, osuđujući bezumnu germansku politiku Austrije, proročanskim duhom predviđao je propast Austro-Ugarske monarhije i stvaranje nove Jugoslavenske države. On kaže u tom članku: – Ako pak Austrija ne promine svoju germansku politiku, može na Balkanu ne samo savezništvo se učvrstiti, već može se

poroditi želja ujedinjenja.¹⁷⁸ – Svako njegovo djelo i svaki članak, što ga je napisao, diše vrućim dahom njegove rodoljubive duše. Borbu za narodni jezik u osnovnim i srednjim školama svojim je ugledom i dubokim znanjem započeo naš preporoditelj Ivan Antunović. Ovu je borbu nastavio naš zaslužni pop Pajo i ustrajao je do konca svoga života. Kao odlučan i neustrašiv pobornik narodnih prava, on je svojim dobrim primjerom prednjačio pred svima iskrenim i odanim sinovima našega naroda. Svojim je rodoljubivim spisima postigao potpuni uspjeh. Podigao je iz mrtvila Bunjevce i Šokce kojima su naši neprijatelji pripravljali hladni grob gdje bi zakopali njihovu nacionalnu samosvijest. Okupio je oko narodne zastave sve mlade sile, sve naše učene sinove koji su pošli njegovim stopama i do kraja ustrajali uz njega. Ove je neumrle zasluge stekao naš pop Pajo sa svojim rodoljubivim spisima što ih je ostavio narodu u amanet.

Treću skupinu njegovih djela sačinjavaju članci, crtice i pripovijesti čisto poučnog i zabavnog sadržaja. U njima je pokazao svome narodu pravi put kojim će napredovati i doći do općega blagostanja. Pisao je članke iz svih grana znanosti koje su od koristi u praktičnom životu Bunjevaca i Šokaca. U svojim crticama i pripovijetkama oživio je altruistički osjećaj u narodu. On je pokazao svome narodu, da čovjek ne živi na ovom svijetu samo sebe radi. Ima i neki uzvišeniji cilj što ga čeka na onom životu, onkraj groba. Zato preporučuje roditeljima da svoju djecu odgajaju u ovom kršćanskom duhu, da ne postanu zaslijepljeni robovi grubog materijalizma.

Jezik mu je čist, piše ispravno i po pravilima tadašnjeg pravopisa. Natrunjen je tu i tamo gramatičkim pogreškama što su, inače, karakteristike bunjevačkog govora. Njegova djela pokazuju velik napredak, ako ih usporedimo sa jezičnim osobinama Antunovićevih djela. Uzmemo li u obzir da je pop Pajo svršio sve svoje škole na mađarskom jeziku i da je gramatiku hrvatskog jezika naučio sam po svojoj odlučnoj volji i marljivosti, moramo se začuditi njegovom zbijenom i pravilnom stilu što opažamo u svima njegovim djelima bez izuzetka.

Pop Pajo nije bio književnik u pravom smislu. Sve što je napisao, stampao je u cilju da svoj narod osvijesti da ga podigne i unaprijedi. To su njegove zasluge, i potomci su mu zato zahvalni.

¹⁷⁸ Neven od 10 svibnja 1913.

ZAVRŠNA RIJEČ

Prikazao sam, evo, iscrpljivo život i rad pop-Paje Kujundžića. Mislim da sam i ovom knjigom udovoljio rodoljubivom cilju da naš narod upozna svoje velikane. Poslije biskupa Ivana Antunovića najodličiniji pobornik za narodna prava bio je Pajo Kujundžić. On je okupio oko sebe našu omladinu. Učio ju je i pripravljaio za tešku borbu zbog koje će, možda, često puta i stradavati u životu. Pop Pajo bio je prvi među Bunjevcima i Šokcima koji je istakao barjak hrvatstva. Prvi je otvoreno i javno ispovijedao da Bunjevci i Šokci ne mogu biti drugo, nego što jesu, Hrvati. Bunjevci i Šokci bili su uvijek dobri Hrvati. Hrvati će ostati uvijek dok je jednog Bunjevca i Šokca na svijetu.

Pajo Kujundžić po primjeru svoga učitelja biskupa Ivana Antunovića okupio je u svome rodoljubivome domu svu omladinu našu. Učvrstio je u njenom srcu bratsku slogu, odanu i požrtvovanu ljubav prema onome narodu koji je vjekovima trpio od nasilnih i okrutnih protivnika. Njegovo plemenito nastojanje urodilo je korisnim i dobrim plodom. Omladina je poslušala njegove savjete. Priznavala ga je vođom svojim. Slijedila ga neustrašivo u svima borbama, jer je visoko dizao zastavu hrvatstva. Ova odanost naše omladine bila mu je jedina nagrada na zemlji za sve one patnje što ih je strpljivo snosio u ovom životu za sreću i napredak svoga naroda.

Povučemo li paralelu između rada Štrosmajera i Antunovića, pa Starčevića i Kujundžića, odmah ćemo uočiti veliku sličnost, što više, i istovjetnost njihove nauke. Biskup Juraj Štrosmajer bio je vatren Jugoslaven. Iskren, čestiti i pošten Jugoslaven. Ali ga mnogi sa protivne strane nijesu htjeli razumjeti. I on se u svojoj nauci morao razočarati. Biskup Ivan Antunović širio je Štrosmajerove ideje među Bunjevcima i Šokcima. Imao je mnogo pristalica. Ali nije postigao svoga cilja: da bude jedno stado i jedan pastir. Antunović je malaksao kada je vidio da je borba bila uzaludna. Predao je borbu svojim učenicima koji su pošli novim pravcem. U političkoj borbi u Hrvatskoj pojavio se nov čovjek sa novim idejama. To je bio Dr. Ante Starčević. On je budio narodnu svijest, i svakom je seljaku usadio u srce da je u prvom

redu Hrvat. Njegovu je ideju prihvatio hrvatski seljački narod. I danas, kako vidimo, ova hrvatska svijest duboko je usađena u srce svakoga Hrvata. Pajo Kujundžić bio je prvi koji je mjesto Antunovićevog jugoslavenstva širio u narodu hrvatsku svijest. Omladina je shvatila svoga učitelja. Sjeme je bilo posijano i urodilo je obilnim i dobrim plodom. Bunjevci i Šokci osjećaju se Hrvatima i nema više sile koja će ih od njih razdvojiti.

To su zasluge našega nezaboravnoga Paje Kujundžića. Zato, neka mu je od nas vječna hvala, a od Boga zaslužena nagrada!

#

KNJIŽEVNOST

Izvorni rukopisi, dekreti, dokumenti i bilješke Paje Kujundžića.

Arhiv grada Subotice.

Grgur Čevapović: Synoptico-memorialis Catalogus Observantis Minorum provinciae s. Joannis a Capistrano olim Bosnae Argentinae. Budim 1823.

Lazo Mamužić: A Bácskai Hiradó és a bunyevác elemi tanügy. Subotica 1874.

Ivan Antunović: Bunjevačka i šokačka vila. Kalača god. 1874–1875.

Pajo Kujundžić: Katica bisera jugoslavenskog jezika (Rukopis). Subotica 1878.

Josip Manić: Bunjevački i Šokački kalendar. Subotica 1881.

Gábor Tormásy: A szabadkai római kath. főplebánia története. Subotica 1883.

Danica ili Bunjevačko-šokački kalendar. Subotica god. 1884–1914, 1919–1937.

Neven. Subotica god. 1884–1914, 1918–1932.

Pisme preljske. Subotica 1893.

Ambrozije Šarčević: Magyar-Szerb-Horvát-Bunyevác-Sokác könyvészeti szótár. Subotica 1894.

Pajo Kujundžić: Bunyevác kérdés és az 1868-ki XXXVIII és XLIV törvénycikkek végrehajtása. Subotica 1896.

Subotičke novine. Subotica god. 1897.

Népszava. Budimpešta god. 1901.

Pajo Kujundžić: Dvie nauke našega Gospodina Isusa Krista na svitlu slobodnog razmatranja. Subotica 1908.

Bácskai Napló. Subotica god. 1910–1912, 1915.

Függetlenség. Subotica god. 1911–1912.

Bácskai Hírlap. Subotica god. 1911, 1915.

Bácsmegyei Napló. Subotica god. 1911, 1914–1915, 1918.

Szabadkai Hétfői Hírlap. Subotica god. 1914–1915.

Pajo Kujundžić: Narodnosno pitanje i budućnost Ugarske. Subotica 1914.

Pajo Kujundžić: Nemzetiségi kérdés a magyar parlamentben és közéletünkben. Subotica 1914.

Szabadkai Ujság. Subotica god. 1915.

Dr. Dragutin Kniewald: Rimski misal. Zagreb 1930.

Klasje naših ravni. Subotica god. 1935.

SUDBINA KNJIGE MATIJE EVETOVIĆA „ŽIVOT I RAD PAJE KUJUNDŽIĆA 1859 - 1915”

Djelo Matije Evetovića *Život i rad Paje Kujundžića 1859 – 1915* nesumnjivo je jedan od najboljih primjera istinitosti latinske izreke *Svaka knjiga ima svoju sudbinu (Habent sua fata libelli)*, koja se pripisuje rimskome gramatičaru Terencijanu Mauru.

Naime, Matija Evetović (Aljmaš, 1894. – Subotica, 1972.) svoju je studiju o Paji Kujundžiću napisao, kako i sâm kaže u Uvodnoj riječi, po završetku knjige o pokretaču narodnog preporoda južnougarskih Hrvata Ivanu Antunoviću (Subotica, 1935). O toj je knjizi prvi suvremeni bibliograf bačkih Hrvata Ivan Kujundžić u svojoj *Bunjevačko-šokačkoj bibliografiji* (Rad JAZU, br. 355, Zagreb, 1969) zapisao da se zove *Život i rad Paje Kujundžića 1859 – 1915*, da je na 112 stranica tiskana 1940. u subotičkoj štampariji i knjigovežnici „Globus“ te da je dimenzija 15,5 x 23,3 cm. Uz bibliografsku natuknicu zapisao je i sljedeću napomenu:

„Djelo je izlazilo u nastavcima u 'Subotičkim novinama' i taj složeni tekst se svaki put prelamao u knjigu, koja je tako pomalo rasla od broja do broja lista. Dolaskom okupatora 'Subotičke novine' (Blaška Rajića) prestale su izlaziti, pa je i tiskanje knjige stalo, a djelo je ostalo nedovršeno. Došlo se do 112. strane uključivo. Okupator je uništio cijelu nakladu, osim dvaju primjeraka, od kojih je jedan ostao kod autora, a drugi se čuva u Bk [Bunjevačkoj knjižnici Ivana Kujundžića – prim. prir.].“

Prvi od ukupno 30 objavljenih nastavaka Evetovićeve studije o Paji Kujundžiću izašao je u br. 36 *Subotičkih novina* od 6. rujna 1940., dok je zadnji objavljen u br. 14 od 4. travnja 1941. godine. Međutim, i takva, djelomično objavljena, monografija o vođi narodnoga preporoda bunjevačkih i šokačkih Hrvata u Bačkoj poslije smrti Ivana Antunovića ostala je malo poznata ne samo najširoj javnosti nego i stručnim krugovima.

Prvi je na nju ponovno skrenuo pozornost ondašnji đurđinski župnik Lazar Ivan Krmpotić (Subotica, 1938. – Mala Bosna, 2006.), koji je na devedesetu godišnjicu Kujundžićeve smrti

2005., u nakladi subotičke *Pučke kasine 1878.*, priredio knjigu pod naslovom *Život i rad Paje Kujundžića*, koja je obuhvaćala nastavke feljtona o Paji Kujundžiću objavljene u *Subotičkim novinama* 1940. i 1941. godine. Osim što sadržava priređivačev Predgovor i Pogovor, Kratki životopis Paje Kujundžića te uvodnu studiju Problem hrvatskog školstva u Bačkoj, u kojoj je upozorio na važnost obrazovanja na hrvatskome jeziku (koje je pokrenuto 2002. godine, među ostalim i u OŠ *Vladimir Nazor* u Đurđinu), knjiga je opremljena i ilustracijama koje je pripremio Ljudevit Vujković Lamić.

Unatoč tomu, i dalje je ostala nepoznata sudbina dva djelomično složena primjerka knjige o kojima je pisao Ivan Kujundžić. Naime, knjiga koju je priredio Lazar Ivan Krmpotić predstavlja djelomice sabrane nastavke objavljene u *Subotičkim novinama*, jer obuhvaća samo prvi dio Evetovićeve knjige (*Život Paje Kujundžića*), dok nije objavljen završni dio nastavka iz br. 13 *Subotičkih novina* od 28. ožujka 1941. ni posljednji nastavak iz br. 14, kojima je počeo drugi dio knjige (*Rad Paje Kujundžića*). Uz to, priređivač je intervenirao u izvorni Evetovićev tekst tako što je publicirane nastavke iz *Subotičkih novina* objavio na suvremenom hrvatskom književnom jeziku, a usto je značajan dio citata u Krmpotićevu izdanju pisan kurzivom, čega nije bilo u publiciranim novinskim nastavcima. No još je važnije da je i dalje ostao nepoznat preostali dio rukopisa Matije Evetovića, koji zbog rata i promjene državnoga okvira nije uspio do kraja biti objavljen u *Subotičkim novinama*.

Historiografija bunjevačkih Hrvata vjerojatno bi ostala znatno osiromašena da pasionirani subotički kolekcionar Petar Skenderović prije nekoliko godina na subotičkom *starežu* (buvljaku) među starim stvarima izloženima na prodaju nije pronašao album s obiteljskim fotografijama Matije Evetovića te ukoričeni cijeli tekst njegove knjige *Život i rad Paje Kujundžića 1859 – 1915*, koja se sastoji od 104 stranice knjige složene za tisak te nastavka od dodatne 124 stranice teksta tipkane na pisačem stroju!

Na temelju toga primjerka priređena je i ova knjiga. Nju, kako je navedeno, čini pretisak već složenoga dijela knjige od 104 stranice te nastavak preostalog dijela knjige, koji obuhvaća i dio koji je već objavljen u nastavcima u *Subotičkim novinama*, ali nije složen za tisak u nedavno pronađenom ukoričenom primjerku (posljednja trećina nastavka objavljenoga u br. 11

Subotičkih novina te cijeli nastavci iz br. 12, 13 i 14 iz 1941. godine) te, što je najvažnije, i do sada nepoznati posljednji dio rukopisa. U priređivanju knjige nastojali smo se držati rječnika, pravopisa i sintakse Evetovićeve rukopisa iz 1940. godine, ali i onih koji su korišteni u izvornim tekstovima iz *Danice* i *Nevena* iz razdoblja prije Prvoga svjetskoga rata koje je citirao Matija Evetović. Dodajmo još da su korice za ovo izdanje urađene po ugledu na Evetovićevu studiju *Život i rad Ivana Antunovića*, budući da je autor u obradi dvije najznamenitije osobe bunjevačko-šokačkoga narodnog preporoda koristio sličnu metodologiju rada. Postupajući na taj način, vjerujemo da smo odali zasluženu počast Matiji Evetoviću i ovoj njegovoj minuciozno napisanoj monografiji, koja je napokon u integralnom obliku ugledala svjetlo dana.

Na koncu, zahvaljujemo svima koji su pomogli u priređivanju ove knjige te koji su materijalno poduprli njezino tiskanje, obogaćujući na ovaj način saznanja o najvažnijem sljedbeniku Ivana Antunovića u borbi za narodna prava bunjevačko-šokačkih Hrvata u Austro-Ugarskoj, ali i oživljavanju posljednje neobjavljene knjige prvoga suvremenog istraživača povijesti bačkih Hrvata Matije Evetovića.

Slaven Bačić

SADRŽAJ

Uvodna riječ	3
--------------------	---

I DIO: ŽIVOT PAJE KUJUNDŽIĆA

Mladost i školovanje	7
Svećenik	11
Profesor vjeronauka	12
Izbor župnika sv. Terezije	14
Župnik sv. Jurja	20
Drugi izbor župnika sv. Terezije	25
Dobar pastir	27
Javno djelovanje	33
Politička načela	33
Gradski vijećnik	42
Katolička akcija	47
Socijalno staranje	49
Rodoljub	52
Za narod	53
Škola i prosvjeta	64
Školska zadruga	76
Pučka kasina	84
Kolo mladeži	92
Veliko kolo	96
Bolest i smrt	102
Ličnost i značaj	107

II DIO: RAD PAJE KUJUNDŽIĆA

Izdavanje novina i kalendara	115
Pokušaj	115
Danica	117
Neven	119
Izdata djela	123
Bunjevačko pitanje	123
Dvie nauke	129
Narodnosno pitanje i budućnost Ugarske	135
Pitanje narodnih manjina	143
Članci u Danici	148
Članci u Nevenu	159
Rukopisi	177
Kitica bisera	177

Bilješke	179
Crtice i pripovijesti.....	186
Pjesme	193
Ocjena njegovih djela	195
Završna riječ	197
Književnost.....	199
Slaven Bačić: Sudbina knjige Matije Evetovića „Život i rad Paje Kujundžića 1859 – 1915“	201

Matija Evetović
Život i rad Paje Kujundžića 1859 – 1915

Nakladnik:
Hrvatsko akademsko društvo
Subotica, 2019

Za nakladnika:
Mato Groznica

Priredio:
Slaven Bačić

Korektura:
Ivana Petrekanić – Sič, Mirko Kopunović

Priprema i prijelom:
Ivan Beneš, Darko Ružinski

Tisak:
Printex, Subotica

Naklada: 250

Tiskanje knjige pomogli su:
Pokrajinsko tajništvo za obrazovanje, propise, upravu i nacionalne
manjine – nacionalne zajednice

Grad Subotica
Hrvatsko nacionalno vijeće
Zavod za kulturu vojvođanskih Hrvata

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Biblioteka Matice srpske, Novi Sad

272-725:929 Kujundžić P.
930.85(=163.42)(497.113)“18”

EVETOVIĆ, Matija

Život i rad Paje Kujundžića : 1859-1915 / Matija Evetović ; [priredio Slaven Bačić]. -
Subotica : Hrvatsko akademsko društvo, 2019 (Subotica : Printex). - 203 str. : ilustr. ; 23 cm

Tiraž 250. - Str. 201-203: Sudbina knjige Matije Evetovića „Život i rad Paje Kujundžića
1859-1915“ / Slaven Bačić. - Fototipsko izd.: Subotica : Globus, 1940.

ISBN 978-86-85103-30-8

a) Hrvati - Kulturna istorija - Bačka - 19. v. b) Kujundžić, Pajo (1859-1915) - Biografije
COBISS.SR-ID 329017351

